

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

Навчально-науковий інститут права

Кафедра земельного та аграрного права
Кафедра екологічного права

ЗБІРНИК
тез наукових доповідей
Всеукраїнської науково-практичної конференції
Том 1
«Другі наукові читання з сучасних проблем
земельного, аграрного та екологічного права крізь
призму творчої спадщини професора Василя
Лук'яновича Мунтяна»

За загальною редакцією
ВОЛОДИМИРА НОСІКА

*доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента НАПрН України,
завідувача кафедри земельного та аграрного права ННІ права КНУ
імені Тараса Шевченка, академіка-секретаря відділення екологічного,
господарського та аграрного права НАПрН України*

м. Київ
2025

УДК 502:34

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 18 від 7 квітня 2026 року)*

За достовірність, якість та академічну доброчесність відповідальність
несуть учасники конференції.

*Упорядник: к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри
земельного та аграрного права І.С. Суюва*

«Другі наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 26 березня 2025 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2025. 117 с.

У збірнику представлені тези наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції **«Другі наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»** яка відбулась 26 березня 2025 року в місті Києві. Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників закладів вищої юридичної освіти і науково-дослідних правничих установ, здобувачів освіти, практичних працівників органів державної влади і місцевого самоврядування, професійних правничих організацій, а також громадськість. У збірнику тези наукових доповідей подано у авторській редакції учасників конференції. Організаційний комітет конференції та відповідальний редактор і видавництво можуть не поділяти викладені думки чи наукові ідеї учасників конференції. Повну відповідальність за достовірність, якість та академічну доброчесність поданих тез наукових доповідей несуть безпосередньо учасники конференції, наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи закладів вищої освіти і наукових установ, які рекомендували тези до друку.

УДК 502:34

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Гетьман А.П., Статівка О.О. РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА.....	5
Анісімова Г.В., Донець О.В. ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ЕКСКУРС НАУКОВИМИ ПРАЦЯМИ НАШИХ ВЧИТЕЛІВ.....	8
Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ РАДІОАКТИВНО-ЗАБРУДНЕНИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ.....	14
Шульга М.В. НАУКОВІ ІДЕЇ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА ТА СУЧАСНІСТЬ.....	17
Єрмоленко В.М. ПРИНЦИП КОМПЛЕКСНОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ДОВКІЛЛЯ У СВІТЛІ ВЧЕННЯ ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ МУНТЯНА.....	20
Костяшкін І.О. СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ, КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА В.Л. МУНТЯНА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА.....	23
Кулинич П.Ф. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН: ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	26
Федорович В.І. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ.....	29
Курман Т.В. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ВІДНОСИН.....	32
Харитонova Т.Є., Щербаков Ю.С. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ.....	35
Ващишин М.Я. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЕМФІТЕВЗИСУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА.....	37
Григор'єва Х.А. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІНСТРУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ: ЧИ КОРИСТУЄТЬСЯ ЗАКОНОДАВЕЦЬ?.....	40
Ігнатенко І.В. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИРОДНИХ РІШЕНЬ (NBS) У ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ.....	43
Коваленко Т.О., Заєць О.І. РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ЗЕМЛЮ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА В ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ.....	47
Ковтун О.М. ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	52
Лісова Т.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ОХОРОНУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	55
Федчишин Д.В. ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНІ ОРГАНІЗМИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ.....	57
Позняк Е.В. ЕКОЛОГО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОЗДОРОВЛЕННЯ, РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	60
Бевз О.В. СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРИРОДООРІЄНТОВАНИХ РІШЕНЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА В.Л. МУНТЯНА.....	64
Саркісова Т.Б. ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	68
Шомпол О.А. МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ УКРАЇНИ.....	72

Шарасєвська Т.О., Власенко Ю.Л. ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	75
Куренда С.В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНОЗДАТНОСТІ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ.....	79
Синчанський С.О. АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ ДО ВИМОГ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	82
Берзінь С.Л. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕЛІОРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	85
Бредіхін Ю.Ю. СУСПІЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ОСОБИ.....	88
Гордійчук М.А. ЕКОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ЛІСІВ КРІЗЬ ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС.....	91
Дудінов І.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	94
Кравчук М.В. ЗЕМЛЯ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	98
Кухар О.В. ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РОСЛИН.....	101
Рагулін І.Ю. ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ.....	104
Шульган Я.М. АГРАРНІ ПРАВОВІДНОСИН: УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	106
Лис Ю.А. ЗАКОНОДАВСТВО, ЩО РЕГУЛЮЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	108
Молоткевич О.А. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ МЕДИЦИНИ.....	111
Новак Є.О. LABOR PROTECTION IN AGRICULTURE: APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CONCEPT.....	113
Семенова А.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ ВІЙНИ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	115

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Гетьман А.П.,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри екологічного права,
ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
академік НАПрН України*

Статівка О.О.,

*кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри екологічного права,
заступниця декана факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА

Чільне місце в історії розвитку вітчизняної еколого-правової науки займає постать професора Василя Лук'яновича Мунтяна. Його ім'я викарбуване золотими літерами в доктрині екологічного права, а наукові доробки видатного вченого стали міцним підґрунтям для становлення й подальшого вдосконалення екологічного законодавства України та розвитку науки відповідної галузі.

Наукова спадщина В. Л. Мунтяна залишається актуальною й сьогодні, в умовах глобальної екологічної кризи, яка виходить за межі окремої держави, а набуває транскордонних масштабів, трансформації державної екологічної політики України відповідно до міжнародних стандартів та обраного євроінтеграційного розвитку нашої держави. Його фундаментальні ідеї щодо необхідності комплексного підходу до природоохоронного законодавства, посилення юридичних гарантій екологічних прав громадян, удосконалення механізмів екологічної відповідальності та запровадження дієвого державного контролю за станом довкілля є орієнтиром для сучасних правників і законодавців.

Безумовно, сучасні виклики екологічного права диктують необхідність пошуку оптимального балансу між збереженням природного середовища та його раціональним використанням. Ще у своїх працях професор Василь Лук'янович Мунтян наголошував, що ці процеси є взаємопов'язаними: охорона природи виступає перехідним етапом до її ефективного використання. Сьогодні така концепція відповідає принципам сталого розвитку та знайшла відображення в міжнародних екологічних ініціативах та національному законодавстві.

Наукові дослідження професора В. Л. Мунтяна визначили ключові напрями розвитку правового регулювання охорони природи. Він обґрунтував необхідність поєднання природоохоронної, соціально-економічної та правозастосовної складових у сфері екологічного права. Його теоретичні розробки стали основою для розуміння екологічних правовідносин як багаторівневого та міждисциплінарного явища. Визначаючи правові засади охорони природи, професор В. Л. Мунтян здійснив ґрунтовний аналіз сутності екологічних правовідносин, сформулював концепцію збалансування природоохоронних інтересів та господарської діяльності, а також окреслив механізми правового забезпечення сталого розвитку, який на сьогодні визнається домінантною концепцією гармонізації прогресивного розвитку суспільства та всієї людської цивілізації в цілому.

Професор В. Л. Мунтян був послідовником антропоцентричного підходу. У своїх працях вчений особливий акцент зробив на тому, що охорона природи неможлива без захисту самої людини, адже вона є невід'ємною частиною природних систем. Ця теза знаходить підтвердження у сучасних дослідженнях впливу екологічних змін на здоров'я населення, а також у розвитку концепцій екологічних прав людини. Охорона водних ресурсів, чистого повітря, ґрунтів та біорізноманіття безпосередньо впливає на якість життя людей, що вимагає посилення еколого-правових механізмів захисту.

Так, у навчальному посібнику «Правова охорона природи УРСР» (1982 р.) Василь Лук'янович апелював до того, що «взаємодія суспільства і природи розглядається як єдиний комплекс екологічних, соціальних, економічних, державно-правових, міжнародних, етичних та естетичних проблем розвитку людства» [1, с. 7]. Інтерпретуючи цю наукову гіпотезу, професор В. Л. Мунтян зазначав, що екологічний аспект проблеми «людина-середовище» полягає у врахуванні їхнього взаємозв'язку, взаємодії і взаємозалежності, що обумовлює комплексний підхід до охорони природного середовища. Соціальний аспект забезпечує заінтересованість всього суспільства в оптимальному вирішенні цієї проблеми. Економічним напрямом є організація планування і прогнозування охорони природи з врахуванням розвитку виробництва, затрат суспільства, їх ефективності [1, с. 7].

Аналіз наукових підходів, викладених у навчальному посібнику «Правова охорона природи УРСР» (1982 р.), свідчить про наявність системного бачення екологічних проблем ще на етапі формування радянської правової доктрини охорони природи. Вже тоді наголошувалося на необхідності комплексного підходу, що включає екологічні, соціальні, економічні, державно-правові, міжнародні, етичні та естетичні аспекти взаємодії суспільства і природи.

Актуальними тенденціями розвитку екологічного законодавства є посилення принципу екологічної відповідальності бізнесу, розширення доступу громадськості до екологічної інформації та впровадження механізмів «зеленої» економіки. Також все більше значення набуває концепція

циркулярної економіки, яка спрямована на раціональне використання ресурсів та мінімізацію відходів.

Таким чином, ідеї, висловлені професором В. Л. Мунтяном ще у 1982 році, не втратили своєї актуальності. Сучасний підхід до екологічного регулювання передбачає не лише правове забезпечення охорони природи, а й інтеграцію економічних, соціальних та екологічних механізмів у стратегії сталого розвитку.

Значимо, що В. Л. Мунтян сформував і інші, важливі для сучасної правової політики у сфері охорони довкілля, висновки. Зокрема, вчений сформулював низку наукових гіпотез, які є актуальними для вирішення сучасних проблем природоохоронного законодавства, наприклад щодо: розширення екологічних прав громадян та їхньої участі в прийнятті рішень щодо охорони довкілля; вдосконалення правових механізмів державного екологічного контролю; гармонізації національного законодавства із міжнародними екологічними стандартами; підвищення ефективності юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.

Зберегли свою актуальність і погляди Василя Лук'яновича на предмет та зміст навчальної дисципліни «Правова охорона природи», яка за сучасних умов розвитку еколого-правової доктрини та розширення географії наукових шкіл екологічного права має різні назви, як-то: «Екологічне право», «Правова охорона довкілля», «Право охорони навколишнього природного середовища», «Природоресурсне право» та ін.

Вчений вбачав нагальність структурування системи курсу «Правова охорона довкілля в розміщених по окремих частинах і інститутах матеріалів, які відбивають систему галузі права і галузі науки, що вивчається у цьому курсі. Загальна частина включає розділи: науково-методологічні основи взаємодії суспільства і природи; предмет правової охорони природи; об'єкт правової охорони природи; право природокористування; організаційно-правові форми природоохоронного контролю; відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. Особлива частина курсу, за переконанням професора, об'єктів розділи, в яких розглядаються норми та інститути, що регулюють особливі групи природоохоронних відносин і торкаються окремих об'єктів природи, природних комплексів і природного середовища: правова охорона атмосферного повітря, вод, земель, надр, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, правові форми заповідної форми охорони природи, правовий захист середовища, яке оточую людину, правовий режим лікувально-оздоровчих та рекреаційних природних зон [1, с. 33].

Принадно зазначимо, що фактично у такому вигляді, запропонованому професором В. Л. Мунтяном, репрезентоване сучасне змістовне наповнення навчальних посібників та підручників з екологічного права та правової охорони довкілля, які пропонуються до вивчення студентами у Харківській, Київській, Одеській, Львівській та інших наукових школах екологічного права. Для прикладу, у навчальному підручнику «Екологічне право», виданого колективом кафедри екологічного права Харківської наукової школи,

збережені як основоположні науково-методологічні засади Загальної, так і Особливої частини, а також запропоновані положення Спеціальної частини, яка включає міжнародно-правову охорону навколишнього природного середовища та права ЄС у сфері охорони довкілля [2].

Таким чином, наукова спадщина професора В. Л. Мунтяна є не лише історичним надбанням, а й стратегічним дороговказом для подальшого розвитку еколого-правової науки та вдосконалення правового регулювання охорони довкілля в Україні. Його теоретичні концепції, наукові гіпотези та практичні висновки залишаються невичерпним джерелом для сучасних дослідників та законодавців, які прагнуть забезпечити ефективний захист довкілля на засадах верховенства права та справедливості.

Список використаних джерел:

1. Мунтян В.Л. Правова охорона природи УРСР: навч. посіб. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа». 1982. 231 с.
2. Екологічне право : підручник / [А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, Є. П. Суєтнов та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2024. – 1008 с.

*Анісімова Г.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Донець О.В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного прав,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ЕКСКУРС НАУКОВИМИ ПРАЦЯМИ НАШИХ ВЧИТЕЛІВ

*Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні залишки багви.
Ліна Костенко*

У пошуках відповідей на виклики сьогодення, серед яких одними з пріоритетних для нашої країни нині виступають подолання катастрофічних наслідків загарбницької війни, заподіяних природному середовищу й клімату, формування компенсаційних механізмів відшкодування екологічної шкоди,

забезпечення охорони й відновлення екосистем, ландшафтного й біологічного різноманіття, безумовно, доцільно ще раз звернутися до наукових здобутків наших вчителів, до, так би мовити, «класики екологічного права». Саме зараз на «Других наукових читаннях з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» маємо нагоду ще раз отримати підтвердження життєздатності наукових скарбів фундаторів національного екологічного права – шанованих професорів Василя Мунтяна й Юрія Шемшученка.

З огляду на сказане передусім хотілося б звернути увагу наукової спільноти на колективну монографію, присвячену проблемним питанням юридичної відповідальності в галузі охорони навколишнього середовища, видану авторським колективом у складі Ю. С. Шемшученка, В. Л. Мунтяна, Б. Г. Розовського ще у 1978 році, тобто майже півстоліття тому [1]. Враховуючи сучасні виклики й загрози, пов'язані, зокрема, й із мілітарним впливом на довкілля й євроінтеграційними процесами, вбачається за доцільне переосмислити наукові висновки й узагальнення, представлені в цій роботі, адаптуючи їх до сучасних реалій.

Передусім варто акцентувати на обґрунтованому висновку науковців, що «природокористування і охорона природи – це не дві самостійних форми взаємодії суспільства та природи і навіть, як традиційно кажуть, ні дві сторони однієї медалі, а єдине складнопорядковане, взаємообумовлене завдання управління природокористуванням в процесі господарської діяльності» [1, с. 10]. До речі, саме в цьому напрямі тривалий час формувалося екологічне законодавство й еколого-правова доктрина. Яскравим прикладом сучасної правової парадигми є Європейський зелений курс (European Green Deal), який встановлює амбітну мету – досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 року й інтеграції екологічних стандартів у всі сфери політики. У цьому контексті 24 червня 2024 року прийнято Регламент (ЄС) 2024/1991 Європейського парламенту та Ради про відновлення природи та внесення змін до Регламенту (ЄС) 2022/869, який встановлює обов'язкові цілі для держав-членів з відновлення деградованих екосистем, підтримки пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптації та досягнення нейтральності деградації земель, а також підвищення продовольчої безпеки й виконання міжнародних зобов'язань. Крім того, 27 листопада 2024 року прийнято Регламент (ЄС) 2024/3005 Європейського парламенту та Ради щодо прозорості та цілісності діяльності з оцінювання екологічних, соціальних та управлінських (ESG) аспектів, який вносить зміни до Регламентів (ЄС) 2019/2088 і (ЄС) 2023/2859. Вказаний документ спрямований на підвищення прозорості, послідовності та порівнюваності ESG-рейтингів, що оцінюють вплив компаній та фінансових інструментів на суспільство й довкілля, а також пов'язані з цим ризики. Зазначені нормативно-правові акти ЄС відображають прагнення інтегрувати охорону довкілля в усі сфери політики й економіки, забезпечуючи стале використання природних ресурсів. Для України, яка прагне гармонізувати своє екологічне законодавство відповідно до стандартів ЄС, важливо

враховувати ці підходи при формуванні власної екологічної політики й законодавства.

У 2024 році в Україні відбулися важливі події, що впливають на формування засад зеленого відновлення нашої держави та її просування в напрямі набуття членства в ЄС. Зокрема, запроваджено порядок використання коштів Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації, який започаткував механізми визначення інвестиційних проєктів, що підлягають фінансуванню. Проте вказаний порядок ще потребує доопрацювання, зокрема, у сфері управління фондом і забезпечення його прозорості. Крім того, схвалено Національний план з енергетики та клімату до 2030 року (НПЕК), що визначає консолідований підхід до реалізації політик у сфері енергетики, клімату й довкілля. Одна задля ефективного виконання НПЕК необхідно розробити відповідні механізми його імплементації, забезпечити підготовку інтегрованої звітності й регулярний перегляд документа в умовах динамічності зовнішньополітичних й екологічних викликів.

Також 2024 рік став визначальним задля формування та запровадження ключових стратегій у сфері розвитку відновлюваних джерел енергії та децентралізованої генерації, в яких передбачено досягнення частки ВДЕ у кінцевому енергоспоживанні на рівні 27% до 2030 року, що відповідає Цілям Європейського зеленого курсу. Прийнято закони України «Про основні засади державної кліматичної політики» (№ 3991-IX), що гармонізує українське законодавство з кліматичними зобов'язаннями ЄС, включаючи й таку мету, як досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, а також «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення», який передбачає впровадження найкращих доступних технологій та методів керування у промисловості відповідно до європейських стандартів. Ще однією визначальною подією стало офіційне функціонування програми Ukraine Facility, яка забезпечує надання до 2027 року фінансової і технічної допомоги Україні у розмірі 50 млрд євро, зокрема, на реалізацію реформ, пов'язаних із екологічним переходом. Виконання зобов'язань, передбачених цією програмою, є ключовим як для досягнення макрофінансової стабільності, так і для зміцнення екологічної політики України відповідно до правової системи ЄС. Усе це свідчить про стратегічне спрямування державної екологічної політики України на інтеграцію з європейською системою правових стандартів у сфері охорони довкілля. Крім того, оновлення екологічного законодавства в межах євроінтеграційного курсу супроводжується поступовим переходом від декларативного до превентивного підходу, що базується на принципах сталого розвитку, кліматичної відповідальності й широкої участі громадськості. Як наслідок, в Україні створюються передумови для формування сучасного цілісного екологічного законодавства на проєвропейських засадах. При цьому юридична відповідальність має виступати засобом охорони навколишнього середовища [1, с. 16].

Проте, досі підводним каменем залишається екологічна терміносистема. Свого часу професори Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовський акцентували увагу на тому, що в юриспруденції термін «відповідальність» вимагає більш «чіткої дефініції щодо обмеження конкретного явища визначеними межами з метою його однозначного застосування в законодавстві та практиці». Варто додати, що вчені наголошували на тому, що «позитивна відповідальність» об'єктивно скерована на розмиття і без того недостатньо усталених меж поняття юридичної відповідальності, а це, у свою чергу, викликає нічим не виправдану плутанину термінів і зумовлює виникнення додаткових труднощів у з'ясуванні їх змісту [1, с. 17]. На їх думку, «позитивна відповідальність – це ніщо інше, як загальносоціальна відповідальність, що не співпадає з юридичною відповідальністю як особливою правовою категорією, яка складається через необхідність покарання порушників правових вимог». Відтак «на відміну від загальносоціальної (позитивної) відповідальності юридична відповідальність завжди ретроспективна (настає за вчинене правопорушення), суворо регламентована в сенсі підстав і порядку її застосування, здійснюється в умовах «правовідносин відповідальності» зі всіма логічними наслідками» [1, с. 18]. Автори наполегливо наголошують і доводять, що юридична відповідальність перебуває в площині охоронних відносин, в межах яких реалізуються санкції правових норм. При цьому відповідальність – це не санкція у статичності, а санкція в динаміці, тобто процес її застосування до осіб, які порушили норму права [1, с. 19].

Зупинимось ще на одному моменті. Вбачаються доволі прогресивним висновки авторів монографії в сенсі того, що юридична відповідальність виступає засобом не лише покарання правопорушників, а й доцільної організації управління [1, с. 26], а також стимулом до раціонального природокористування [1, с. 198], враховуючи поєднання відповідальності й заохочень [1, с. 274]. Особливого значення у цьому контексті набуває правове регулювання екологічної сталості на рівні Європейського Союзу. Йдеться, зокрема, про Регламент (ЄС) 2020/852 Європейського парламенту та Ради від 18 червня 2020 року «Про встановлення рамки для сприяння сталим інвестиціям» (EU Taxonomy Regulation), який визначає уніфіковану систему критеріїв екологічної сталості для фінансування й економічної діяльності, у тому числі щодо запобігання зміні клімату, адаптації до неї, охорони водних ресурсів, циркулярної економіки і збереження біорізноманіття. Дана правова рамка формує новий підхід до відповідальності – не лише у формі покарання за правопорушення, а й як стимулюючий інструмент підтримки сталих ініціатив, що узгоджуються з принципами екологічної політики ЄС.

Крім того, доволі цікавою, а для молодих науковців – дивовижною, є полеміка щодо «запровадження юридичної відповідальності за забруднення середовища, яка може істотно вплинути на результати господарської діяльності підприємств. Відповідно, власне система відповідальності і практика її реалізації забезпечують дотримання загальнодержавних інтересів, у той саме час вони мають процесуально гарантувати кожному підприємству

можливість об'єктивного вибору найменш збиткового варіанта вирішення загально регіонального завдання охорони чистоти повітряного й водного басейнів в межах ПДВ» [1, с. 188].

Наведене набуває неабиякої ваги в умовах європеїзації національного законодавства, бо саме зараз для України постають нові виклики щодо інтеграції екологічних стандартів ЄС. Виходячи з цього, важливе значення мають останні нормативні ініціативи Європейського Союзу, зокрема, Директива про корпоративну звітність зі сталого розвитку (CSRD), що зобов'язує великі компанії та зареєстровані на біржі малі й середні підприємства, акції яких котируються на фондових біржах, розкривати дані про викиди парникових газів, управлінські й соціальні показники. Таким чином, для компаній стають обов'язковими й максимально уніфікованими звіти про сталий розвиток. І це стосується всього життєвого циклу товарів – від закупівлі сировини й матеріалів до переробки або утилізації товару після його використання. Крім того, варто згадати й Директиву про належну перевірку корпоративного сталого розвитку (CSDDD), прийняту в червні 2024 року, що зобов'язує великі компанії проводити процедури належної перевірки (due diligence) для виявлення й усунення фактичних і потенційних негативних впливів на права людини й навколишнє середовище. CSDDD передбачає запровадження юридичної відповідальності компаній за діяльність усього ланцюга постачання. Її основною метою є не лише контроль за власною діяльністю компаній, а й забезпечення того, щоб їхні контрагенти й постачальники дотримувалися кліматичних цілей і прав людини. Водночас ініційовані Європейською Комісією зміни до вказаних підходів у вигляді Omnibus ESG Regulation (оприлюдненого 26 лютого 2025 року) свідчать про прагнення частини європейських країн до пом'якшення екологічних зобов'язань бізнесу, що викликало активні дискусії у Європарламенті й серед екологічних організацій. Для України це стало важливим сигналом щодо необхідності уважного моніторингу правових трансформацій у ЄС, аби забезпечити адаптацію національного законодавства до нормативно-правової бази ЄС, враховуючи перманентні зміни, оскільки це впливатиме на процеси інтеграції та співпраці з європейськими партнерами.

Наостанок наголосимо, що науковці також звертали увагу й на «відсутність розвинутого механізму економічної оцінки низки природних ресурсів», відзначаючи, що причиною цього є превалювання регулювання використання природних ресурсів завдяки адміністративним, а не економічним методам [1, с. 227]. Щось схоже зараз відбувається з оцінкою екологічних послуг і функцій. Згідно з Планом відновлення України, представленим на Міжнародній конференції з питань відновлення України в липні 2022 року, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України було зобов'язане розробити проєкт Закону «Про екосистемні послуги» (гранична дата набрання чинності цим Законом була визначена на 31 грудня 2025 року) і протягом шести місяців з дати прийняття розробити проєкти підзаконних актів, які встановлюватимуть перелік екосистемних

послуг, методики їх інвентаризації та оцінювання, інші механізми реалізації положень Закону. Неотримані екосистемні послуги, як і в цілому втрати екосистем, мають бути обов'язково включені до загального обсягу репарації, що мусить сплатити РФ як держава-агресор. Без завчасної розробки, прийняття й дієвого застосування згаданого проєкту Закону не можна вести мову про компенсацію екологічної шкоди в повному обсязі. До речі, Регламент ЄС 2024/1991 про відновлення природи, який є ключовим елементом Стратегії ЄС щодо біорізноманіття, наголошує, що «біорізноманіття потрібно цінувати, зберігати, відновлювати й розумно використовувати, зберігаючи екосистемні послуги, підтримуючи здорову планету й забезпечуючи переваги, необхідні всім людям». Крім того, у вказаному документі акцентовано на «необхідності забезпечення збереження, відновлення та сталого використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем і їхніх послуг, зокрема, лісів, водно-болотних угідь, гір і посушливих земель». Отже, мова має йти не лише про економічну вартість цих послуг, а й про вартість на їх відновлення і так звану «реабілітацію» екосистем, збереження.

Безперечно, це лише фрагментарний погляд на глибину життєздатних і актуальних зараз наукових підходів і концептів, запропонованих науковцями у згаданій монографії. Їхнє значення виходить за межі теорії, бо вони – основа майбутньої законодавчої архітектури, еколого-правової політики та сталого управління природними ресурсами. Залишимо для майбутніх наукових дискусій проблему кодифікації екологічного законодавства, оптимізації інституційної складової екологічного управління, економіко-правового механізму та ін. в контексті євроінтеграційних процесів.

Завершуючи огляд, наведемо перші рядки того самого вірша Ліни Костенко, що нагадують нам, заради чого, власне, ми творимо й боремося:

«Усе моє, все зветься Україна,
Буває часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори».

Список використаної літератури:

1. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды : монография / [Мунтян В.Л., Розовський Б.Г., Шемшученко Ю.С.] ; отв. ред. Ю.С. Шемшученко. Киев : Наук. думка, 1978. 279 с.

Балюк Г.І.,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
член-кореспондентка НАПрН України,*
Ковальчук Т.Г.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права,
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ РАДІОАКТИВНО-ЗАБРУДНЕНИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Для України, держави, яка з 1986 року потерпає від наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, завдання захисту життя і здоров'я громадян від впливу іонізуючого випромінювання, охорона навколишнього природного середовища від радіоактивного забруднення є, зокрема, архіактуальними. При цьому ми не можемо забувати про те, що вже четвертий рік в Україні йде повномасштабна війна. Так, за наслідками воєнних дій, в Україні вилучено з господарського обігу величезна кількість земель сільськогосподарського призначення. А отже, на порядок денний постає питання щодо повернення в господарський обіг земель, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ретроспективний огляд радіаційної ситуації сьогодні на територіях, які зазнали радіоактивного забруднення характеризується наступними особливостями: 1) значно (в десятки-сотні разів, в порівнянні з весною-літом 1986 року) знизилась як потужність дози радіації в повітрі, так і вміст радіонуклідів в сільськогосподарській продукції (харчових продуктах). Природними механізмами такого зниження став радіоактивний розпад короткоживучих радіонуклідів, міграція довгоживучих радіонуклідів у глибину ґрунту і зв'язування радіонуклідів у ґрунтових структурах. Крім того, відіграли свою роль інтенсивні заходи радіаційного захисту та реабілітації, які були проведені в Україні; 2) у результаті радіоактивного розпаду довгоживучих радіонуклідів площа території з високою щільністю забруднення зменшилась, в середньому, у півтора-два рази, внаслідок чого значна частина земель, виведених з обігу, може, на нашу думку, бути повернута в господарське використання; 3) у той же час, вміст цезію-137 в ряді харчових продуктів природного походження (лісові гриби і ягоди, дичина, риба з озер) знизився за минулі роки значно менше і на сьогодні значно перевищує вміст радіації порівняно із сільськогосподарською продукцією (харчовими продуктами), виробленими на тих же територіях, 4) у даний час

потужна доза радіації як в повітрі, так і вміст радіонуклідів в продуктах рослинного походження, продукції тваринництва, рибальства, мисливства майже повністю визначаються наявністю в навколишньому природному середовищі цезію-137. Вклад другого за значимістю довгоживучого радіонукліду, стронцію Sr-90, за вмістом радіонуклідів у біосфері і в дозі опромінення населення не перевищує декількох відсотків; 5) починаючи з 1990 років, потужність дози радіації як в повітрі, так і вміст радіонуклідів в харчових продуктах змінюється повільно, з періодами зменшення від декількох років, на початку 1990 років до 10-20 років у даний час. Це пояснюється завершенням розпаду радіонуклідів середніми періодами напіврозпаду, включаючи цезій-134 з періоду напіврозпаду біля двох років, уповільненням міграції і досягненням рівноваги в обміні радіонуклідів в ґрунті.

У національному законодавстві існує принцип зонування територій. Історично склалося так, що критерієм зонування територій виступає щільність забруднення радіонуклідами (цезій-134 та стронцій-90), а також ізотопами плутонію, які були викинуті в результаті Чорнобильської катастрофи. Ця величина значною мірою визначає дозу опромінення населення, особливо дозу зовнішнього опромінення. Однак, внаслідок сильного впливу на дозу внутрішнього опромінення природних і соціально-демографічних факторів (властивостей ґрунту, харчових звичок населення і т.д.) щільність забруднення ґрунту радіонуклідами, на нашу думку, недостатня для проектної оцінки дози і відповідного радіаційного ризику.

Радіологічна реабілітація населеної території (населених пунктів з ареалом проживання), яка зазнала радіоактивного забруднення полягає у застосуванні заходів довгострокової дії, які спрямовані на оптимізацію радіаційного захисту населення і виробництва продукції, яка б відповідала радіологічним стандартам.

Не дивлячись на основні досягнення реабілітації населених пунктів, сільськогосподарських угідь, за майже 40 років після Чорнобильської катастрофи, населення декількох сотень населених пунктів України продовжує отримувати середньорічні дози «Чорнобильської радіації», які перевищують 1мЗв. У цих же населених пунктах частина лісової та сільськогосподарської продукції, що виробляється, містить радіонукліди (цезій-134 та стронцій-90), в концентраціях, які є вищими чинних національних гігієнічних нормативів. Подальше природне зниження радіоактивної дози у населення і вміст радіонуклідів у харчових продуктах відбувається досить повільно.

Одним із провідних напрямків реабілітації територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, на нашу думку, є відновлення сільського господарства, яке має виробляти безпечну сільськогосподарську продукцію, а також продукцію лісового господарства. Реабілітація населених територій залишається складною пост чорнобильською

проблемою, так як вимагає не лише радіологічних, але і правових, економічних, демографічних і соціально-оздоровчих заходів .

Повернення раніше відчужених за радіологічним фактором територій у господарське використання (головним чином у сільськогосподарське) можливе після покращення радіаційної обстановки, тобто після зниження потужності дози радіації в повітрі і вмісту радіонуклідів у виробленій сільськогосподарській продукції до допустимих рівнів .

Відносини, які склалися у сфері регулювання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення на сьогодні регулюється наступними нормативно-правовими актами: Конституція України (ст.ст. 16, 50), Законами України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року, «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року, «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року, «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року тощо. Застосування заходів реабілітації має стати основним засобом, який дозволить скоротити час повернення відчужених територій в господарське користування, розширити масштаби і спрямованість їх використання. В той же час повернення відчужених територій в господарське використання ускладнюється наступними обставинами: 1) на цих територіях знищена інфраструктура (дороги, меліоративні системи, енергозабезпечення, електрозабезпечення і т.п.); 2) на бувших сільськогосподарських угіддях відбувається природне залісення, повторне заболочення, деградація ґрунтів і т.п.; 3) відсутній правовий механізм правового режиму радіоактивно забруднених територій.

Тривалий час, нажаль, була відсутня мотивація місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до подальшого поліпшення радіологічної ситуації і правового механізму повернення цих земель у господарській обіг, а це унеможливило повернення життя на цих територіях до нормальних, за радіологічними показниками, умов.

Все зазначене вище свідчить про те, що необхідні були зміни у чинних вітчизняних нормативно-правових актах. Саме для подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, були розроблені та схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 року № 49-р «Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки» та «Операційний план заходів з реалізації Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2026 роки». Так, зокрема, важливими складовими зазначеної Стратегії, як єдиного документа державного планування розвитку територій у зоні відчуження, стали розділи, в яких проаналізовані як поточний стан справ, тенденції та обґрунтування

щодо необхідності розв'язання виявлених проблем; визначені стратегічні цілі та показники їх досягнення; завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей, етапи їх виконання, очікувані результати, так і обсяг фінансових, матеріально-технічних, людських та інших ресурсів; порядок проведення моніторингу, оцінки реалізації Стратегії та звітування.

Перелік використаних джерел:

1. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Випуск 83: частина 2. С. 75-83.

2. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua>.

3. Шульга М.В. Особливості правового регулювання повернення до господарського обігу радіоактивно-забруднених земель. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 304–309.

4. Шульга М.В. Особливості правового режиму земель, що зазнали радіоактивного забруднення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 66 С.106-110.

Шульга М.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
член-кореспондент НАПрН України

НАУКОВІ ІДЕЇ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА ТА СУЧАСНІСТЬ

Відомо, що суспільство не може існувати та розвиватися без постійної взаємодії з природою. Люди в процесі виробництва використовують природні ресурси, присвоюють і переробляють їх, з урахуванням конкретних обставин відновлюють, поліпшують, так чи інакше змінюють стан навколишнього природнього середовища. Забезпечення гармонічної взаємодії людини і природи в кінцевому рахунку набуває важливого значення у поліпшенні життєдіяльності людини. Це здійснюється в межах певних суспільних зв'язків та відносин, які потребують правової регламентації.

Чинне законодавство містить низку норм про раціональне використання та охорону природних ресурсів, а також про охорону довкілля в цілому. Надійний фундамент для становлення і розвитку доктрини сучасного земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права складають наукові ідеї професора В. Л. Мунтяна.

В широкому спектрі його наукових досліджень самостійне місце займають питання, які стосуються, зокрема правового режиму лісів, інституційно-правового забезпечення їх раціонального використання та правової охорони.

Ознайомлення та системний аналіз монографії автора «Правова охорона лісів Української РСР» у поєднанні з іншими науковими здобутками, зокрема щодо правового забезпечення раціонального природокористування, правового режиму сільськогосподарських земель, правової охорони ґрунтів і правової охорони природи свідчить, що ним фактично було закладено підґрунтя для майбутнього формування у складі аграрного права комплексного правового утворення, яке сьогодні отримало назву агроекологічного права.

Слід зазначити, що в межах сучасної галузі «економіка природокористування», яка присвячена дослідженню проблеми взаємодії суспільства і природи, економічних аспектів раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля, останнім часом визначився новий науковий напрям науки, який вивчає методи і засоби найбільш ефективної взаємодії людини і природи з метою підтримання динамічної рівноваги кругообігу речовин та енергії в природі. Окремий блок сучасної екології становить агроекологія, який, будучи одним із розділів прикладної екології, являє собою комплексну наукову дисципліну. Об'єктом вивчення агроекології виступає агросфера, а предметом — взаємозв'язки людини з оточуючим середовищем у процесі сільськогосподарського виробництва, а також вплив сільського господарства на природні комплекси, тобто екосистеми. Під екосистемами зазвичай розуміють сукупність живих організмів, що проживають (існують) на певній території, та умови їх існування. Іншими словами, екосистема — це сукупність біоценозу і біотопу, поєднана в єдине функціональне ціле. При цьому первісним елементом екосистеми вважається земля, яка виступає середовищем перебування живих організмів і основою розміщення та існування всіх інших природних ресурсів.

Головна мета агроекології полягає в забезпеченні активної екологізації всіх напрямків сільського господарства для забезпечення виробництва якісної екологічно чистої продукції в достатній кількості при збереженні і відтворенні природно-ресурсної бази аграрного сектора. Агроекологія вивчає особливості екологічних процесів в агросфері і виступає основою екологічно збалансованого функціонування агросфери. Як приклад, можна назвати агролісівництво — підгалузь рослинництва в сільському господарстві, пов'язану з організацією, управлінням і безпосереднім здійсненням суб'єктами сільськогосподарського виробництва продукції рослинного походження для власного споживання та/або її реалізації з використанням лісових багаторічних культур на основі сталого землекористування.

В літературі підкреслюється, що лісівництво як галузь рослинництва включає такий його вид як агролісівництво, що виступає перспективним напрямом урізноманітнення та налагодження екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва. Агролісівництво, будучи комплексним

поняттям, має своїм об'єктом передовсім землі сільськогосподарського призначення та ліси, в яких деревна та чагарникова лісова рослинність використовуються в комбінації з системою посівів сільськогосподарських культур або утриманням сільськогосподарських тварин. При цьому збереження та поліпшення якості ґрунту вважається домінуючим, ключовим елементом майже в усіх системах лісівництва [1, с. 28-30].

Проблеми, які стосуються правової регламентації суспільних відносин щодо використання лісових ресурсів в аграрному секторі, були предметом спеціальної уваги С. В. Шарапової [2, с. 68-70] та І. С. Сьюйви [3]. Цими авторами зроблені науково обґрунтовані висновки щодо формування в системі аграрного права комплексного міжгалузевого правового інституту використання лісових ресурсів у сільському господарстві, норми якого мають бути спрямовані на регулювання аграрних та лісових відносин. Відповідні правовідносини характеризуються специфікою об'єктного і суб'єктного складу, змісту, підстав і порядку виникнення, зміни та їх припинення. В кінцевому рахунку це потребує пошуку адекватних правових форм регулювання таких відносин.

В сучасних умовах, як підкреслюється в юридичній літературі, формування агроекологічного права та виокремлення його в якості самостійного правового явища у вітчизняній правовій системі зумовлене об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які вже не можна ігнорувати. Підкреслюється, що саме у межах такого правового утворення, як агроекологічне право України, може бути змінена парадигма правової регламентації аграрних і екологічних відносин від диференціації до інтеграції правових засад та інституційного і функціонального забезпечення реалізації аграрної і екологічної функції держави крізь призму втілення у життя основних напрямків державної аграрної і екологічної політики [4, с. 28-32].

На думку В. В. Носіка, юридичну природу агроекологічного права як міжгалузевого правового утворення можна розглядати крізь призму системи закріплених у Конституції України, міжнародно-правових актах, що є частиною національного законодавства, законах та інших нормативно-правових актах, правових принципів, імперативів, норм, спрямованих на регулювання комплексу агроекологічних суспільних відносин [5, с. 551 — 561].

Список використаних джерел

1. Савельєва О. М., Шульга М. В. Агролісівництво / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право. Харків: Право, 2019. С. 28–30.

2. Шарапова С. В. Правові засади використання лісових ресурсів в аграрному секторі. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті професора, д.ю.н., академіка НаПРН України О. О. Погрібного*. Харків, 2014. С. 68–70.

3. Сюйва І. С. Правове регулювання використання лісових ресурсів у сільському господарстві України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ: НУБіП України, 2017. 21 с.

4. Носік В. В. Правові проблеми аграрно-лісових правовідносин у контексті наукових ідей Василя Лук'яновича Мунтяна про правову охорону лісів. *Перші наукові читання сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наукових доповідей. Всеукраїнська науково-практична конференція* (м. Київ, 4 квітня 2024 р.) / за заг. ред. В. В. Носіка. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 28–32.

5. Носік В. В. Агроекологічне право: нова парадигма у модернізації правової системи України за європейським курсом сталого розвитку. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія*. Харків: Право, 2021. С. 551–561.

*Єрмоленко В.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука,
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
член-кореспондент НАПрН України*

ПРИНЦИП КОМПЛЕКСНОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ДОВКІЛЛЯ У СВІТЛІ ВЧЕННЯ ПРОФЕСОРА ВАСИЛЯ МУНТЯНА

У своїй монографії «Правова охорона ґрунтів Української РСР», яка вийшла в світ у 1965 р., професор В. Л. Мунтян наголошував, що поняття «охорона ґрунтів» треба розглядати, виходячи із загальних принципів охорони природи, що вимагають врахування взаємного зв'язку всіх природних ресурсів, з тим, щоб експлуатація цих ресурсів не завдавала шкоди землі. Ці крилаті слова є далеким передвісником принципу сталого розвитку, запровадженого в науковий обіг лише в 1992 р. конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. Зазначений принцип логічно впливає з цілої низки наукових праць В. Л. Мунтяна, які були покладені в основу концепції докторської дисертації, зокрема це монографічні праці «Правова охорона лісів Української РСР» (1964) [1], «Правова охорона ґрунтів Української РСР» (1965) [2], «Правові проблеми раціонального природокористування» (1973) [3] та «Правова охорона природи УРСР» (1973) [4]. З проголошеного принципу комплексності охорони ґрунтів впливає діалектично пов'язаний з ним принцип комплексності відновлення довкілля, який набуває надзвичайного значення з боку сьогодення, коли земельним ресурсам України завдано величезної шкоди, про що вже повідомлялося на

минулорічних наукових читаннях, присвячених творчості професора Василя Мунтяна [5]. Разом з тим пряму шкоду, завдану ґрунтам та іншим земельним ресурсам, оцінити можна лише зі значним рівнем умовності, бо останні є невід'ємним елементом системи навколишнього природного середовища. А тому нанесення шкоди окремому елементу неминуче тягне ушкодження інших елементів та докільню в цілому.

Особливої ваги цей принцип набуває в нинішніх умовах прямого негативного впливу воєнних дій на природну складову докільля. Передусім здійснюється вплив на ґрунтовий покрив, чим завдається непересічна шкода його родючості. Справа в тому, що головною атрибутивною властивістю ґрунту є його структурованість, яка забезпечує оптимальний для родючості водно-повітряний і температурний режим. Механічна зміна структурованості внаслідок ущільнення земель, спричиненого рухом надважкої військової техніки, викликає втрату родючості. Додатковим фактором механічного руйнування ґрунтів є риття окопів і траншей та спорудження ліній оборони.

Наступну загрозу для родючості ґрунтів становить хімічне забруднення. Особливу небезпеку при цьому становить так звана хімічна речовина подвійного використання, яка згідно п. 25 ст. 1 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» [6] крім прямого призначення, може використовуватися як хімічна зброя або вибухівка, як прекурсор для виготовлення хімічної, вогнепальної, запальної, ракетної та самохідної підводної вибухової зброї або використовуватися для здійснення терористичного акту, диверсії, забруднення докільля на значних територіях з метою спричинення загибелі або захворюваності людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків. Особливу пролонговану загрозу складає накопичення таких хімічних речовин в ґрунті з подальшим забрудненням підземних вод.

Нарешті, біологічне забруднення ґрунтів викликає загибель живих мікроорганізмів (мікробіоти), кількість яких в 1 г ґрунту може досягати 1–5 млрд, для яких середовищем проживання є ґрунт. Адже мікроорганізми є основним фактором ґрунтоутворення. Науковці нашого університету на наукових зібраннях підтвердили існування у країні-агресора біологічної зброї, спрямованої на знищення мікробіоти. Одна крапля такої речовини робить мертвим 1 кв. м ріллі на всю глибину орного шару. Поки що не зафіксовано випадків застосування такої зброї. Тим не менш, така ймовірність не виключена.

Усе наведене стосується передусім загрозового впливу на стан ґрунтів, але це лише один з природних ресурсів, який перебуває у природному симбіозі з іншими елементами навколишнього природного середовища. Лише внаслідок підриву Каховської ГЕС наразі виявилось 1144 постраждалих домогосподарств, зменшено об'єм води на 14,395 куб. км, а площа підтоплених лісів складає 63 447 га. Сума нанесених збитків склала 146,4 млрд грн. У цілому орієнтовний обсяг збитків, нарахованих Державною

екологічною інспекцією, становить 3,8 трлн грн. У розрізі ж окремих природних ресурсів та їх об'єктів атмосферному повітрю завдано збитків 777,0 млрд грн, земельним ресурсам – 1,2 трлн грн, водним ресурсам – 104,4 млрд грн, природно-заповідному фонду – 1,7 трлн грн. При цьому в навколишнє природне середовище потрапило 1,5 млн тонн відходів і 130 тис тонн шкідливих викидів в атмосферу.

Для подолання наведених наслідків, виходячи з принципу комплексного підходу до взаємодії природних ресурсів, запровадженого В. Л. Мунтяном, недостатньо спрямовувати увагу на кожний ушкоджений природний ресурс окремо в межах поресурсного законодавства. Це вимагає насамперед системних кроків, зокрема розробки і прийняття комплексних загальнодержавних програм відновлення навколишнього природного середовища в цілому.

Перелік використаних джерел

1. Мунтян В. Л. Правова охорона лісів Української РСР: монографія. Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. 84 с.
2. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР: монографія. Київ: Наук. думка, 1965. 99 с.
3. Мунтян В. Л. Правові проблеми раціонального природокористування: монографія. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1973. 184 с.
4. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР. Київ: Вища школа, 1973. 203 с.
5. Єрмоленко В. М., Мартин А. Г. Сучасні агроекологічні виклики у контексті їх впливу на планування використання земель. Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., членкор. НАПрН України. Ніжин, 2024. С. 42–45.
6. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01.12.2022 р. № 2804-ІХ. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2023. № 55. Ст. 161.

*Костяшкін І.О.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, земельного
та господарського права юридичного факультету
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова*

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ, КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА В.Л. МУНТЯНА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Україна в сучасних умовах російської агресії демонструє стійкість аграрного сектору економіки який залишається основою формування валового внутрішнього продукту нашої держави. При цьому основним засобом виробництва вказаного сектору є землі сільськогосподарського призначення, що забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції та є основним національним багатством. За таких умов питання збереження, відтворення та покращення стану земельних ресурсів є першочерговим завданням держави, органів місцевого самоврядування, безпосередніх власників та землекористувачів. На жаль, стан земельних ресурсів на сьогодні близький до критичного, що зумовлено деградацією ґрунтів, яка становить від 8 до 10 – 15 млн. га., понад 1,1 млн. га. підлягають консервації, 315,6 тис. га. малопродуктивних угідь, а 143,4 тис. га. потребують рекультивації [1]. Екологічний стан землекористування наближається до критичного [2]. Проблеми екологічного характеру посилюються через прояви екоциду в умовах російської агресії.

Вихід з такої ситуації є можливим за умови впровадження механізмів сталого розвитку як засобу ефективного та раціонального використання земельних ресурсів. Не зважаючи на значний обсяг політичних заяв у відповідному напрямку правове забезпечення сталого використання земельних ресурсів є досить обмеженим.

У 1992 р. на Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро була ухвалена Декларація Ріо про навколишнє середовище і розвиток [3]. Ця Декларація закладає нове розуміння щодо використання природних ресурсів, яке необмежено простим споживанням, але підпорядковується охоронному змісту відповідних правовідносин, відтак використання земель як базового природного ресурсу їх збереження та охорону як місця життєдіяльності людини.

Відповідні положення на доктринальному рівні фактично запропонував Василь Лукянович Мунтян щодо охорони природи, який серед завдань охорони природи виділяв: а) збереження в недоторканому вигляді заповідників, типових ландшафтів, пам'яток природи, природних районів і факторів, що сприяють захисту ґрунтів від ерозії, підтримують водний режим, тощо; б) раціональне, планове і комплексне використання природних ресурсів

з метою попередження їх виснаження і підтримання здатності природи до самовідновлення; в) розширення відтворення і розвитку всіх природних багатств; г) захист середовища, що оточує людину, від псування [4, с. 18–19]. Вказані принципи є визначальними для змістовного наповнення сталого використання земельних ресурсів на сучасному етапі та потребують свого подальшого розвитку.

Особливе значення в напрямку забезпечення сталого розвитку на сучасному етапі набуває Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014, що ратифікована в Україні, згідно з Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII [5], яка передбачає співробітництво з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом упровадження найкращих практик у цих сферах, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості.

У вересні 2015 року у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [6] було затверджено 17 Цілей сталого розвитку. В Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року [7], також визначено забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України. Враховуючи той факт, що «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», виділяє саме раціональність серед ключових позицій у виробничій діяльності та використанні природних ресурсів, маємо констатувати охоронний зміст раціонального використання землі як умову забезпечення сталого розвитку, тобто використання земель, що переслідує задоволення низки потреб матеріального, оздоровчого чи духовного характеру, має відбуватись через діяльність, яка не створює загрози земельним ресурсам або сприяє покращенню їх властивостей. При цьому охоронний характер раціонального землекористування є запорукою найвищої ефективності земельних ресурсів (включаючи їх прибутковість) у довгостроковій перспективі.

Методологічною основою в цій частині є позиція В. Л. Мунтяна, який визначав правову охорону земель як систему правових норм, які містять приписи, спрямовані на збереження земель відновлення й підвищення їх родючості, здійснюваних з метою раціонального використання землі [8, с.117]. Продовження зазначених наукових підходів знаходимо в працях В. В. Носіка, який запропонував науково обґрунтовану систему землеробства, що

передбачає низку зобов'язань землевласників та землекористувачів у сфері відтворення та охорони ґрунтів [9, с.12].

Відповідно до положень Закону України «Про охорону земель» від 19.06.2003 [10] та ст.162 Земельного кодексу України [11] охорона земель безпосередньо спрямована на забезпечення раціонального використання земель та особливого режиму їх використання. Власники та землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок зобов'язані здійснювати заходи щодо охорони родючості ґрунтів, передбачені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України. Використання земельних ділянок способами, що призводять до погіршення їх якості, забороняється.

Відтак об'єктивною є необхідність правового регулювання сталого розвитку в сфері використання земельних ресурсів з метою змістовного наповнення вітчизняного нормативного забезпечення права власності, що передбачає взаємне задоволення суспільних та приватних інтересів від використання, збереження та охорони земель.

Визначальною складовою такого регулювання повинні виступати правові норми у сфері забезпечення сталого використання земельних ресурсів, виходячи з необхідності збереження властивостей земель як умови життєдіяльності людини, та забезпечення її потреб. Виробництво якісної екологічно безпечної та доступної сільськогосподарської продукції, що є умовою фізичного існування людини, передбачає дотримання усіх необхідних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та відновлення властивостей земель шляхом використання передових технологій з метою отримання найвищого екологічно безпечного врожаю. Відповідно можна виділити пріоритети, які мають лягти в основу правового забезпечення в сфері сталого використання земельних ресурсів: пріоритет екологічної безпеки, охорона та відновлення ґрунтів, найвищий прибуток. Така послідовність є запорукою сталого, соціально-орієнтованого землекористування, яке через дотримання екологічних вимог гарантує найвищий економічний та соціальний результат.

Перелік використаних джерел:

1. Земельний довідник України 2020. AgroPolit.com, 11.03.2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelnyy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelnyfond-krayini>
2. Васильєва Т.А., Чигрин О.Ю., Івахненко О.М. Стале аграрне землекористування в Україні: Проблеми та перспективи розвитку. Вісник СумДУ. Серія «Економіка», № 1' 2021 С. 244-253
3. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток від 14.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455
4. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР. К. : Вид. «Вища школа». 1973. 204 с.

5. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

6. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>

7. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

8. Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР / В. Л. Мунтян. К. : Вища школа, 1982. 229 с.

9. Носик В.В. Правовое регулирование рационального использования земель сельскохозяйственных предприятий агропромышленного комплекса (на материалах Украинской ССР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Киев, 1986. 19с.

10. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

11. Земельний кодекс України від 25.10.2001р. № 2768-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

Кулинич П.Ф.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем аграрного,*

земельного, екологічного та космічного права

Інституту держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України

член-кореспондент НАПрН України,

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН: ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проблема потепління клімату, яке особливо проявилось протягом останнього десятиліття, все більше сприймається науковою спільнотою світу як важлива аграрна проблема. Адже різке підвищення середньо-кліматичних температур може завдати непоправної шкоди світовій продовольчій безпеці. Так, дослідники з Університету Аалто (Фінляндія) підраховали, що через несприятливі кліматичні умови низькоширотні регіони нашої планети можуть втратити до половини урожаю. Вирощування таких популярних продовольчих культур, як рис, кукурудза, пшениця, картопля та соя, на які припадає понад

дві третини світового споживання харчової енергії, опиниться під загрозою [1].

На жаль, даний науковий прогноз стосується і сільського господарства нашої держави. Тому в Україні вже також почали вживати правових заходів, спрямованих на збереження і підвищення рівня продовольчої безпеки країни в умовах сучасних кліматичних змін. Загалом такі заходи передбачають виконання право двох стратегічних функцій: забезпечення пристосування аграрного виробництва до змінених кліматичних умов та забезпечення протидії зміні клімату шляхом зменшення викидів парникових газів, які викликають потепління, у процесі використання сільськогосподарських земель тощо.

На жаль, правові заходи з протидії зміні клімату в аграрному сектору України поки перебувають у стані формування. Так, розорювання сільськогосподарських земель зумовлює вивільнення з ґрунтового покриву та потрапляння в атмосферу великих обсягів вуглекислого газу, що накопичився у протягом багатьох тисяч років ґрунтоутворення. В зв'язку з цим деякі аграрні підприємства почали застосовувати технології вуглецевого землеробства, які не тільки призупиняють таке вивільнення, а й сприяють концентрації вуглекислого газу у ґрунтах (секвестрація).

Водночас більшого поширення у аграрній практиці України набули правові заходи з пристосування сільськогосподарського виробництва до нових кліматичних реалій. До таких заходів слід в першу чергу віднести правове забезпечення гідротехнічної меліорації сільськогосподарських земель.

Початок розвитку правового забезпечення гідротехнічної меліорації земель пов'язаний з прийняттям 14 січня 2000 р. Закону України «Про меліорацію земель». Закон визначив правовий режим меліоративних мереж та правовий статус їх власників і користувачів. Водночас він не містить організаційних механізмів стимулювання зрошення земель в умовах надзвичайної подрібненості сільськогосподарських земель країни внаслідок паювання земель колективних господарств. Тому Закон «Про меліорацію земель» не забезпечив збереження та ефективне функціонування гідротехнічної меліоративної інфраструктури. Тому заслуговує позитивної оцінки Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р [2], яка надала поштовх для відновлення і використання земель під поливом. Зокрема, цією Стратегією до ключових інструментів мінімізації впливу клімату на процеси соціально-економічного розвитку регіонів віднесене відновлення зрошення та дренажу як засобу пристосування до зростаючої «спекотності» клімату.

У Стратегії зазначається, що в Україні обліковується 5485,3 тис. гектарів меліорованих земель, зокрема 2178,3 тис. гектарів зрошуваних і 3307 тис. гектарів осушуваних земель з відповідною меліоративною інфраструктурою. Але фактично зрошується всього біля 500 тис. гектарів, а двостороннє водорегулювання здійснювалося на площі близько 250 тис. гектарів, що

становить менш як 20 відсотків наявних площ зрошення та менш як 10 відсотків наявних площ дренажу. Відповідно стан меліоративного землеробства за рівнем використання наявних потужностей інженерної інфраструктури зрошення та дренажу охарактеризований у Стратегії як кризовий із загрозою погіршення.

В зв'язку з цим у Стратегії визначені ряд принципів подолання кризових явищ у меліоративному землеробстві, до яких, зокрема, віднесені добровільне об'єднання в організації водокористувачів - самофінансовані самоврядні неприбуткові організації, що надають своїм членам послуги із зрошення та дренажу, а також провадження діяльності організації водокористувачів у межах визначеної зони обслуговування та закріпленої за ними частини меліоративної системи.

На виконання Стратегії 17 лютого 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» [3]. Закон базується на поширеній у багатьох країнах практиці вирішення проблеми оптимізації меліоративного землеробства, ключовим напрацюванням якої є передача функцій управління меліоративною інфраструктурою нижчого рівня організаціям водокористувачів (далі – ОВК), які об'єднують власників (користувачів) земельних ділянок, гідротехнічна меліорація яких забезпечується такою інфраструктурою. При цьому ОВК визнаються самостійним видом юридичних осіб, що діють на підставі спеціального закону і, найчастіше, створюються як юридичні особи публічного права. Публічний статус ОВК проявляється насамперед в особливостях її діяльності, а саме у наданні ОВК права на використання інфраструктури на безкоштовній основі, права на доступ до землі та води, в тому числі землі третіх осіб, з метою проведення технічного обслуговування іригаційних систем, права затверджувати обов'язкові для членів правила водокористування, права на податкові пільги тощо. При цьому членство в ОВК не надає землекористувачу права на частку у його майні, що підпорядковує правовий режим майна ОВК потребам задоволення публічних інтересів у розвитку меліорації земель.

Як свідчить практика, початок створення у 2023-2024 рр. ОВК став поворотною віхою у відродженні та розвитку гідротехнічної меліорації земель. Так, на весну 2025 року провідний вітчизняний виробник обладнання для зрошення земель – компанія «Variant Irrigation» уже законтрактувала виробництво такого обладнання на 30% більше, ніж у 2024 р., що свідчить про поступове відновлення попиту з боку агровиробників [4].

Проте для завершення меліоративної реформи в Україні потрібно прийняти Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення системи управління об'єктами інженерної інфраструктури меліоративних систем державної власності» (№7577), проект якого вже підготовлений до другого читання. З прийняттям цього Закону агровиробники отримають правові важелі впливу на операторів державних меліоративних

систем, орієнтуючи їх діяльність на стимулювання розвитку гідротехнічної меліорації земель.

Таким чином, розвиток гідротехнічної меліорації земель є пріоритетним напрямом забезпечення продовольчої безпеки України в умовах зміни клімату. Однак, у перспективі в нашій державі потрібно буде вжити й деяких інших заходів пристосування землеробства до кліматичних змін, зокрема, запровадження страхування посівів від негативного впливу кліматичних катаклізмів тощо. Тому юридична наука має провести досить інтенсивний пошук нових правових засобів для пристосування сільського господарства до нових кліматичних умов.

Використані джерела:

1. Heikonen, S., Heino, M., Jalava, M. et al. Climate change threatens crop diversity at low latitudes. Nat Food (2025). <https://doi.org/10.1038/s43016-025-01135-w> <https://www.nature.com/articles/s43016-025-01135-w>
2. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р. Офіційний вісник України. 2019. № 70. Ст. 247.
3. Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель. Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2079-ІХ. Офіційний вісник України. 2022. № 39. Ст. 2064.
4. Цибульська, С. Зміна клімату підштовхує аграріїв переходити на полив: яка ситуація зі зрошенням в Україні. <https://agroportal.ua/publishing/analitika/zmina-klimatu-pidshtovhuye-agrarijiv-perehoditi-na-poliv-yaka-situaciya-zi-zroshennyam-v-ukrajini> (дата звернення - 11.03.25).

Федорович В.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ

Забезпечення раціональності землекористування є однією з базових засад земельного законодавства України і визнається Земельним кодексом України (надалі - ЗК) як головним завданням земельного законодавства (ст. 4 ЗК), так і його принципом (ст. 5 ЗК).

ЗК не дає визначення поняття раціонального використання земель чи його основних критеріїв. Таке визначення дається у державному стандарті, який не є законом. Воно закріплено як забезпечення усіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту у здійсненні цілей

землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами.

На раціональне землекористування спрямована і охорона земель (ст. 162 ЗК, ст. 1 Закону України «Про охорону земель»). Забезпечення раціонального використання та охорони земель є одним з основних завдань та принципів здійснення державного контролю за використанням та охороною земель (ст. 2, 3 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»).

Ці та інші приклади норм земельного законодавства України дозволяють стверджувати, що духом “раціональності” землекористування пронизане все земельне законодавство України.

Правове забезпечення раціонального використання земель окремих категорій має свою специфіку, обумовлену як їх цільовим призначенням, так і способами використання. Передусім це стосується земель сільськогосподарського призначення як пріоритетної категорії земель.

Аналіз правового режиму земель сільськогосподарського призначення дає змогу виділити наступні особливості у правилах їх раціонального використання:

1. У сфері сільськогосподарської діяльності земля виступає основним засобом виробництва продуктів харчування, кормів для сільськогосподарських тварин, а також сировини для промисловості. Тому для земель сільськогосподарського призначення встановлений особливий правовий режим, що має на меті недопущення виділення цих земель із сільськогосподарського обігу.

2. Землі сільськогосподарського призначення складаються з різних угідь: а) сільськогосподарських (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, перелоги); б) несільськогосподарських (господарські шляхи та прогони, поле захисні лісові смуги та інші захисні насадження, землі під господарськими будівлями та дворами і т.д.).

Вся площа земель, придатних для потреб сільськогосподарського використання, підлягає пріоритетному використанню. Це полягає в тому, що:

- такі землі надаються насамперед для сільськогосподарських цілей. Придатність земель для потреб сільського господарства встановлюється за даними земельного кадастру. Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередач та електронних комунікаційних мереж, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості;
- встановлено особливі правила набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (ст. 130 ЗК). Так, наприклад, забороняється продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності;

- господарська експлуатація сільськогосподарських земель повинна не тільки не погіршувати стан землі в результаті господарської діяльності, але й відновлювати і підвищувати її родючість та інші корисні властивості;

- заборонено вилучення особливо цінних сільськогосподарських земель для несільськогосподарських потреб;

- для сільськогосподарських земель, ґрунти, яких деградовані, а також земель, забруднених хімічними та радіоактивними речовинами понад встановленні допустимі концентрації, передбачена консервація в порядку, встановленому законодавством.

3. Використання земель сільськогосподарського призначення пов'язане з підвищеним впливом на довкілля, тому сільськогосподарська діяльність повинна бути максимально екологізована. Зокрема, підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, небезпечних хімічних речовин, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування (ст. 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Використання земель спеціального призначення (для потреб промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення) переважно не пов'язане з експлуатацією природних ресурсів, на відміну від сільськогосподарського виробництва.

Землі спеціального призначення за своїм цільовим призначенням зайняті такими об'єктами, які неминуче шкідливо впливають на навколишнє природне середовище. Повністю екологічно чистого виробництва у природі не існує. Тому обов'язковим правилом раціонального використання земель даної категорії є забезпечення розміщуваних на цих землях об'єктів спеціальними санітарно-захисними законами з метою відокремлення таких об'єктів від територій житлової забудови.

Земельні ділянки, на яких встановлюється ці зони, не вилучаються у власників землі та землекористувачів, на них тільки запроваджується спеціальний режим землекористування.

Використання земель житлової та громадської забудови має на меті передусім забезпечення благополуччя населення. Тому раціональність землекористування тут полягає у дотриманні санітарно-гігієнічних нормативів.

Раціональне використання земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель лісогосподарського призначення та водного фонду полягає насамперед у встановленні режиму обмеження розташування на них тих чи інших об'єктів, ведення певних видів господарської діяльності.

Таким чином, принцип раціонального землевикористання включає в себе як загальні для використання всіх земель риси, так і специфічні риси для окремих категорій земель.

*Курман Т.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ВІДНОСИН

Потужний потенціал агросфери забезпечує Україні статус одного зі світових лідерів у виробництві сільськогосподарської продукції й водночас надає широкі можливості для його реалізації в агроенергетичній сфері. Енергетичні потреби людства щорічно зростають, а енергетична криза дедалі заглиблюється. Особливої актуальності проблема енергетичного забезпечення набула під час війни, створивши серйозні загрози у сфері національної безпеки України. Світовий досвід засвідчує перспективність розвитку альтернативної енергетики як ефективного способу вирішення проблеми енергетичної залежності. І потенціал національної агросфери в цьому сенсі має неабияке значення, зокрема, і щодо виробництва біологічно відновлювальної речовини (біомаси) рослинного і тваринного походження з метою подальшого виготовлення з неї біопалива, і щодо розвитку агровольтаїчних проєктів тощо.

Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом передбачено взаємне співробітництво як у сфері сільського господарства шляхом забезпечення його сталості, так і в енергетичній сфері, що серед іншого, включає розвиток та підтримку відновлювальної енергетики з урахуванням принципів економічної доцільності та охорони довкілля, а також альтернативних видів палива, стале виробництво біопалива і співробітництво у сфері нормативно-правових питань, сертифікації та стандартизації тощо.

Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх Указом Президента України 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» проголошено однією із ЦСР, досягнення якої наша держава ставить за мету до 2030 року.

На сьогодні агроенергетичні відносини є самостійним різновидом аграрних відносин й формують предмет сучасного аграрного права. Біомаса, що продукується в результаті виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, відходи аграрного виробництва, різні види біопалива належить до сільськогосподарської продукції. При цьому агроенергетичні відносини охоплюють складний комплекс відносин: насамперед, виробничих з вирощування енергетичних сільськогосподарських культур та здійснення інших видів сільськогосподарської діяльності, внаслідок яких продукується біомаса – сировина для виготовлення твердого, рідкого й газового палива; відносин з переробки біомаси на біопаливо та його реалізації; біотехнологічних відносин із забезпечення безвідходного

сільгоспвиробництва (переробки відходів і залишків аграрного виробництва); науково-дослідницьких відносин у сфері відновлювальної енергетики; агропротекційних відносин у сфері стимулювання виробництва відновлювальної енергії; регуляторних відносин; агроекологічних відносин щодо охорони довкілля при виробництві альтернативних видів палива аграрними товаровиробниками; земельних і природоресурсних відносин та ін.

Як наслідок, дані відносини вимагають комплексного й адекватного спеціального врегулювання. Виходячи із сучасних тенденцій державної аграрної політики, превалюючим її напрямом є забезпечення сталого розвитку агросфери, спрямованість на кліматичну нейтральність аграрного виробництва, гарантування продовольчої та енергетичної безпеки держави в контексті адаптації як до глобальних викликів, що на сьогодні постали перед світом, так і до викликів воєнного стану, які наразі доводиться долати Україні.

З метою переходу до нової моделі функціонування енергетичного сектору, досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності, забезпечення розвитку альтернативних джерел енергії, інноваційних рішень в енергетичному секторі розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. було схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2050 року. Це в черговий раз доводить актуальність розвитку агроенергетичних відносин і необхідність впровадження ефективного правового механізму їх регулювання. Слід підкреслити, що вказана Енергетична стратегія повною мірою відображає цілі Європейського зеленого курсу (Green Deal) і ґрунтується на принципах комплексного підходу до формування державної політики і створення умов для сталого розвитку економіки, в тому числі й агросфери.

Водночас протягом останніх років було скасовано Енергетичну стратегію України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”, Енергетичну стратегію України на період до 2030 року. Насправді, такі систематичні зміни векторів і основ стратегічного розвитку не сприяють стабільності і сталості правового регулювання. Державна політика має бути більш виваженою, науково обґрунтованою, стабільною і послідовною, особливо з огляду на здебільшого програмний характер законодавства у сфері альтернативної енергетики, зокрема, й у сфері агроенергетичних відносин. Дійсно, прийняття різного роду енергетичних програм і стратегій вже стало неодмінним атрибутом правотворчості у цій сфері. Однак, програмні акти, безперечно, не здатні замінити регуляторне забезпечення.

Так само гостро постає і питання щодо реалізації політики протекціонізму у сфері агроенергетичних відносин. Війна, цілком зрозуміло, справляє негативний вплив на дану сферу, адже спостерігається неухильне згорання фінансування заходів державної підтримки альтернативної енергетики, це стосується, наприклад, виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану. Окремі норми щодо підтримки розвитку агроенергетичних відносин закріплено у Законі України «Про державну підтримку сільського

господарства України». Так, у ст. 17^{2.5} Закону передбачено компенсацію та відшкодування за рахунок коштів державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам вартості збудованих інженерно-технічних комунікацій (в тому числі, альтернативних видів тепло- та енергопостачання), проте, лише за умови, що вони забезпечують діяльність збудованих ними соціально-побутових об'єктів і, безумовно, якщо бюджетне фінансування на вказані цілі передбачено Законом «Про Державний бюджет» на поточний рік.

Враховуючи недосконалість законодавства у сфері регулювання агроенергетичних відносин, доцільним вбачається прийняття спеціального Закону України «Про відновлювальну енергетику у сільському господарстві», адже ефективність правового регулювання забезпечується лише за умови врахування специфіки регульованих відносин. Окрім того, законодавству у сфері розвитку альтернативної енергетики бракує системності, що також не сприяє розвитку агроенергетичних відносин. Звертає на себе увагу й брак належного і системного правового регулювання державної і грантової підтримки агробізнесу у сфері виробництва біомаси і біопалива, зокрема в умовах воєнного стану, у сфері розвитку агровольтаїки тощо. Прийняті законодавцем нашвидкуруч законодавчі новели, на жаль, не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не повною мірою враховують потреби євроінтеграційних перетворень, необхідність стратегічних реформ у напрямку забезпечення кліматичної нейтральності і стійкості сільського господарства, протидії негативним для аграрного виробництва кліматичним змінам, повоєнному відновленню й сталому розвитку агросфери.

Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення агроенергетичних відносин, усунення прогалин і колізій в їх регулюванні, опрацюванні шляхів подолання існуючих проблем у зазначеній сфері, а також законодавчого стимулювання розвитку виробництва альтернативних видів палива (біопалива) та відновлювальної енергії шляхом відповідної державної підтримки аграрних товаровиробників. Це, в свою чергу, сприятиме збереженню і реалізації потенціалу агросфери, подоланню енергетичної залежності й забезпеченню національної безпеки нашої держави, сталому соціально-економічному розвитку, протидії кліматичним змінам, інтеграції до європейського простору, належному функціонуванню агробізнесу і сталому розвитку агросфери.

*Харитоновна Т. Є.,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Щербаков Ю.С.
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

У багатому творчому доробку професора В. Л. Мунтяна окреме місце посідають ідеї, присвячені екологізації земельного законодавства. Як зазначав видатний науковець, «екологізація земельного законодавства спрямована на гармонізацію відносин суспільства і землі та відбувається шляхом впровадження в правову матерію земельно-правових актів екологічного підходу до вирішення антропогенних проблем» [1]. Опираючись на ці засадничі положення, у форматі тез доповіді ми спробуємо розкрити питання щодо екологізації законодавчого забезпечення використання та охорони земель енергетики.

Земля використовується в енергетиці як територіально-просторовий базис. Для розміщення численних енергетичних об'єктів – енергогенеруючих, транспортуючих, розподільних, інфраструктурних, допоміжних тощо – необхідні земельні ділянки різної площі та конфігурації. Оскільки енергетична система охоплює всю країну, землі, необхідні для її нормального функціонування, складають значну частину земельного фонду держави. При цьому вони не є компактно розміщеними – навпаки, такі землі розпорошені по всій території країни. Об'єктивні особливості землекористування в енергетиці зумовили необхідність розробки спеціального законодавства, яке регламентує специфіку використання та охорони земельних ділянок для енергетичних потреб. Вивчаючи більш ніж тридцятирічний досвід розвитку вітчизняного законодавства у цій частині, можна простежити, як змінювалася в ньому екологізаційна складова.

Передусім, слід зазначити, що енергетичні об'єкти є одночасно і вразливими (що дуже добре продемонстрували повномасштабні воєнні дії в Україні), і екологічно агресивними. Законодавство має враховувати цей подвійний взаємовплив та адекватно відображати його в правовій матерії. Проте до такого ідеального стану ще потрібно еволюціонувати.

Досліджуючи етапи становлення та розвиток правового режиму земель енергетики за часи незалежності України, можна виокремити два періоди, коли екологізаційна складова такого правового режиму принципово відрізнялася.

Перший період охоплює часовий проміжок з 1990 по 2009 роки та характеризується домінуванням правової охорони енергетичних об'єктів

земельно-правовими методами. Це проявляється в утворенні охоронних зон вздовж повітряних та підземних кабельних ліній електропередач. Основне функціональне призначення таких охоронних зон полягало в збереженні цілісності і недоторканості енергетичної інфраструктури від можливих зовнішніх впливів, інших видів господарської діяльності тощо. Юридичний механізм полягав у тому, що в таких охоронних зонах встановлювалися обмеження для землевласників та землекористувачів. Фактично, обмеження їхніх правомочностей було покликане зменшувати екологічні ризики, які потенційно загрожували енергетичним об'єктам внаслідок такого сусідства. Разом із тим, сфокусувавшись на збереженні енергооб'єктів, нормотворець приділяв недостатньо уваги зворотному процесу, а саме: охороні довкілля та людини від негативного впливу енергетичних об'єктів. Саме цей аспект є збалансовуючим у екологізаційній складовій правового режиму земель енергетики.

Другий період розпочався в 2010 році із прийняттям Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», який ознаменував собою серйозний еволюційний крок у напрямі екологізації відповідного законодавства. Зокрема, суттєво диференціюються спеціальні зони об'єктів енергетики та їхній правовий режим: замість єдиної охоронної зони – з'являються: а) санітарно-захисні зони атомних електростанцій; б) зони спостереження атомних електростанцій; в) охоронні зони об'єктів енергетики; г) санітарно-захисні зони об'єктів енергетики; д) охоронні зони магістральних теплових мереж. Важлива принципова відмінність полягає у тому, що правовий режим таких спеціальних зон має різне функціональне призначення: охоронні зони спрямовані на захист об'єктів енергетики від можливих втручань та аварійних ситуацій, а санітарно-захисні зони навпаки – на захист довкілля та людей від негативного впливу енергетичних об'єктів.

Екологізація правового режиму земель енергетики на прикладі даного Закону досить рельєфно проглядається, зокрема під час аналізу принципів регулювання земельних відносин у сфері енергетики (ст. 3 Закону). Зокрема, яскраво виражений екологічний характер має принцип поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища, який вимагає досягати показників енергетичної стабільності та забезпеченості, суворо ураховуючи потреби захисту довкілля.

Доповнює цей принцип додаткове положення про пріоритет безпеки життя і здоров'я населення над економічною вигодою від діяльності об'єктів енергетики. Даний антропоцентричний принцип синхронізується із появою санітарно-захисних зон, метою яких стала охорона людей від випромінювання та іншого негативного впливу безпосередньої близькості енергетичних об'єктів.

Уважно вивчаючи актуальні проблеми розвитку сучасної енергетики, можна дійти висновку про те, що назріла необхідність поступового переходу до наступного періоду екологізації правового режиму земель енергетики та

спеціальних зон енергетичних об'єктів. Зокрема, доцільно передбачити правові механізми охорони таких земель від деградації і забруднення внаслідок діяльності об'єктів альтернативної енергетики, вирішення проблем поєднання правових режимів у рамках розвитку агровольтаїки тощо.

Таким чином, екологізація правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів в Україні відбувалася протягом двох послідовних періодів: 1) перший (1990-2009) ґрунтувався на утворенні охоронних зон для енергетичної інфраструктури та був спрямований на механічний захист енергетичних об'єктів; 2) другий (2010-донині) додав також зворотню правову охорону (довкілля та людей). Наступний третій екологізаційний період розвитку правового режиму, ймовірно, буде пов'язаний зі стрімким масштабуванням альтернативної енергетики та необхідністю вирішення тих екологічних проблем, які вона породжує.

Список використаних джерел:

1. Мунтян В. Л. Актуальність екологізації земельного законодавства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 28 – 32.

Ващишин М.Я.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри соціального права*

Львівського національного університету імені Івана Франка

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЕМФІТЕВЗИСУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Вчення В. Л. Мунтяна є основою національної земельно-правової доктрини і досі не втрачає своєї актуальності. Вчений наголошував, що наука земельного права «не може залишатися байдужою до загострення екологічних проблем, адже екологічне законодавство генетично пов'язане із земельним, починаючи з його виникнення. Екологізація земельного законодавства як процес поширення екологічних вимог у джерелах земельного права впливає з пріоритетів законів розвитку природи, яких людина зобов'язана дотримуватися, здійснюючи господарську та іншу діяльність, зокрема, у сфері землекористування» [2, с. 31]. Земельне законодавство, регулюючи відносини користування земельними ділянками, забезпечує не тільки охорону прав і законних інтересів землекористувачів, але й дбає про збереження землі як природного ресурсу завдяки визначеним принципам земельного законодавства, встановленим обмеженням і контролем за їх дотриманням.

Однією з форм землекористування є емфітевзис. Інститут емфітевзису був особливо популярним в Україні в умовах існування мораторію на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, на чому акцентує Т. Є. Харитонова [4, с.180], однак останнім часом судова практика

рясніє прикладами дострокового розірвання чи визнання недійсними договорів про встановлення емфітевзису.

Запровадивши у 2003 році новою редакцією Цивільного кодексу України (надалі ЦКУ) інститут емфітевзису (права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб), законодавець передбачив обов'язок землекористувача ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації (ст. 410 ЦКУ). Ці екологізовані положення цивільного законодавства передбачають обмеження у використанні земель, що не характерно приватно-правовому регулюванню. Крім того ч. 1 ст. 9 ЦКУ передбачає субсидіарний принцип застосування положень цивільного законодавства до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства.

У 2007 році відносини емфітевзису були врегульовані також і Земельним кодексом України (надалі ЗКУ), який був доповнений відповідними нормами Глави 16¹. Аналіз цих норм дає підстави висувати про їхній виразний публічно-правовий зміст, позаяк значна їх частина визначає особливості застосування емфітевзису на землях не приватної, а публічної (державної та комунальної) форми власності. Щодо таких правовідносин земельне законодавство встановлює додаткові заборони та обмеження у реалізації емфітевзису. Це стосується заборони відчуження такого права землекористувачем іншим особам, внесення його до статутного капіталу, передачі у заставу, крім випадків, коли право емфітевзису було набуто землекористувачем на земельних торгах. Також законодавець тепер обмежує до 50 років строк користування земельною ділянкою всіх форм власності на умовах емфітевзису.

Однак і на землях приватної власності відносини суперфіцію та емфітевзису залишаються, за своєю юридичною природою, земельними і підпорядковуються, насамперед, принципам земельного, а також аграрного та містобудівного законодавства, а не пріоритетно цивільного законодавства, бо об'єктом використання завжди є земельна ділянка. Адже на відміну від інших майнових об'єктів, право власності та право користування якими врегульоване цивільним законодавством, лише земля є основним природним благом, що перебуває під особливою охороною держави. Як справедливо зауважує П. Ф. Кулинич, саме земельне законодавство визначає зміст суб'єктивних прав на земельні ділянки, які виникають на підставі норм цивільного права чи інших приватноправових норм [1, с. 295].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року було доповнено ЗКУ нормами щодо розмежування емфітевзису і оренди, якими передбачено, що земельна ділянка, що перебуває в оренді, не може бути передана її власником іншій

особі на праві емфітевзису, суперфіцію. Також особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, може передавати її в оренду на строк, що не перевищує строк договору емфітевзису. Договором емфітевзису може бути встановлено заборону про передачу емфітевтом такої земельної ділянки в оренду. Така заборона є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації у порядку, визначеному законом.

У земельно-правовій доктрині земельно-правові обмеження розглядають у вузькому і широкому розумінні: 1) як синтетичний спосіб правового регулювання, що утворюється переважно заборонами і зобов'язаннями; 2) як родове поняття, що містить власне обмеження, обтяження і різноманітні вимоги, які накладаються на суб'єктів земельних відносин. Передбачений земельним законодавством комплекс обмежень є важливим інструментом регулювання земельних відносин, цільове призначення якого полягає у забезпеченні земельних публічних інтересів [3, с. 59]. Захист довкілля та охорона земель як основного національного багатства і є публічним інтересом, що домінує над приватним інтересом землекористувача в процесі експлуатації ним земельної ділянки. Цим обумовлено передбачені земельним законодавством додаткові, порівняно із Цивільним кодексом, підстави та умови припинення відносин емфітевзису, суперфіцію та земельного сервітуту.

Відповідно до статті 144 ЗКУ, у разі неусунення наслідків порушення земельного законодавства у 30-денний строк орган державного контролю за використанням та охороною земель або орган державного контролю за охороною навколишнього природного середовища звертається до суду з позовом про розірвання договору оренди, емфітевзису, суперфіцію земельної ділянки або договору про встановлення земельного сервітуту. Саме екологічні та соціальні інтереси суспільства зумовили потребу в здійсненні публічного (державного та самоврядного) контролю за використанням і охороною земель її власниками та користувачами [1, с. 299]. Натомість цивільним законодавством регулюються майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ст.1 ЦКУ), і не передбачено здійснення контролю за формами та способом використання майнових прав.

Т. Є. Харитонova обґрунтовує, що зміст прав на земельні ділянки завжди формується з врахуванням публічного, суспільного інтересу, який полягає у збереженні корисних якостей землі, її цільового використання, відповідності типу земель тій діяльності, що має здійснюватися і обов'язковим комплексом природоохоронних заходів, які не залежать від волі суб'єкта цих прав і встановлені імперативно [4, с. 261], на противагу цьому в цивільному праві застосовується диспозитивний метод правового регулювання.

Відповідно до ст. 5 ЗКУ земельне законодавство базується на принципі пріоритету вимог екологічної безпеки. Це закономірно, адже земля є базовим природним ресурсом і нераціональне її використання призведе до порушення екологічної рівноваги. Оскільки землі є незамінним природним об'єктом, то

саме з врахуванням вимог екологічної безпеки, раціонального та цільового використання земель, поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва і повинні будуватися земельні правовідносини.

Екологізація земельного законодавства є послідовним і закономірним процесом вдосконалення правової охорони земель, що юридично оформлений у відповідності з сучасними вимогами охорони довкілля та вимогами екологічної безпеки. За формою здійснення екологізація земельного законодавства повинна не лише бути перспективним напрямком земельно-правових досліджень, але й відображатися у нормативному матеріалі. Метою екологізації земельного законодавства є цілеспрямований вплив на підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин як у сфері сільськогосподарського землевикористання (правової охорони ґрунтів), так і в процесі раціонального використання земель інших категорій.

Перелік використаних джерел:

1. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : Монографія. К.: Логос, 2011. 688 с.
2. Мунтян В. Актуальність екологізації земельного законодавства України. *Право України*. 2012, №7. С. 28-32.
3. Семчик В., Сидор В. Пріоритет публічно-правових інтересів у земельному законодавстві України. *Право України*. 2012, №7. С. 57-62.
4. Харитонова Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Юридична література, 2016. 424 с.

*Григор'єва Х.А.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІНСТРУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ: ЧИ КОРИСТУЄТЬСЯ ЗАКОНОДАВЕЦЬ?

Поглиблення екологічних проблем на тлі трирічного ведення масштабних воєнних дій вкотре виводять на порядок денний питання щодо сприяння системній екологізації сільського господарства. Те, що ця проблема не є породженням сьогодення, а лише з часом набуває еволюційних трансформацій, доводить той факт, що відповідні науково-дослідні питання розроблялися ще кілька десятиріч тому. Так, у низці монографічних робіт професора В. Л. Мунтяна обґрунтовано необхідність екологізації

сільськогосподарського виробництва, запобігання шкідливому впливу сільськогосподарської техніки, пестицидів, агрохімікатів на ґрунти, водні об'єкти, тваринний і рослинний світ, а через них – на здоров'я і безпеку людини [2], правової охорони довкілля під час ведення сільськогосподарської діяльності тощо [3].

Прискорити екологізаційні процеси в сільському господарстві можна різними способами, серед яких одним із найбільш дієвих є організація державної підтримки. У зв'язку з цим не дивно, що екологізація сільськогосподарського виробництва є тією методологічною ідеєю, яка червоною ниткою пронизує все агропротекційне законодавство ЄС. При цьому ретроспективний аналіз еволюції спільної аграрної політики демонструє, що екологізаційні орієнтири в ній лише посилюються. Наприклад, на сучасному етапі в агропротекційному законодавстві ЄС створено три паралельні екологізаційні лінії:

а) прямі платежі – базова підтримка аграріїв та їх перепустка до усіх інших видів підтримки – обумовлюється дотриманням «належних сільськогосподарських та екологічних практик» (GAEC). Це фактично вже стало основою основ: хочеш державну підтримку – дотримуйся екологічних вимог. При цьому їх перелік розширюється: наразі пунктів уже дев'ять;

б) «екосхеми» – це додаткова підтримка, яка надається тим виробникам, які добровільно виконують екологічні заходи понад ті, що обов'язкові;

в) екологічні програми в рамках другого стовпа САП – ті заходи, які стосуються розвитку сільських територій, виконання певних спільних природоохоронних проєктів, кліматоохоронних завдань тощо. Ця підтримка теж є добровільною та надається паралельно із попередніми.

Якщо послідовно проаналізувати вказані екологізаційні лінії державної підтримки, то можна фактично побачити три можливі варіанти впровадження екологічних орієнтирів у вітчизняне сільське господарство: імперативне зобов'язання (хочеш підтримку – виконуй обов'язкові вимоги); стимуляційне заохочення (робиш більше, ніж потрібно – отримуєш винагороду); програмна підтримка суспільно важливих загальних проєктів (у сфері іригації, меліорації земель, органічного землеробства, кооперації, боротьби зі шкідниками тощо). Вітчизняне агропротекційне законодавство не застосовує жодні з виявлених варіантів екологізації, хоча цілком доречно було би розпочати поступове просування в цьому напрямі. При чому досвід ЄС є корисним для розуміння важливого нюансу: сучасна «трюхлінійна» модель екологізації сільського господарства не виникла одразу в усій своїй нинішній розгалуженості та жорсткості. Протягом тридцяти (!) років ЄС поступово і плавно підводив своїх виробників до все більш екологічного ведення сільського господарства. Запровадити одразу ж сучасну європейську модель екологізації в Україні означає вкотре створити штучну кризу та боляче вдарити по вітчизняному агробізнесу та продовольчій безпеці. Саме тому Україні важливо звертати увагу не стільки на конкретне втілення (законодавчі формулювання), скільки на методологію: державна підтримка активно використовується не лише для

економічних цілей, але й у тому числі для охорони довкілля та екологізації сільськогосподарської діяльності. Досі такий підхід вітчизняним законодавцем ігнорувався [1].

Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 року Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року претендує на центральний програмний документ, яким має вибудовуватися державна аграрна політика протягом найближчих п'яти років. Аналіз цієї Стратегії викликає багато питань, однак у форматі тез та заявленої теми ми окреслимо лише деяких з тих, що стосуються перетину екологізації і державної підтримки.

По-перше, при вивченні даного документу впадає в очі значна кількість прикрих та грубих технічних помилок. Це проявляється, зокрема і в тих питаннях, що нас цікавлять. Стратегія говорить про те, що «для можливості підтримування виробниками належних сільськогосподарських та екологічних умов (ГАЕС) на основі досвіду держав – членів ЄС мають визначатися необхідні мінімальні вимоги з урахуванням конкретних характеристик відповідних районів, включно із ґрунтово-кліматичними умовами, існуючими системами ведення сільського господарства, землекористуванням, сівозмінами, методами ведення сільського господарства та структурами фермерських господарств». Фактично на рівні програмного документу йде мова про можливе запровадження першого рівня екологізації сільського господарства за допомогою державної підтримки. Однак при цьому дане положення розміщене у пункті «Завдання 2. Сприяння сталому розвитку та ефективному використанню ґрунту, повітря та води, зокрема шляхом зниження залежності від хімікатів», яке абсолютно нелогічно відноситься до напряму «Національний геопортал». Водночас, прямо в тексті, ігноруючи уніфіковану структуру виділення напрямів, зазначається, що виконання завдання передбачається за напрямом “Стале управління природними ресурсами”. Плутанина із формальною побудовою видає лише подальше погіршення техніко-юридичної підготовки нормативного матеріалу в аграрному законодавстві, що згубно впливає на його ефективність та на нормальний розвиток аграрних відносин.

По-друге, досить цікаво простежити, як уряд планує досягати цілі та завдання у рамках напряму “Кліматично орієнтоване сільське господарство”. Важливо, що цей максимально екологоорієнтований та стратегічно спрямований напрям розвитку сільського господарства практично залишений без міцної державної підтримки. Про це можна судити з огляду на ключову тезу, яка свідчить про обраний основний інструмент просування відповідної парадигми, а саме: «передача знань про доступні технології та вдосконалені методи ведення сільського господарства буде мати вирішальне значення для мінімізації негативного впливу галузі сільського господарства на зміну клімату». Як бачимо, уряд обирає головним інформаційно-комунікаційний, а не агропротекційний інструментарій, що можна розцінювати у певній мірі як

самоусунення від дієвого та цілеспрямованого досягнення кліматично орієнтованого сільського господарства.

Державна підтримка сільського господарства здатна виконувати роль потужного підсилювача екологізаційних процесів у сільському господарстві, однак аналіз регулятивних та програмних документів вказує на те, що вітчизняний нормотворець не використовує її потенціал.

Перелік використаних джерел:

1. Григор'єва Х. А. Законодавче забезпечення державної підтримки сільського господарства України в умовах війни та післявоєнного відновлення: продовольчий вимір: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. 304 с.
2. Коваленко Т. О. Аграрно-правові ідеї у працях професора Василя Лук'яновича Мунтяна. Екологічне право. 2016. № 1-2. С. 32 – 37.
3. Носік В. В. Наукові ідеї професора В. Л. Мунтяна з правових проблем взаємодії природи і суспільства у ХХІ сторіччі. Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 трав. 2017 р.). Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 11 – 15.

*Ігнатенко І. В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ РИРОДООРІЄНТОВАНИХ РІШЕНЬ (NBS) У ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ

Екологізація в просторовому плануванні сьогодні набуває особливої актуальності через поглиблення екологічної кризи, швидку урбанізацію та зростаючий вплив кліматичних змін. Нераціональне використання природних ресурсів, забруднення довкілля та скорочення зелених зон у містах створюють серйозні ризики для здоров'я населення і сталого розвитку територій.

Законодавство в сфері просторового планування є фрагментарним, відсутня єдина законодавча база, яка б об'єднувала питання містобудування, охорони навколишнього природного середовища та сталого розвитку. Все це ускладнює інтеграцію екологічних принципів у планування територій. Виникають протиріччя між законодавством у сфері земельних відносин, містобудівної діяльності та охорони навколишнього природного середовища. Наприклад, окремі забудовники отримують дозволи на будівництво всупереч екологічним нормам через пріоритет економічних інтересів. Крім того, законодавством не передбачено системи економічного стимулювання для

забудовників, які використовують екологічно чисті технології, або планують території з урахуванням екологічних стандартів. Ефективне вирішення цих проблем сприятиме створенню правового підґрунтя для екологізації просторового планування та забезпечення сталого розвитку територій.

Містобудівне законодавство наразі орієнтоване переважно на створення об'єктів нерухомості на земельних ділянках, а не на забезпечення збалансованого розвитку міських територій. Юридично і фактично це призводить до заміщення раніше існуючих будівельних норм і правил новими правилами землекористування та забудови, які регулюють лише параметри створення об'єктів капітального будівництва і відповідних земельних ділянок. Такий підхід спричиняє деєкологізацію правового регулювання використання та забудови міських земель. Як наслідок, зростає антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, погіршуються екологічні умови, що призводить до зниження якості життя населення.

Беручи до уваги найкращі європейські практики, варто приділити особливу увагу природоорієнтованим рішенням (Nature-based Solutions – NbS), які передбачають використання природних екосистем і процесів для ефективного вирішення екологічних, соціальних та економічних викликів. Застосування NbS стає все більш актуальним у містобудуванні, екологічному плануванні, адже вони забезпечують комплексний підхід, що поєднує збереження біорізноманіття, зниження вуглецевого сліду та підвищення адаптації громад до змін клімату.

Включення NbS для міст, таких як зелені дахи, збирання дощової води, проникна поверхня, міські ліси, дерева в межах міських територій, водно-болотні угіддя та ін. у просторове планування підвищує стійкість міст. Ці природні інфраструктури допомагають керувати зливовими водами, зменшувати міські теплові острови та надавати екологічні переваги.

Адаптація до зміни клімату є необхідною для управління цими впливами та забезпечення стійкості міських екосистем. Вона стосується процесу пристосування до теперішніх і майбутніх наслідків зміни клімату, охоплюючи заходи щодо зменшення вразливості та підвищення спроможності соціально-екологічних систем долати виклики, пов'язані з кліматом [1]. Завдяки цьому сценарію концепція природоорієнтованих рішень (NbS) все частіше розглядається як частина рішень для сталого управління міськими землями та підвищення стійкості міст. NbS – це збірний термін для інноваційних рішень, заснованих на природних процесах і екосистемах для вирішення цих проблем [2]. Орієнтиром для планування та реалізації природоорієнтованих рішень слугує Глобальний стандарт Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) щодо природоорієнтованих рішень, прийнятий у 2020 році.

Просторове планування передбачає стратегічну координацію землекористування, просторових конфігурацій, розподілу ресурсів, а також координацію економічної та соціальної динаміки. Воно намагається стратегічно спрямувати процеси соціальної, економічної та екологічної

трансформації до конкретних цілей [3]. Незважаючи на те, що важливість благ природи є загально визнаною, зростання населення та розвиток міст погіршили здатність екосистем надавати послуги та вирішувати проблеми, такі як втрата біорізноманіття та зміна клімату.

За прогнозами дві третини населення України, яке проживає у містах та міських районах, зіштовхнуться з руйнівними наслідками кліматичної зміни, якщо громади не будуть адаптовуватися до нових реалій, зокрема, завдяки природоорієнтованим рішенням.

В цьому напрямку, у жовтні 2024 року було прийнято Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики», який офіційно визначив природоорієнтовані рішення як дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення та забезпечення сталого використання екосистем та управління ними з метою адаптації до зміни клімату, збереження біологічного різноманіття, у тому числі забезпечення сталих засобів із зазначеною метою.

Однак поки що з'явилося тільки визначення, оскільки більшість законів не містять прямих норм щодо NbS. Так, Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» немає ніякого безпосереднього згадування про NbS, хоча і переслідує ті самі цілі, що й NbS. Оскільки мета СЕО – сприяти сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення й охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування (ч. 1 ст. 3).

У Законі України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 р. також не вживаються формулювання, що містять слова «природоорієнтовані рішення». У цьому документі лише визначено правові засади, які наразі можуть бути підґрунтям для розвитку в Україні концепції NbS. Важливе в контексті розвитку NbS положення ч. 1 ст. 2 Закону, в якому зазначено, що держава забезпечує умови для здійснення архітектурної діяльності також шляхом: забезпечення безпеки будівництва, довговічності будинків і споруд, стимулювання заходів щодо заощадження енергії, захисту навколишнього природного середовища.

Впровадження NbS може бути складовою заходів із благоустрою міст та інших населених пунктів в Україні виходячи із Закону України «Про благоустрій населених пунктів» від 06.09.2005 р. У статті 22 встановлено, що проектування, будівництво та реконструкція об'єктів комплексного благоустрою здійснюються на основі генерального плану населеного пункту, комплексних транспортних схем і схем організації дорожнього руху, детальних планів територій, планів червоних ліній із урахуванням природно-кліматичних умов і містобудівних особливостей населеного пункту, експлуатаційних, протипожежних, екологічних та санітарних норм і правил, умов безпеки руху транспорту й пішоходів, етапності будівництва, реконструкції й капітального ремонту.

Значну роль у містобудуванні, просторовому плануванні відіграють ДБНи, СНПи тощо, оскільки в них сформульовано обов'язкові технічні та інші характеристики окремих процесів і явищ цих сфер («зелені» дахи, інші

способи озеленення, способи захисту від шуму, забезпечення енергоефективності в будівництві будинків і споруд, стосовно пом'якшення наслідків зміни клімату тощо).

У сфері управління водними ресурсами розроблено каталог природоорієнтованих рішень, який включає заходи з озеленення міст, такі як зелені дахи та міські ліси, а також відновлення водно-болотних угідь для покращення управління водними ресурсами та зменшення ризиків повеней [4]. Таким чином, в Україні намагаються впроваджувати природоорієнтовані рішення, які б сприяли інтеграції зелених інфраструктур у просторове планування для підвищення стійкості міст до кліматичних змін. Крім того, WF-Україна розробив першу в країні Платформу природоорієнтованих рішень, nbs.wwf.ua. А з початком російської воєнної агресії проти України питання впровадження природоорієнтованих рішень почали розглядатись з урахування їх потенціалу для повоєнного відновлення.

Отже, виходячи з вищезазначених правових норм, можна констатувати, що наразі вони можуть слугувати лише правовим підґрунтям для розвитку в Україні концепції NbS у територіальних громадах. Проте такі правові засади не можуть замінити безпосереднього та чіткого закріплення в законодавстві норм щодо NbS, зокрема їх визнання як можливої або обов'язкової складової просторового планування територіальних громад України.

Список використаних джерел:

1. IPCC. 2022a. Annex I: Glossary. In *Global warming of 1.5°C: IPCC special report on impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels in context of strengthening response to climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*, ed. IPCC, 541–562. Cambridge: Cambridge University Press.

2. Ruangpan L., Vojinovic Z., Di Sabatino S., Leo L.S., Capobianco V., A.M.P. Oen, M.E. McClain, and E. Lopez-Gunn. 2020. Nature-based solutions for hydro-meteorological risk reduction: A state-of-the-art review of the research area. *Natural Hazards and Earth System Sciences* 20. P. 243–270.

3. Huxley M., Inch A.. Urban planning. In *International encyclopedia of human geography*, 2nd ed., ed. A. Kobayashi, Amsterdam . 2020. P. 87–92.

4. Каталог природоорієнтованих рішень в управлінні водними ресурсами в країнах східного партнерства. Програма «Європейський Союз для довкілля» в країнах Східного партнерства Управління водними ресурсами та екологічні дані (ENI/2021/425-550). URL: https://eu4waterdata.eu/images/pdf/Translation/EU4ENVWaterData_NbSCatalogue-water-EaP_UKR_final.pdf?utm_source=chatgpt.com

Коваленко Т. О.
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Засць О. І.
*кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ЗЕМЛЮ ПРОФЕСОРА В. Л. МУНТЯНА В ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Одне із центральних місць у науковій спадщині професора Василя Лук'яновича Мунтяна займають проблеми підвищення ефективності правового регулювання використання та охорони земель і ґрунтів. Так, у навчальному посібнику «Правова охорона природи Української РСР» вчений зазначав, що «поняття «земля» має кілька значень. Земля – це планета, на якій ми живемо. Земля – це суходіл (на відміну від водних просторів). Земля – це ґрунт або придатний для життя рослин верхній шар земної кори, земля – це економічна категорія, загальний засіб праці і основний засіб виробництва у сільському господарстві. Нарешті, земля – це територія з розташованими на ній угіддями, що перебуває у чиємусь володінні, є власністю кого-небудь, відносно якої встановлено певний правовий режим, в силу чого вона і стає об'єктом права... На відміну від інших об'єктів ... власності земля є продуктом самої природи, вона виникла й існує незалежно від волі й свідомості людей, без будь-якого сприяння з їхнього боку. У цьому відмінність землі від інших об'єктів права власності, створених працею людини, її виробничою діяльністю» (див.: *Мунтян В. Л. Правова охорона природи УРСР: навч. посіб. / 2-е вид., доп. Київ: Вища шк., 1982. 232 с.*).

Василь Лук'янови наголошував, що «було б неправильним вважати, що з землею можна поводитись, як нам заманеться, що можна ігнорувати об'єктивні закони, які управляють природними процесами. Природа може жорстоко помститися за нехтування її законів, за грубі помилки і прорахунки при використанні землі. Життя дає чимало фактів безгосподарного використання земельних ресурсів, руйнування і виснаження ґрунтів через ерозію та розбазарювання орних земель» (див.: *Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. К.: Наукова думка, 1965. 98 с.*). Наведені застереження набувають особливої актуальності зараз, в умовах воєнного стану, коли забруднення земель вибухонебезпечними предметами та залишками військової техніки, руйнування земель та ґрунтів внаслідок вибухів, масових пожеж та риття окопів набувають катастрофічних масштабів

та наносять надзвичайну шкоду основному національному багатству України та власності Українського народу.

Значну увагу в своїх наукових дослідженнях професор В. Л. Мунтян приділив проблемам правової охорони ґрунтів, які в сільському господарстві є основним засобом виробництва. Аналізуючи радянське законодавство про охорону ґрунтів він наголошував, що поняття «охорона ґрунтів» треба розглядати, виходячи з загальних принципів охорони природи, що вимагають врахування взаємного зв'язку всіх природних ресурсів, з тим, щоб експлуатація цих ресурсів не завдавала шкоди землі.

Василь Лук'янович підкреслював, що «в охороні ґрунтів важливе місце посідають правові норми. Якими б досконаліми економічні заходи не були, всіх питань охорони землі ними не вирішити, особливо коли треба встановити чіткий і суворий порядок землекористування, адміністративну, матеріальну і кримінальну відповідальність за порушення законодавства про охорону ґрунтів. Можна з певністю сказати, що без застосування добре продуманих законодавчих норм орні землі і далі скорочуватимуться, а безвідповідальні господарники безкарно руйнуватимуть продуктивні сили землі. Практика, життя ставить вимогу істотно удосконалити законодавство, що регулює цю галузь суспільних відносин» (див.: *Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. К.: Наукова думка, 1965. 98 с.*). Проблеми удосконалення законодавства у сфері правової охорони земель та ґрунтів залишаються актуальним й досі. Більше того, перед земельно-правовою наукою України постали нові надважливі завдання обґрунтувати ефективні правові механізми відновлення земель та ґрунтів, які постраждали внаслідок ведення бойових дій у загарбницькій війні росії проти України.

З метою збереження і раціонального використання ґрунтів у процесі сільськогосподарського виробництва Василь Лук'янович обґрунтував необхідність віднесення всіх земель, які використовуються із сільськогосподарською метою незалежно від того, у чиєму віданні вони перебувають і ким вони використовуються, до однієї категорії земель – сільськогосподарського призначення; запропонував встановити кримінальну відповідальність за злочинно недбале ставлення до охорони і раціонального використання земель, за невжиття заходів до припинення розвитку водної і вітрової ерозії, засолення, заболочування, заростання кущами та інших форм втрати родючості ґрунтів, за введення у сільськогосподарське використання земель, експлуатація яких може привести до згаданих вище шкідливих наслідків, за відведення невинувато великих площ орних земель для несільськогосподарських потреб, за незаконну розробку надр без відповідного дозволу, а також вніс пропозицію створити в СРСР спеціальну організацію – Службу охорони ґрунтів (див.: *Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. К.: Наукова думка, 1965. 98 с.*).

У низці своїх праць Василь Лук'янович звертав увагу на необхідність забезпечення комплексного підходу до охорони природи, зокрема земель та ґрунтів. Оскільки всі природні ресурси, взяті разом, створюють неподільний

комплекс природного середовища, – зазначав вчений, – не можна організувати охорону якогось одного з них без урахування всіх інших. Досконале природокористування кожену приватну проблему розв’язує як елемент цільної і завершеної концепції, яка повинна стати основою при плануванні раціонального використання та охорони природних багатств і науковій розробці системи природоохоронних заходів. При цьому, на думку Василя Лук’яновича, «цілісний комплексний підхід до відновлюваних природних ресурсів полягає не тільки у плануванні їх використання, але також і відтворення» (див.: *Мунтян В. Л. Правові проблеми раціонального природокористування: монографія. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1973. 184 с.*).

Вчення професора Василя Лук’яновича Мунтяна про землю та ґрунти як особливий об’єкт правового регулювання використання, охорони та відтворення знайшло свій розвиток в українській земельно-правовій науці. Даній проблематиці присвятили свої праці В. І. Андрейцев, М. В. Шульга, В. В. Носік, Н. І. Титова, Н. В. Ільницька, А. М. Мірошніченко, І. І. Каракаш, Т. Є. Харитонова, Н. С. Гавриш, А. І. Ріпенко та багато інших вчених України.

Відправним питанням, з якого на той час почало розвиватися це вчення, стала критика радянського підходу до розуміння землі як об’єкта правового регулювання. Зокрема, В. І. Андрейцев, якого без перебільшення можна вважати фундатором українського вчення про землю як об’єкт правового регулювання доби незалежної України, критично писав про те, що література радянського періоду концентрувалася виключно на розумінні землі як всезагальної умови праці, операційного базису та основного засобу виробництва у деяких галузях народного господарства [1, с. 5]. Про те, що земля в ті часи розглядалась тільки як об’єктивна економічна категорія, писав і М. В. Шульга [2, с. 11]. В умовах незалежної євроорієнтованої держави такий підхід був очевидно звуженим. І тільки професор В. Л. Мунтян в своїх працях, як відмітив це А. М. Мірошніченко [3], розглядав землю в багатьох розуміннях: 1) як планету, 2) як суходіл, 3) як ґрунти – верхній шар земної поверхні, придатний для життя рослин, 4) як економічну категорію – загальний засіб праці і основний засіб виробництва у сільському господарстві, 5) як територію з угіддями, якою хтось володіє, територію з правовим режимом тощо.

Наступним об’єктом аналізу вчених доби незалежної України для виявлення сутнісних ознак категорії «земля» стало законодавство. Оскільки перші законодавчі акти того часу не містили визначення землі, В. І. Андрейцев за основу взяв поняття, яке містив Державний стандарт «Охорона природи. Землі. Терміни і визначення» (ГОСТ 26640-85). В цьому нормативному документі (нині нечинному, але на той час він був частиною законодавства України) земля визначалася як найважливіша частина навколишнього природного середовища, що характеризується простором, рельєфом, ґрунтовим покривом, надрами, водами, є основним засобом виробництва в сільському господарстві, а також просторовою базою для розміщення галузей народного господарства. Вчений зазначав, що у наведеному визначенні

фіксуються переважно біологічні та економічні ознаки землі, що недостатньо для об'єктивного розуміння поняття «земля» в юридичному значенні [1, с. 6].

Пізніше Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року визначив землю як поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею, чим, на нашу думку, ситуацію не покращив, адже звів визначення землі суто до природно-географічних ознак, які, звичайно, притаманні землі як частині довкілля. Але, як побачимо далі, вони не в повній мірі відповідають сучасному юридичному розумінню землі в законодавстві України при його системному аналізі, який було зроблено рядом вчених (А. М. Мірошніченко, А. І. Ріпенко та ін.) згодом. Зокрема А. М. Мірошніченко наголосив, що регулятивне значення таких визначень дуже обмежене [3, с.17].

Далі вчені починаючи від доби незалежності Україні пропонували власні аналітичні обґрунтування поняття «земля» як юридичної категорії. І тут ми можемо простежити еволюцію вчення про землю як об'єкт правового регулювання. Основна тенденція його, на нашу думку, полягала в тому, що спочатку юридична наука намагалася запропонувати підходи, за якими юридична категорія «земля» мала увібрати в себе всі об'єктивно і природно можливі і соціально значимі ознаки. І це беззаперечно було і залишається важливим і цінним для формування суспільної правосвідомості у пострадянському просторі примітивно-утилітарного відношення до цього природного ресурсу. Тому, наприклад, В. І. Андрейцев у своїх працях першим запропонував концепцію землі як інтегрованого та диференційованого об'єкту земельного права, виокремивши інтегруючі ознаки землі (економічні, соціальні, екологічні, юридичні) залежно від їх ролі в житті людини, суспільства, держави, та їх вплив на диференціацію землі на окремі частини для задоволення різноманітних потреб соціуму [1, с. 6-9].

Цікавою, але, на жаль, такою, що не набула загальної підтримки ні в законодавстві, ні в науці, нам видається концепція, запропонована Н. І. Титовою. На думку вченої, земля, виступаючи специфічним майном, об'єктом цивільного права, взагалі не є об'єктом земельного права. Натомість, на переконання Н. І. Титової, для позначення об'єкта земельного та екологічного права слід вживати поняття «землі», яке означає органічний компонент екосистеми, не вилучений з довкілля, який тісно взаємодіє з іншими природними об'єктами (водами, лісами, атмосферним повітрям тощо) [4].

В світлі прийнятої Конституції незалежної Української держави В. В. Носік розробив концепцію землі як основного національного багатства. На думку вченого, земля в юридичному значенні – це розташована над надрами в межах державних кордонів частина земної поверхні з родючим шаром ґрунту, який використовується для виробництва у сільському господарстві абсолютної і додаткової вартості, що має розподілятися між сільським господарством, промисловістю і державою через приватну і суспільну форми власності за об'єктивним природним законом прогресивного економічного розвитку суспільства, що забезпечує збереження і підвищення родючості

грунту, відновлення людської праці і розширене відтворення капіталу з метою забезпечення потреб та інтересів кожного громадянина і всього Українського народу [5, с. 497].

Охарактеризовані вище та інші подібні концепції і підходи вчених до розуміння категорії «земля», на нашу думку, досягли своєї мети, але переважно сформували не просто поняття про землю як об'єкт правового регулювання, але як об'єкт всезагального наукового пізнання, світогляду, розуміння і суспільного сприйняття. Більшість з них, як наголошує А. І. Ріпенко, носить екосистемний характер [6, с. 133]. В цьому їх непересічна наукова цінність.

Відзначимо також, що в концепціях, сформованих в 90-х роках 19 ст. – початку 20 ст. переважає так званий «поверхневий» підхід до категорії «земля», тобто земля визначається в основному через категорію земної поверхні. Далі вчення про землю як об'єкт правового регулювання отримало свій подальший розвиток і зараз переважає «поверхнево-просторовий» підхід до визначення правової категорії землі. Ми вважаємо, що фундатором такого підходу в сучасній земельно-правовій науці став А. М. Мірошніченко. На думку вченого, яка базується на системному аналізі ряду норм Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року, сьогодні в земельному праві поняття «земля» вживається в розумінні *земної поверхні та простору* над та під нею на висоту та глибину, необхідну для використання відповідної земельної ділянки за цільовим призначенням (у тому числі її забудови), включаючи ґрунтовий покрив у межах цього простору [3, с. 24].

Дане визначення, на відміну від вищеописаних підходів попереднього періоду розвитку вчення про землю як об'єкт правового регулювання, відображає формально-юридичний підхід до розуміння категорії «земля», тобто виділяє з навколишнього середовища ту його частину, яка регулюється сучасним земельним правом і законодавством України на даному історичному етапі їх розвитку, враховуючи особливості нашої національної правової системи, галузевий поділ, особливості природоресурсного права України, де кожен природний ресурс має свій відносно секуляризований правовий режим. Тобто за формально-юридичним підходом А. М. Мірошніченка, з якою ми в цілому погоджуємося, визначення землі має відображати цей секуляризований законодавчий підхід, хоча зрозуміло і беззаперечно, що в реальному світі земля є невід'ємною складовою довкілля, екосистем, територій, ландшафтів тощо. Цілком можливо, що Україна в майбутньому може змінити свій законодавчий підхід до регулювання природоресурсних відносин, і скажімо, наприклад, візьме за основу певний варіант екосистемного підходу європейських країн. Тоді і поняття «земля» може змінити своє сучасне формулювання.

Отже, пророчі ідеї професора Василя Лук'яновича Мунтяна щодо специфіки землі як об'єкта правового регулювання, її значення в державі та світі суттєво вплинули на формування сучасного вчення про землю як основне національне багатство та власність Українського народу. Вчені-правники доби незалежної України підхопили і розвинули ці ідеї. Водночас дослідження у

вказаній сфері триватимуть з огляду на розвиток нормативно-правового регулювання в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України із врахуванням європейського курсу нашої держави.

Перелік використаних джерел:

1. Андрейцев В. І. Земельне право: Приватизація. Екологія. Право. К., УЕАН. 1997. 296 с.
2. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков: Консум, 1998. 224 с.
3. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підруч., 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
4. Титова Н. І. До концепції нового земельного закону України. *Право України*. 2000. № 4. С. 69.
5. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
6. Ріпенко А. І. Використання земель для містобудівних потреб: теоретичні та практичні проблеми: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. 496 с.

*Ковтун О.М.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Російсько-українська війна заподіяли значної шкоди українському довкіллю. У результаті постійних обстрілів виникають масштабні лісові пожежі, знищуються природоохоронні території, флора та фауна, екосистеми забруднюються небезпечними хімічними речовинами від боєприпасів, військової техніки.

Указом Президента України від 21 квітня 2022 року №266/2022 було утворено Національну раду з відновлення України, основними завданнями якої визначено розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України та підготовку стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди [1].

18 березня 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив план відновлення України (так званий План України, що був схвалений з метою реалізації ініціативи Європейського Союзу “Ukraine Facility”, запровадженої Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792: [2].

План України базується на п'яти основних принципах: 1. Негайний початок і поступовий розвиток. 2. Нарощування справедливого добробуту. 3. Інтеграція в ЄС. 4. Відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах. 5. Стимулювання приватних інвестицій. План має три наскрізні напрями: "зелений" перехід, цифрова трансформація та європейська інтеграція.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» від 12 травня 2024 року №2254 передбачено необхідність розробки програми комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) (далі – програми комплексного відновлення) – обласної або місцевої програм відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища. Програма комплексного відновлення не належить до містобудівної документації [3].

Правове регулювання розробки Програм комплексного відновлення врегульовано ст. 15-1, 15-2 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Порядком розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 року №1159) [4].

Програма комплексного відновлення має: визначати пріоритети відновлення територій, постраждалих від збройної агресії або кризових явищ.; сприяти впровадженню сучасних підходів розвитку, таких як соціальна справедливість, енергоефективність та екологічність; відповідати Цілям сталого розвитку [4].

У Плані відновлення України, а також у програмі комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) бути посилено євроінтеграційну складову, яка, зокрема, має узгоджуватися зі Стратегією збереження біорізноманіття ЄС до 2030 року та Законом про відновлення природи, що покликаний відновити природу Європи згідно з Європейською Зеленою Угодою.

Так, у травні 2020 року Європейська Комісія презентувала «Стратегію збереження біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи в наше життя» [5]. Стратегія містить конкретні зобов'язання та дії, які мають бути виконані на території ЄС до 2030 року. Серед найбільш амбітних цілей документа: щонайменше 30% суходолу та 30% морських акваторій повинні стати заповідними територіями; щонайменше 10% сільгоспугідь мають бути виведені з обробітку й відновлені до природних екосистем, використання пестицидів має скоротитися на 50%; щонайменше 25 000 км річок планується відновити до стану вільно плинних [5].

Рада Європейського Союзу 17 червня 2024 року остаточно ухвалила Закон про відновлення природи (Nature Restoration Law), що встановлює юридично обов'язкову мету для держав-членів відновити щонайменше 20% земельних та морських територій ЄС до 2030 року та всі екосистеми, що потребують відновлення, до 2050 року. Згідно з документом, до 2030 року держави-члени мають відновити щонайменше 30% територій, що перебувають у поганому стані, до 2040 року – 60%, а до 2050 року – 90%. До 2030 року пріоритетом будуть території мережі Natura 2000 [6].

Отже, необхідне більш чітке та ґрунтовне формулювання довкіллявої складової у Плані відновлення України, а також у програмах комплексного відновлення, що мають узгоджуватися зі Стратегією збереження біорізноманіття ЄС до 2030 року та Законом про відновлення природи, який покликаний відновити природу Європи згідно з Європейською Зеленою Угодою.

Список використаних джерел:

1. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Затверджено Указом Президента України від 21 квітня 2022 року №266/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення – 21.03.2025).

2. Про схвалення Плану України. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-planu-t180324> (дата звернення – 21.03.2025).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності. Закон України від 12 травня 2024 року №2254 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#n19> (дата звернення – 21.03.2025).

4. Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 року №1159. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення – 21.03.2025).

5. Стратегія збереження біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи в наше життя. URL: <https://uncg.org.ua/strategiia-bioriznomanittia-ies-do-2030-roku-povernennia-prirody-v-nashe-zhyttia/> (дата звернення – 21.03.2025).

6. ЄС ухвалив Закон про відновлення природи: мета – відновити 20% територій до 2030 року. URL:

https://myslyvets.com.ua/yes-uxvaliv-zakon-pro-vidnovlennya-prirodi-meta-vidnoviti-20-teritorij-do-2030-roku/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=yes-uxvaliv-zakon-pro-vidnovlennya-prirodi-meta-vidnoviti-20-teritorij-do-2030-roku (дата звернення – 21.03.2025).

*Лісова Т. В.,
докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПИТАННЯ ПРО ОХОРОНУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Питання раціонального використання, охорони й відновлення природних ресурсів посідають центральне місце в науковій спадщині В. Л. Мунтяна. Як наголошував видатний науковець, існує дві основні форми взаємодії людини і природного середовища. При цьому, одна з цих форм полягає у використанні природи як умови, місця і засобу існування суспільства, а друга – в її охороні, адже використання природи полягає не лише у споживанні природних ресурсів, але й їх відтворенні, зміні природних речовин і умов життя людини [4, с. 6].

У чинному земельному законодавстві приписи щодо забезпечення відновлення земель чітко не розмежовані з приписами щодо їх охорони.

Так, у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р., № 962-IV мова йде про спрямування заходів охорони земель на відновлення родючості ґрунтів. Аналогічної точки зору дотримувався й В. Л. Мунтян, розглядаючи правову охорону земель як сукупність встановлених державою правових норм і правовідносин, виникаючих в результаті реалізації цих норм, спрямованих на виконання заходів щодо збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, оздоровлення і поліпшення оточуючого людину середовища, в інтересах як нинішнього, так і майбутнього поколінь [4, с. 26].

Крім того, на підтвердження ототожнення законодавцем охорони та відновлення свідчать приписи ст. 164 Земельного кодексу України щодо входження до складу заходів з охорони земель консервації деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь, а також включення до змісту Закону України «Про охорону земель» приписів щодо консервації (ст. 51) та рекультиватії порушених земель (ст. 52).

Водночас, проаналізувавши зміст ст. 164 Земельного кодексу України, а також ст. 22 Закону України «Про охорону земель», можна дійти висновку, що заходи охорони земель спрямовані на забезпечення раціонального використання земель, запобігання їх засміченню й забрудненню, гарантування особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного й історико-культурного призначення.

Проведення заходів відновлення земель є необхідним у разі настання негативних наслідків щодо стану земель і погіршення якісних показників ґрунтів (ґрунтової родючості). Так, ідеться про втрату землями первісного якісного стану, здатності виконувати відповідні функції, порушення рельєфу земель, втрату землями екологічної та господарської цінності. Зокрема, землі,

які зазнали змін у структурі рельєфу, в екологічному стані ґрунтів і гідрологічному режимі, потребують проведення рекультивації згідно зі ст. 166 Земельного кодексу України. В. Л. Мунтян наголошував на необхідності відновлення порушених гірничими роботами земель через загрозу їх непридатності для використання. При цьому, застосовуючи у своїх наукових розробках обидва терміни: «відтворення» (щодо земель) та «відновлення» (стосовно природних ресурсів в цілому) [3, с. 82].

Щодо консервації, то цей захід слід застосовувати щодо земель, стан яких має показники деградації, а також щодо сільськогосподарських угідь, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями чи низькою природною родючістю (ст. 171 Земельного кодексу України).

В умовах російської збройної агресії охорона та відновлення земель набувають певної специфіки. Приміром, проведення консервації деградованих земель, пошкоджених внаслідок воєнних дій, за наявності фіксації факту їх замінування, потребуватиме їх попереднього розмінування, очищення, що повинно бути відображене у проекті консервації земель. Аналогічне стосується й проведення рекультивації порушених земель. При цьому, відповідно до п. 27 Перехідних положень Земельного кодексу України у випадку розміщення місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань, зумовлених бойовими діями, терористичними актами, диверсіями або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок здійснюються без розроблення робочого проекту землеустрою, проте з обов'язковим розробленням такого проекту землеустрою для проведення рекультивації земель після видалення таких відходів.

Слід підкреслити, що сьогодні особливої актуальності становить питання оцінювання ступеня пошкодження або навіть «втрат» ґрунтів, під якими пропонується розуміти: а) заміновані території; б) ґрунти, що зазнали фізичного порушення в результаті вибухів, спричинених різними джерелами; в) ґрунти, що зазнали фізичного порушення в результаті різних фортифікаційних робіт; г) ґрунти, що зазнали хімічного забруднення в результаті бойових дій; ґ) території, засмічені залишками військової техніки тощо. Отже, як зазначають науковці, вкрай необхідно здійснювати фіксацію та класифікацію наслідків бойових дій з подальшими польовими та лабораторними дослідженнями. Вже зараз фахівці пропонують провести значний обсяг таких робіт шляхом використання космічних знімків та геоінформаційних технологій з метою визначення кількості земель з порушеним ґрунтовим покривом та хімічно забруднених земель [1, с. 98].

Вищезазначене свідчить про те, що, у певних випадках, не є можливим розпочинати відновлення земель без проведення заходів їх охорони. Зокрема, ідеться про здійснення комплексної системи спостережень. В умовах бойових дій особливої актуальності набуває проведення оперативного (кризового) моніторингу, що потребує застосування різних приладів, що забезпечують високу якість зображення. Вельми ефективним, при цьому, є використання

даних космічного сканування з космічних апаратів у високому просторовому розрізненні [2].

Тому вельми важливим є обрання результативних, що не потребують вкладання значних коштів, заходів відновлення пошкоджених внаслідок воєнних дій земель, що потребує належного законодавчого та нормативно-методичного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Ачасов А. Б., Немошкалов О. М., Селіверстов О. Ю. Дистанційний моніторинг наслідків бойових дій на території Харківської області. Ґрунтовий покрив України в умовах воєнних дій: стан, виклики, заходи з відновлення: моногр.; за ред. С. А. Балюка, А. В. Кучера, М. І. Ромащенко. Київ: Аграрна наука, 2024. С. 97 – 130.
2. Биндич Т. Ю. Багатоспектральне космічне сканування ґрунтового покриву в моніторингових дослідженнях: моногр. Київ: Аграрна наука, 2022. 144 с.
3. Мунтян В.Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. Київ: Наукова думка, 1965. 100 с.
4. Мунтян В.Л. Правова охорона природи УРСР. Київ: Вища школа, 1982. 232 с.

Федчишин Д.В.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права,
Запорізького національного університету*

ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНІ ОРГАНІЗМИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

У сучасних умовах глобалізації та технологічного прогресу кожна країна стикається з необхідністю розробки та впровадження ефективного законодавчого регулювання у сфері біотехнологій. Одним із ключових аспектів є забезпечення переходу до виробництва органічної, екологічно чистої продукції, що відповідає сучасним викликам у сфері продовольчої безпеки. Водночас, із розвитком наукових досліджень у сфері генетики виникла потреба у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур, стійкості рослин до шкідників і хвороб, а також зменшенні використання пестицидів. Саме ці фактори сприяли появі генетично модифікованих організмів (ГМО), які стали одним із напрямів сучасної біотехнології.

Дискусії щодо безпечності застосування результатів генно-інженерної діяльності, включаючи використання генетично модифікованих організмів у продовольстві, тривають уже кілька десятиліть. Цей процес супроводжується активною нормотворчою діяльністю як на міжнародному, так і на національному рівнях. З метою забезпечення належного правового регулювання у міжнародному праві закріплені положення, які надають кожній

державі можливість самостійно вирішувати питання щодо вирощування та використання генетично модифікованих рослин і тварин на своїй території, а також можливість запровадження мораторію на такі технології або створення спеціальних зон, вільних від ГМО. Зокрема, багато країн ЄС на рівні регіонів ухвалюють рішення забороняти вирощування ГМО-культур.

Варто констатувати, що регулювання ГМО у світі суттєво відрізняється залежно від регіону та підходів окремих країн. Загалом можна виділити три основні моделі регулювання:

1. Жорсткий підхід (більшість країн ЄС, Японія, Південна Корея), який хоча не забороняє ГМО повністю, але передбачає суворий дозвільний режим. Усі ГМО-продукти підлягають ретельній перевірці на безпеку перед тим, як отримати дозвіл на вирощування чи використання в харчових продуктах. При цьому, в цих країнах забезпечується дотримання принципу обережності: «якщо існує навіть гіпотетичний ризик для здоров'я або навколишнього середовища, продукт може бути заборонений або обмежений у використанні». Також в межах цього підходу передбачається обов'язкове маркування продукції з ГМО. Зокрема, у країнах ЄС продукти, що містять більше ніж 0,9% ГМО, мають маркуватися як генетично модифіковані.

2. Помірний підхід (США, Канада, Бразилія, Аргентина), відповідно до якого ГМО вважаються безпечними за замовчуванням, якщо немає доказів зворотного. Такий підхід передбачає наявність спрощених процедур дозволу. Наприклад, у США регулювання ГМО здійснюється трьома агентствами (USDA, FDA та EPA), і якщо модифікований організм не містить шкідливих для здоров'я або довкілля елементів, він отримує схвалення. Крім того, цей підхід характеризується наявністю добровільного маркування. У США продукти з ГМО не потребують спеціального маркування, хоча з 2022 року діє федеральний стандарт, що передбачає можливість вказувати інформацію.

3. Заборонний підхід (Туреччина, Саудівська Аравія, Еквадор, Перу), тобто має місце повна або часткова заборона на використання ГМО (наприклад, дозволяється наукові дослідження, але забороняється комерційне вирощування ГМО-культур). В таких країнах також встановлюються суворі обмеження на імпорт, повністю забороняючи ввезення генетично модифікованої продукції.

У зв'язку зі зростанням міжнародної торгівлі країни змушені узгоджувати свої підходи, щоб уникнути торгових бар'єрів. Україна є активним учасником цих процесів: з одного боку, вона формує власне спеціальне законодавство у сфері біобезпеки, з іншого – реальна практика використання ГМО у продовольчому виробництві все ще залишається недостатньо врегульованою та в значній мірі перебуває поза межами правового контролю.

На сьогодні основним законодавчим актом, що регулює питання використання ГМО, зокрема у сфері сільськогосподарського виробництва, є Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих

організмів» від 31 травня 2007 року. Проте цей закон має загальний характер і містить ряд положень, що не відповідають сучасним вимогам законодавства Європейського Союзу.

Адаптація національного аграрного законодавства, у тому числі щодо використання ГМО у сільському господарстві, до норм ЄС є вкрай важливим завданням для України, особливо в контексті виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, підписаною у 2014 році. Крім того, новий етап євроінтеграції, що розпочався у 2022 році після надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, передбачає здійснення масштабних реформ, зокрема у сфері правового регулювання сільськогосподарської діяльності. Гармонізація законодавства України з європейськими стандартами є одним із стратегічних завдань державної політики та входить до Плану відновлення України до 2032 року. Це, своєю чергою, зобов'язує державу привести у відповідність правові механізми, що регулюють вирощування та обіг ГМО-продукції.

І наша держава намагається виконувати взяті на себе зобов'язання щодо правового регулювання у цій сфері. 23 серпня 2023 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції», який набере чинності 16 вересня 2026 року. Цей Закон передбачає впровадження європейських підходів до державної реєстрації ГМО, посилення контролю за їх використанням та встановлення відповідальності за порушення у цій сфері. Також документ спрямований на вдосконалення системи оцінки ризиків ГМО для здоров'я людини та навколишнього середовища, посилення вимог до маркування генетично модифікованої продукції та запровадження механізмів її простежуваності. Закон також передбачає трирічний період для розробки та ухвалення необхідних підзаконних актів. Протягом цього часу має бути затверджено понад 20 нормативно-правових документів, зокрема порядки, критерії, процедури та правила, які визначатимуть ключові аспекти державного регулювання. Відтак, ухвалення цього закону є лише першим етапом у процесі впорядкування регулювання ГМО відповідно до вимог Європейського Союзу.

Україна є одним із провідних постачальників сільськогосподарської продукції до країн ЄС, а отже, питання продовольчої безпеки та контролю якості продукції стає пріоритетним у двосторонніх відносинах. З огляду на жорсткі вимоги ЄС щодо використання ГМО, антибіотиків і пестицидів, Україна повинна якнайшвидше гармонізувати свої нормативно-правові акти зі стандартами Європейського Союзу. Це не лише забезпечить відповідність української продукції міжнародним вимогам, а й сприятиме зміцненню її позицій на світовому ринку. У цьому контексті адаптація українського законодавства до регламентів ЄС має ключове значення для розвитку експортного потенціалу українського агросектору та забезпечення продовольчої безпеки як України, так і її європейських партнерів.

*Позняк Е.В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
в.о. завідувачки кафедри екологічного права,
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОЗДОРОВЛЕННЯ, РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Невіддільність людини від навколишнього природного середовища як місця та умови існування всього живого обумовлює дослідження еколого-правового аспекту сфери охорони здоров'я людини. На перетині екології та права регулювання відносин із оздоровлення і реабілітації людини доцільно, на наш погляд, розглядати крізь призму еколого-правової культури – з огляду на багатовекторність проблеми збереження людини, її генофонду та майбутнього. Правова охорона природи, якій присвятив свій науковий і творчий шлях наш Вчитель професор Василь Лук'янович Мунтян, є однією із ключових для розвитку нашої держави. Вчений наголошував на необхідності сприйняття ідей і положень Концепції сталого розвитку в якості вимоги сьогодення з «істотного переосмислення уявлень про навколишнє природне середовище і місце людини в ньому» [1, с. 31; 2, с. 51].

В результаті воєнних дій країни-агресора значна кількість постраждалих громадян України (і не тільки, але й іноземців – громадян дружніх до України держав) потребують лікування від травм, уражень, ПТСР, загострень хронічних хвороб, отруєнь тощо, у зв'язку з чим виникає необхідність в одних випадках – реабілітації, в інших – оздоровлення. Повернення людини до нормального життя як тривалий, ускладнений умовами воєнного стану в нашій державі процес, органічно поєднується зі спілкуванням людини з природою, де усі без виключення умови і процеси навколишнього природного середовища позитивно впливають на фізичний та психічний стан людини, прискорюючи повернення її до звичного життя.

Реалізація положень Конституції України [3] про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя (ч. 4 ст. 49), забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги, збереження генофонду Українського народу (ст. 16) утворює нерозривну єдність механізму реалізації таких суб'єктивних прав громадян, як право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування із правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 49, ст. 50). У відповідності до ст. 6 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р., право на охорону здоров'я кожного громадянина України передбачає, серед іншого: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і

населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку. Забезпечення екологічної безпеки у відповідності до ч. 2 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Поряд із цим законодавчо забезпечується і право громадян на оздоровлення, що випливає із норм Закону України «Про курорти» від 05 жовтня 2000 р. Зазначений Закон спрямований на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України, та їх охорони (з преамбули).

Законом України «Про систему громадського здоров'я» від 06 вересня 2022 р. визначено детермінанти здоров'я – комплекс індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, що визначають стан здоров'я окремих людей, контингентів або груп населення, зокрема: індивідуальні детермінанти здоров'я – генетичні (спадкові) та поведінкові особливості конкретної людини; соціальні детермінанти здоров'я – рівень доступності харчових продуктів, житла, роботи, освіти, медичної допомоги; економічні детермінанти здоров'я – стан та рівень економічних відносин, що безпосередньо впливають на середовище життєдіяльності людини (ст. 1). Вказані екологічні фактори значною мірою визначають ефективність забезпечення державою кожній людині належного (здорового) способу життя.

Поняття здорового способу життя є одним із дискусійних, до визначення якого долучаються різні фахівці, узагальнення думок яких вказує на наступні складові цього явища: сприятливі умови життєдіяльності людини, збалансоване безпечне харчування та оздоровча рухова активність [4, с. 33 – 34].

Водночас, якщо безпосередньо вирішенню екологічних проблем приділяється увага на рівні науки й законодавства, то не менш важливими видаються й заходи із забезпечення основних прав і свобод людини, формування еколого-правової культури здорового способу життя – як суспільної, так і індивідуальної культури громадян. Еколого-правова культура здорового способу життя може розглядатися як невід'ємний елемент правової культури екологічної складової сталого розвитку та культури сталого розвитку, а також культури безпеки життєдіяльності та культури безпеки загалом [5, с. 147 – 148]. Практична реалізація законодавчих підходів до оздоровлення, реабілітації, зміцнення здоров'я людини завдяки її взаємодії із навколишнім природним середовищем сприятиме трансформаціям культури і етики, розвитку правової культури, здорового способу життя, формуванню культури здоров'я [6, с. 405]. В інтересах збереження здоров'я нації держава повинна рухатися в напрямку розвитку культури здоров'я населення через соціальні інститути, зокрема через освіту [7, с. 7].

Відповідно, в законодавстві про освіту формування культури здоров'я та екологічної культури покладено в основу окремих законодавчих положень, наприклад: формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля у відповідності до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про освіту» від 5 травня 2017 р. віднесено до засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності. Законом України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. передбачається спрямування виховного процесу на формування культури та навичок здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля (ч. 1 ст. 15); заклад освіти створює безпечне освітнє середовище з метою забезпечення належних і безпечних умов навчання, виховання, розвитку учнів, а також формує у них гігієнічні навички та засади здорового способу життя (ч. 1 ст. 21).

Як для здобувачів освіти навчальних закладів усіх рівнів, так і загалом для усіх, вкрай важливим є забезпечення збалансованого безпечного харчування. На забезпечення безпеки харчових продуктів спрямовані положення законів України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» у редакції Закону України від 22 липня 2014 р., «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 06 грудня 2018 р., «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» від 30 червня 2023 р. та інших.

Крім здорового харчування, для забезпечення здорового способу життя людині важливо підтримувати свій організм у стані рухової активності як ставленні людини до формування рухових умінь та навичок, розвитку своїх фізичних якостей і здібностей, спроможності займатись фізичними вправами, брати участь у фізкультурно-оздоровчих заходах тощо для збереження та зміцнення здоров'я [4, с. 34]. Положеннями Закону України «Про фізичну культуру і спорт» у редакції Закону України від 17 листопада 2009 р. врегульовано комплекс відносин у цій сфері, визначено поняття масового спорту (спорту для всіх) як діяльності суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямованої на забезпечення рухової активності людей під час їх дозвілля для зміцнення здоров'я (ст. 1). Серед засад державної політики у зазначеній сфері – визнання фізичної культури як важливого чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя згідно зі ст. 4 Закону.

Оздоровчою руховою активністю у більшості випадків супроводжується здійснення гарантованого ч. 2 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» громадянам права загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) – як необхідної умови існування людського організму у взаємодії з природою. Наприклад, ознаками оздоровчої рухової активності характеризується діяльність із здійснення любительського і спортивного

рибальства (на засадах права загального природокористування), гарантованого ст. 27 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р., а також загальне використання природних ресурсів для туризму. Так, на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб, реалізацію інших прав та інтересів при здійсненні туристичних подорожей спрямований Закон України «Про туризм» в редакції Закону України від 18 листопада 2003 р. (преамбула). Одним із видів туризму згідно з ч. 4 ст. 4 цього Закону є лікувально-оздоровчий туризм, правила та умови здійснення якого потребують деталізації в нормах законодавства про охорону здоров'я та про охорону навколишнього природного середовища.

Таким чином, ведучи мову про перспективи вдосконалення правового регулювання відносин із формування еколого-правової культури оздоровлення, реабілітації та здорового способу життя в Україні, слід орієнтуватися на положення ухваленої 25 вересня 2015 р. Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». З-поміж сімнадцяти цілей сталого розвитку в ній закріплено забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці (Ціль 3). Забезпечення здорового способу життя Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 віднесено до важливих завдань, що поставили перед нашою державою. Це відповідає еколого-правовим орієнтирам, визначеним Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. – з метою досягнення сталого розвитку, євроінтеграції та розвитку правової культури на вимогу часу.

Список використаних джерел:

1. Мунтян В.Л. Актуальність екологізації земельного законодавства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 28 – 32.
2. Позняк Е.В. Наукове і «людське» в правових поглядах В.Л. Мунтяна на екологічну культуру, екологічну свідомість і любов до природи. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України* : Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 травня 2017 р., м. Київ / Укладачі: В.В. Носік [та ін.]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. С. 46 – 52 (352 с.).
3. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2025).
4. Бобкова А.Г. Щодо забезпечення здорового способу життя як пріоритет екологічної політики України. *Актуальні правові проблеми*

земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Харків, 22 травня 2020 року) / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 33 – 36.

5. Elina Pozniak. Ensuring a healthy lifestyle and facilitating well-being for everyone as a modern trend in environmental law culture. Model of socio-environmental security doctrine: socio-legal perspective: monograph / M.I. Inshyn, D.I. Sirokha, S.M. Chernous, et al. Editorial Board: M.I. Inshyn (Chairman) and Ya.Ya. Melnyk (Deputy Chairman). Vol. 3. Kyiv: "Publishing house Ludmila", 2021. P. 139 – 160 (206 p.).

6. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г., Позняк Е.В. Сучасні правові проблеми захисту здоров'я людини: від комплексних підходів до практичних рішень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 396–405. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.62> . <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313043/304093> .

7. Соколенко Л.С. Теоретичні та методологічні засади формування культури здорового способу життя / Формування компетентності індивідуального здоров'язбереження: теорія і практика в освітніх процесах: монографія. Том II. К.: Майстерні магістеріуму, 2020. С. 7 – 45.

*Бевз О.В.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРИРОДООРІЄНТОВАНИХ РІШЕНЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРОФЕСОРА В.Л. МУНТЯНА

Василь Лук'янович Мунтян є автором цілої низки наукових праць, які заклали фундамент концептуального розвитку сучасного екологічного та земельного права, а його ідеї знаходять свій розвиток у дослідженнях наступних поколінь науковців. Вплив його постаті на розвиток науки екологічного права чудово доводять слова В.В. Носіка: «В. Л. Мунтян завжди виважено, мудро, толерантно підходив до наукового обговорення тих чи інших ідей, концепцій, теорій з питань правової охорони природи, людини у природі, раціонального використання природних ресурсів, формулював свої філософські та наукові погляди на проблеми взаємодії людини і природи крізь призму права, які й понині розбурхують молодих і досвідчених науковців до наукового пошуку й пізнання сутності предметів земельного, аграрного, природоресурсного, екологічного права як окремих галузей права, навчальних

дисциплін, наукових доктрин на кожному історичному проміжку формування і розвитку правової системи України» [1, с. 20-21].

Зокрема, гіпотеза правового забезпечення раціонального природокористування вченого [2] особливо затребувана сучасними потребами українського суспільства та держави і корелюється із трансформацією відносин «Природа-Суспільство-Людина» на засадах сталого екологізбалансованого розвитку, як провідної глобалізаційної концепції XXI століття [3, с. 16].

Так, важливими для забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки є природоорієнтовані рішення (Nature-based solutions).

В українському законодавстві поняття «природоорієнтовані рішення» (далі – ПОР) знайшло закріплення із прийняттям Закону України "Про основні засади державної кліматичної політики" від 08.10.2024 р. Відповідно до ст. 1 Закону ПОР – дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення та забезпечення сталого використання екосистем та управління ними з метою адаптації до зміни клімату, збереження біологічного різноманіття, у тому числі забезпечення сталих засобів із зазначеною метою (п. 19). Крім того, серед принципів державної кліматичної політики визначено природоорієнтованість – пріоритет збереження природних екосистем під час прийняття рішень для досягнення цілей державної кліматичної політики (п. 9 ч. 1 ст. 3 Закону).

Хоча ПОР – відносно нове поняття для законодавства України, воно вже деякий час використовується у науковій та природоохоронній сфері. Так, працюючи над темою природоорієнтованих рішень, WWF-Україна розробив **Платформу природоорієнтованих рішень**. На ній зібрані найцікавіші та релевантні для України рішення, методології та рекомендації. Також там зазначається, що ПОР – це спосіб задовольнити потреби людей та подолати суспільні виклики за допомогою природи у дружній до неї спосіб. Такі рішення сприяють підвищенню стійкості суспільства, громад і домогосподарств до зміни клімату, стихійних явищ, ризиків пов'язаних з нестачею води та продовольства тощо, а також є простими й економічно вигідними [4].

Незважаючи на відсутність формального закріплення на законодавчому рівні в Україні до недавнього часу поняття ПОР, на підставі аналізу законодавчих норм стверджувалося, що в Україні існує правове підґрунтя для впровадження заходів, які можна віднести до ПОР, включно з механізмами економічного стимулювання їх застосування. Проте правові інструменти такого застосування є непрямими нормами і відрізняються залежно від сектору та мети запровадження ПОР [5, с. 20].

Такими нормами є, в першу чергу, стратегічні документи, які визначають засади державної екологічної політики, зокрема, такі, як Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджені Законом України від 28.02.2019 р., Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням КМУ від 07.12.2016 р. № 932-р3, Указ Президента України

«Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року» від 30.09.2019 р. № 7223, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695, Водна стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням КМУ від 09.12.2022 р. № 1134-р тощо.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р., як і згадані вище стратегічні документи, закріплює положення (починаючи із преамбули), що можуть бути правовими засадами для практичного впровадження ПОР.

Це саме стосується поресурсових кодексів та законів, присвячених окремим сферам екологічного права.

Всі ці акти законодавства містять правові норми, що наразі можуть бути правовими засадами, підґрунтям для практичного впровадження ПОР [5, с. 21].

Особлива увага приділяється Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затвердженому постановою КМУ від 17.09.1996 р. № 1147 та Правилам розроблення робочих проектів землеустрою, затверджених постановою КМУ від 02.02.2022 р. № 86, які містять заходи, що можуть бути здійснені за допомогою ПОР або які можуть вважатися ПОР, якщо їх впровадження буде заплановане і здійснене у відповідності до критеріїв Глобального стандарту ПОР розробленого Міжнародним союзом охорони природи [5, с. 26]. Стандарт був схвалений на Всесвітньому конгресі Міжнародного союзу охорони природи, що відбувся в лютому 2020 року. Він не має обов'язкового характеру, але може використовуватися як інструмент для самооцінки на предмет відповідності рішення критеріям ПОР.

Отже, варто підкреслити, що питання запровадження ПОР стосується не лише України. 2 березня 2022 року на 5-й сесії Асамблеї ООН з навколишнього середовища була прийнята Резолюція, а 5/5 «Природоорієнтовані рішення для підтримки сталого розвитку» як результат розуміння потенціалу ПОР для досягнення цілей міжнародних конвенцій та угод, направлених на сталий розвиток та охорону природи, якою було схвалене визначення ПОР – дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення, стале використання і управління природними або зміненими наземними, прісноводними, прибережними та морськими екосистемами, які в ефективний і адаптивний спосіб сприяють вирішенню соціальних, економічних і екологічних викликів. ПОР впливають на добробут людей, послуги екосистем і їхню стійкість, а також мають переваги для біорізноманіття» [5, с. 81].

На нашу думку, напрацювання міжнародних та європейських актів стосовно запровадження ПОР мають бути використані в українському законодавстві. Поняття ПОР повинно не лише виводитися із загального змісту екологічного законодавства, а й бути безпосередньо закріплено в стратегічних документах, які визначають основні засади екологічної політики, в Законі України «Про охорону навколишнього середовища», в поресурсових кодексах

і законах. Так само для формулювання законодавчих положень корисними можуть бути напрацювання теорії екологічного права.

Як справедливо зазначає А.П. Гетьман, дослідження проблематики правового забезпечення раціонального природокористування, ідея якого комплексно віддзеркалена у дисертаційному дослідженні професора Василя Лук'яновича Мунтяна, відповідає й сучасним викликам в контексті перманентного реформування еколого-правової реальності та необхідності гармонізації відносин людини й природи на засадах виваженості та ощадливості використання природних ресурсів, що є вихідною домінантою та індикатором розбудови України як європейської та правової, соціальної й екологічної держави [2, с. 17].

Одним з аспектів правового забезпечення раціонального природокористування особливо актуальним сьогодні для України є врахування ПОР в процесі відновлення України, зокрема в Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них, затвердженому постановою КМУ від 14.10.2022 р. № 1159.

Таким чином, розвиток правового регулювання ПОР не лише забезпечить ефективне використання природних ресурсів, але й сприятиме інтеграції екологічних аспектів у державну політику.

Список використаних джерел:

1. Носік В. В. Світоглядні і наукові ідеї професора В.Л. Мунтяна про правову охорону природи у контексті конституції України. *Правові проблеми раціонального природокористування, охорони природи та безпечного довкілля: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна (м. Київ, 21 жовтня 2022 року) / За заг. ред. Володимира Носіка : Хмельницький, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова. 2022. С. 18-22.*

2. Мунтян В.Л. Правові проблеми раціонального природокористування: дис. ... докт. юрид. наук: Київ, 1975. 347 с.

3. Гетьман А. П. Ідея правового забезпечення раціонального природокористування в дисертаційному дослідженні професора В. Л. Мунтяна *Правові проблеми раціонального природокористування, охорони природи та безпечного довкілля: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна (м. Київ, 21 жовтня 2022 року) / За заг. ред. Володимира Носіка : Хмельницький, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова. 2022. С. 15-18.*

4. Природоорієнтовані рішення. URL: nbs.wwf.ua.

5. Природоорієнтовані рішення водному, лісовому та аграрному секторах для відновлення України у повоєнний період та подальшого сталого

розвитку з урахуванням зміни клімату. Збірник матеріалів проєкту INSURE. – Київ, 2022. 88 с.

*Саркісова Т.Б.,
кандидатка юридичних наук, доцентка
доцентка кафедри земельного та аграрного права,
Навчально-науковий інститут права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Євроінтеграційні процеси України виносять на порядок денний посилення системної адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі- ЄС).

Починаючи з 2020 р. в ЄС було прийнято ряд фундаментальних документів, які створюють правову основу новітньої системи охорони земель. Мова йде, передусім, про програму «Європейський зелений курс» та пов'язані з нею стратегії «Від лану до столу» та біорізноманіття.

Зважаючи на те, що промислові форми сільського господарства є однією з найбільших загроз для екологічного стану земель, відповідні нововведення торкнулись, в першу чергу, аграрного сектора, запровадивши систему правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на охорону земель сільськогосподарського призначення. Впроваджена система заходів охорони земель і становить науковий інтерес, враховуючи що аграрний сектор відіграє ключову роль в євроінтеграційному процесі, а отже ці заходи будуть впроваджені у законодавство України.

Маючи на меті зробити ЄС першим кліматично нейтральним континентом до 2050 р. серед Європейський зелений курс [1] запроваджує фундаментальні зміни, що впливають на природоохоронний режим земель сільськогосподарського призначення: встановлено зобов'язання по передачі 25% сільськогосподарських угідь ЄС під органічне землеробство та 10% сільськогосподарської площі під ландшафтні об'єкти, що фактично виводить ці площі з обробітку, крім того, запроваджується скорочення використання хімічних пестицидів на 50 %. Зазначені зобов'язання згадуються і в Стратегії біорізноманіття [2], закріплюючи зобов'язання ЄС щодо захисту та відродження біорізноманіття та екосистем до 2030 р. Визначаючи боротьбу з п'ятьма основними чинниками втрати біорізноманіття, серед яких нераціональне використання землі та моря, надмірна експлуатація природних ресурсів, забруднення, зміна клімату та інвазивні чужорідні види, підкреслюється вирішальний зв'язок між біорізноманіттям і виробництвом продовольства та визначається особливе місце Спільної аграрної політики ЄС.

Саме тому серед загальних цілей діючої Спільної аграрної політики 2023-2027 рр. [3], яка є основою сучасної аграрної політики країн-членів ЄС, зокрема, в ст. 3 Регламенту ЄС № 2021/2115 [3] визначено захист навколишнього середовища та попередження зміни клімату, а ефективно управління земельними, водними і повітряними ресурсами, в т.ч. шляхом зниження хімічного навантаження на них, забезпечення збереження ландшафтів та біорізноманіття визначені як спеціальні цілі в ст. 4 Регламенту ЄС № 2021/2115 [3].

З метою досягнення цих цілей запроваджено особливий інституційно-функціональний механізм охорони земель. До елементів цього механізму слід віднести запровадження системи відповідності (cross-compliance system) та системи стандартів раціонального використання земель (GAEC standards), системи заохочення за їх дотримання та особливої системи контролю, які й можна віднести до організаційних, економічних та технологічних заходів охорони земель.

Так, всі фермери, незалежно від того, отримують вони підтримку чи ні, повинні дотримуватися системи відповідності (cross-compliance system) - законодавчих вимог до управління (SMR), які визначають правила ЄС в сфері здоров'я населення, тваринництва та рослинництва, добробуту тварин та навколишнього середовища, а для отримання виплат в рамках підтримки - стандарти раціонального та екологічного використання земель (good agricultural and environmental conditions of land – GAEC standards), які визначаються кожною країною-учасницею САП з врахуванням національних особливостей (кліматичні умови, існуючі умови сільського господарства, практика ведення агробізнесу, розмір та види суб'єктів агробізнесу тощо).

Стандарти були вперше запроваджені в 2003 р. у відповідь на зростаючий рівень деградації земель, та передбачали їх ранжування з урахування місцевих особливостей. Відмічається, що на початку запровадження стандартів країни-члени САП зіштовхувались з труднощами щодо вихідних даних для їх визначення: вони мали представляти собою баланс між обов'язковими вимогами, яким мають відповідати всі суб'єкти агробізнесу та додатковими, що давали б підстави для застосування додаткових виплат підтримки [4].

Чинні стандарти раціонального та екологічного використання земель передбачають: 1) забезпечення виділення певної частки постійних пасовищ загальної площі сільськогосподарських земель (GAEC 1); 2) захист водно-болотних угідь та торф'яників (GAEC 2); 3) підтримка органічності та структури ґрунту через заборону спалювання орної стерні (GAEC 3); 4) захист води від забруднення шляхом встановлення буферних смуг уздовж водотоків (GAEC 4); 5) запобігання ерозії ґрунту (GAEC 5); 6) захист ґрунту шляхом визначення нормативів мінімального ґрунтового покриву (GAEC 6); 7) збереження потенціалу ґрунту за допомогою сівозмін (GAEC 7); 8) підтримка неорних територій та ландшафтних особливостей, а також забезпечення збереження ландшафтних особливостей, наприклад, через заборону на

вирубку полезахисних смуг під час сезону розмноження птахів (GAEC 8); 9) захист екологічно чутливих постійних пасовищ на ділянках Natura 2000 (GAEC 9) [5].

За невиконання зазначених вимог САП 2023-27 рр. зобов'язує держави-учасниці САП встановлювати систему відповідальності та заходи впливу відповідно до Регламенту ЄС 2021/2116 [6].

До економічних заходів правової охорони земель, з нашої точки зору, слід віднести існуючу систему заохочень за дотримання екологічних стандартів в процесі агровиробництва шляхом встановлення виплат фермерам. Так, держави-учасниці САП встановлюють та забезпечують щорічні додаткові виплати до базової підтримки доходу за всі використані гектари землі в разі запровадження поліпшених технологій сільськогосподарської практики, які є сприятливими для клімату, навколишнього середовища та добробуту тварин. Даний вид підтримки є компенсацією фермерам усіх або частини додаткових понесених витрат і недоотриманого доходу у зв'язку з такими заходами. Наразі згідно з вимогами Регламенту ЄС № 2021/2115 [3], держави-учасниці САП здійснюють платежі, що покривають зобов'язання, які: виходять за межі відповідних законодавчих вимог управління та стандартів GAEC; виходять за межі мінімальних вимог щодо використання добрив і засобів захисту рослин, добробуту тварин; виходять за межі умов, встановлених для утримання сільськогосподарської території відповідно до пункту (b) частини 2 статті 4 Регламенту ЄС № 2021/2115 [3]; відрізняються від екологічних, кліматичних та інших управлінських зобов'язань, визначених ст. 70 Регламенту ЄС № 2021/2115 [3].

Окремої уваги заслуговує спеціально створений інституційно-функціональний механізм, що забезпечує контроль за використанням та охороною земель в кожній країні ЄС та може бути віднесений до технологічних заходів охорони земель.

Так, в кожній країні ЄС діє електронна система ідентифікації сільськогосподарських ділянок (LPIS)[7], щоб ідентифікувати та картографувати сільськогосподарські ділянки, які пов'язані з конкретними сільськими господарствами. Цей процес картографування базується на аеро- або супутникових фотографіях та є ключовим механізмом контролю в рамках САП за охороною та використанням земель, зокрема, щодо відповідності фактичного використання екологічним вимогам та встановленим стандартам для перевірки права на отримання допомоги. Всього у 27 державах-членах ЄС функціонує майже 40 національних або регіональних LPIS, які містять понад 135 мільйонів референтних ділянок. LPIS є складовою Інтегрованої системи адміністрування та контролю (IACS).

Інтегрована система адміністрування та контролю (IACS) використовує дані з різних джерел, отримані шляхом адміністративного контролю, перевірок на місцях, географічних інформаційних систем (ГІС), супутникових зображень, дистанційного зондування, фотографій із геотегами, дронів тощо, для перевірки відповідності сільськогосподарських земель та сільських

господарств критеріям отримання виплат. IACS відіграє ключову роль у забезпеченні системи відповідності (cross-compliance system), що передбачає перевірку дотримання фермерами стандартів щодо довкілля, охорони здоров'я та безпеки як умови отримання підтримки.

Вищезазначені заходи по охороні земель сільськогосподарського призначення, будучи закріплені як положення САП, після набуття Україною статусу члена ЄС стануть обов'язковими для запровадження в Національному стратегічному плані України, що, з нашої точки зору, сприятиме підвищенню ефективності охорони земель.

Список джерел та використаної літератури:

1. The European Green Deal// <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640>
2. The EU 2030 Biodiversity Strategy for 2020// [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652207/IPOL_BRI\(2020\)652207_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652207/IPOL_BRI(2020)652207_EN.pdf)
3. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R2115-20230101>
4. Vincenzo Angileri, Philippe Loudjani, Francesco Serafin. GAEC implementation in the European Union: situation and perspectives. – August, 2011// https://www.researchgate.net/publication/279898511_GAEC_implementation_in_the_EU_situation_and_perspective
5. Conditionality. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/conditionality_en
6. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Regulation (EU) No 1306/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02021R2116-20220826>
7. Система ідентифікації земельних ділянок (LPIS) - 2020 - Довідкові дані сільськогосподарських ділянок: Європейські дані. URL: <https://data.europa.eu/data/datasets/a8669449-e6bb-4286-abc2-2014e83eb4c0?locale=en>

Шомпол О.А.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ УКРАЇНИ

1. Проблеми формування та функціонування системи цивільного захисту в Україні та в світі, в тому числі, в умовах дії воєнного стану та євроінтеграційних процесів, були і залишаються об'єктом дослідження науковців представників різних галузей науки, наприклад: військової науки – Дмитренко О.М. («Особливості забезпечення цивільного захисту в умовах дії воєнного стану»)[1], державного управління – Помаза-Пономаренко А. Л., Тарадуда Д. В., Порока С. Г. («Організаційно-правові засади імплементації механізму цивільного захисту ЄС в Україні в контексті гарантування національної безпеки») [2], політичних наук – Лещенко О. Я. («Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу») [3], юридичної науки – Проневич О.С. («Державне управління у надзвичайних ситуаціях: концептуально-правовий базис та інституційна надбудова») [4], Шараєвська Т.А. («Правове регулювання захисту територій і громадян за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні.») [5] та інші. Проте, сучасні виклики сьогодення (природні катаклізми, техногенні аварії, масштабні лісові пожежі, пандемії, наслідки воєнних дій та інше) вимагають проведення комплексних системних досліджень на міжгалузевому рівні питань правового забезпечення системи заходів попередження, реагування та ліквідації наслідків проявів різноманітних загроз та ризиків, в тому числі і екологічних.

2. Для України, після отримання статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, серед першочергових завдань є адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, в тому числі, і законодавства щодо реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Європейський Союз та держави-члени, беручи до уваги значне збільшення кількості масштабних природних та техногенних катастроф (в тому числі, пов'язані із змінами клімату) за останні 25 років започаткували формування інтегрованого механізму в межах ЄС управління катастрофами (Механізм цивільного захисту ЄС), що ґрунтується на принципах солідарності, підтримки, координації дій держав-членів у сфері цивільного захисту, та має на меті підвищення ефективності системи запобігання, підготовки та реагування на природні та техногенні катастрофи.

Закладення правових засад формування Механізму цивільного захисту відбулося із прийняттям Рішення Ради 1999/847/ЄС від 9 грудня 1999 року про створення програми дій Співтовариства у сфері цивільного захисту [6].

Рішенням Ради 1999/847/ЄС було затверджено план дій, основні критерії обрання дій в сфері цивільного захисту та принципи їх реалізації. Такі критерії включають: внесок у запобігання ризиками та збитками для осіб, майна, навколишнього середовища, у випадку стихійних лих та техногенних катастроф; внесок у підвищення ступеня готовності, тих, хто бере участь у цивільному захисті в державах-членах, з метою підвищення їхньої здатності реагувати на надзвичайні ситуації; внесок у виявлення та вивчення причин катастроф; внесок у вдосконалення засобів і методів прогнозування, методів та способів реагування і негайного надання допомоги після надзвичайних ситуацій; внесок у інформування, освіту та підвищення обізнаності громадськості, щодо допомоги громадянам ефективніше захищати себе.

Дії цивільного захисту мають здійснюватися на основі тісної співпраці з державами членами ЄС, враховувати результати досліджень ЄС та національних досліджень у відповідних галузях, а також, там де це можливо та доречно дії в межах програми цивільного захисту мають бути, по-перше, спрямовані на сприяння інтеграції цілей цивільного захисту в інші політики та дії ЄС та держав-членів, включаючи оцінку ризиків під час оцінки впливу установок та різних видів діяльності, по-друге, сприяти узгодженості програми цивільного захисту із іншими діями ЄС [6].

Створення Механізму цивільного захисту ЄС відбулося із прийняттям Рішення Ради 2001/792/ЄС, Євратом від 23 жовтня 2001 року про створення механізму Співтовариства для сприяння посиленій співпраці у сфері допомоги цивільному захисту [7]. Фінансове забезпечення Механізму цивільного захисту ЄС було впроваджено Рішенням Ради 2007/162/ЄС, Євратом [8], що передбачає надання фінансової допомоги ЄС як внесок: у підвищення ефективності реагування на великі надзвичайні ситуації; посилення заходів із запобігання та готовності до всіх видів надзвичайних ситуацій, включаючи продовження заходів, які були реалізовані раніше, відповідно до Рішення Ради 1999/847/ЄС.

Сьогодні, Механізм цивільного захисту ЄС функціонує на підставі Рішення Європейського Парламенту та Ради №1313/2013/ЄС від 17 грудня 2013 року про механізм цивільного захисту Союзу [9]. Захист, який забезпечується у межах Механізму цивільного захисту ЄС охоплює передусім людей, навколишнє середовище та майно, включаючи культурну спадщину від усіх видів природних і антропогенних катастроф, включаючи екологічні катастрофи, забруднення моря та гострі надзвичайні ситуації із здоров'ям людини, які відбуваються як межах Союзу, так і за його межами.

Механізм цивільного захисту ЄС є системою співпраці 27 держав-членів ЄС та 10 країн-учасниць Механізму (Албанія, Боснія і Герцоговина, Ісландія, Молдова, Чорногорія, Північна Македонія, Норвегія, Сербія, Туреччина та Україна). Ця система спрямована на запобігання, попередження та реагування на надзвичайні ситуації в ЄС і за його межами, зокрема, шляхом надання координованої міжнародної допомоги.

Україна стала учасницею Механізму цивільного захисту ЄС на основі Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої

сторони, щодо участі України в Механізмі цивільного захисту Союзу від 20 квітня 2023 року [10] (яка ратифікована 8 листопада 2023 року). Угодою визначені зобов'язання України : фінансові, організаційно-правові, технічні та інші.

Активується Механізм цивільного захисту ЄС за терміновим запитом країни, яка постраждала, що дозволяє країнам-учасникам оперативно допомагати їй в подоланні наслідків надзвичайних ситуацій згідно списку першочергових потреб. Управління Механізмом цивільного захисту ЄС здійснюється Європейською комісією через Генеральний Директорат з питань цивільного захисту та операцій гуманітарної допомоги, у складі якого створено Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації (ERCС), який діє цілодобово. Центр здійснює моніторинг надзвичайних ситуацій, співвідносить пропозиції допомоги з потребами та координує реагування на надзвичайні ситуації. З 2023 року Механізм цивільного захисту ЄС був активований для надання допомоги Україні у подоланні наслідків збройної агресії рф.

Проте, забезпечення виконання Україною зобов'язань щодо участі в Механізмі цивільного захисту ЄС потребує реалізації на національному рівні низки заходів. Є потреба вдосконалення національного законодавства щодо впровадження Механізму цивільного захисту ЄС, передбаченого Рішенням Європейського Парламенту та Ради №1313/2013/ЄС, вимоги якого Україна визнала відповідно до Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, щодо участі України в Механізмі цивільного захисту Союзу від 20 квітня 2023 року [10]. Розроблений проєкт Закону України № 11345 від 17 червня 2024 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків, формування фонду захисних споруд цивільного захисту, створення класів та центрів безпеки» не врахував низки ключових питань, а саме: узгодження потребує термінологія національного законодавства та вкрай важливий блок питань щодо забезпечення обміну інформацією щодо надзвичайних ситуацій на національному рівні так і в межах Механізму. Враховуючи, що даний законопроект не був прийнятий, є потреба в продовженні роботи по вдосконаленню законодавства з цих питань.

Використані джерела:

1. Дмитренко О.М. Особливості забезпечення цивільного захисту в умовах воєнного стану. *Матеріали конференції МЦНД*, (24.01.2025; Мукачево, Україна), 231-238. DOI: <https://doi.org/10.62731/mcnd-24.01.2025.005>
2. Помаза-Пономаренко А. Л., Тарадуда Д. В., Порока С. Г. Організаційно-правові засади імплементації механізму цивільного захисту ЄС в Україні в контексті гарантування національної безпеки. *Державне будівництво*. 2023. № 2 (34). С. 67–79. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-2-06>
3. Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу : дис. ...

к.політ.н. : 21.01.01 / *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2020. 293 с.

4.Проневич О. С. Державне управління у надзвичайних ситуаціях: концептуально-правовий базис та інституційна надбудова / О. С. Проневич. Форум права. 2015. № 5. С. 186–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_5_33

5. Шараєвська А.А. Правове регулювання захисту територій і громадян за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Шараєвська Тетяна Анатоліївна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 19 с.

6. Council Decision № 1999/847/EC of 9 December 1999 establishing a Community action programme in the field of civil protection URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1999/847/oj/eng>

7. Council Decision 2001/792/EC, Euratom of 23 October 2001 establishing a Community mechanism to facilitate reinforced cooperation in civil protection assistance .OJ L 297, 15.11.2001, p. 7.

8. Council Decision 2007/162/EC, Euratom of 5 March 2007 establishing a Civil Protection Financial Instrument (Text with EEA relevance) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32007D0162>

9. Decision № 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism Text with EEA relevance URL:<https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/1313/oj/eng>

10. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, щодо участі України в Механізмі цивільного захисту Союзу від 20 квітня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-23#n2

Шараєвська Т.А.

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Власенко Ю.Л.

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану Україна стикається з численними викликами у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Збройна агресія російської федерації призвела до значних

екологічних втрат, включаючи забруднення водних ресурсів, руйнування інфраструктури та знищення природних екосистем. Правове регулювання екологічних ризиків в умовах воєнного стану є необхідним для ефективного реагування на ці загрози та забезпечення сталого розвитку країни.

Екологічний ризик у науковій літературі визначається як імовірність виникнення негативних змін у довкіллі під впливом природних чи антропогенних факторів, включаючи воєнні дії. Вчені поділяють екологічні ризики на природні, техногенні та воєнні, причому останні є комплексними та найбільш небезпечними, оскільки поєднують техногенні аварії, руйнування екосистем і навмисне знищення природних ресурсів [1; 2].

Принципи права екологічної безпеки формують систему засад, що визначають правове регулювання відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки та реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Вони закріплені в Конституції України, Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про оцінку впливу на довкілля» тощо, а також у міжнародно-правових актах, учасницею яких є Україна.

Насамперед варто виділити принцип попередження виникнення екологічної небезпеки. Він означає, що держава та суб'єкти господарювання зобов'язані вживати заходів для недопущення екологічних ризиків, а не лише для ліквідації їхніх наслідків. Цей принцип закріплений у ст. 16 Конституції України, яка визначає забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України як обов'язок держави, а стаття 50 гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Ці положення створюють правову основу для розробки та реалізації екологічної політики навіть в умовах воєнного стану.

Суттєве значення має принцип вільного доступу до екологічної інформації, що базується на ст. 50 Конституції України та положеннях Орґуської конвенції (1998 р.). Кожен має право вільно отримувати інформацію про стан навколишнього природного середовища, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також про джерела екологічної небезпеки. Тісно пов'язаний із ним принцип участі зацікавлених суб'єктів у прийнятті рішень. Населення, громадські об'єднання та інші учасники мають бути залучені до обговорення і реалізації рішень у сфері екологічної безпеки. Такий демократичний підхід підсилює ефективність правових норм і сприяє формуванню екологічної свідомості.

Невід'ємним є принцип компенсації екологічної шкоди, за яким особи, що завдали шкоди навколишньому середовищу або здоров'ю громадян, зобов'язані її відшкодувати. Такий підхід закріплює відповідальність за екологічно небезпечну діяльність та стимулює дотримання вимог екологічної безпеки.

Нарешті, слід виділити принцип міжнародного співробітництва у сфері екологічної безпеки. Він закріплений у ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та впливає з численних міжнародних угод (зокрема Конвенції про транскордонне забруднення повітря

на великі відстані, 1979 р.). Оскільки екологічні загрози часто мають транскордонний характер, співробітництво з іншими державами є необхідною умовою забезпечення екологічної безпеки.

Таким чином, принципи права екологічної безпеки охоплюють превентивний, економічний, компенсаційний, інформаційний, демократичний та міжнародний виміри [3]. Їх реалізація забезпечує виконання конституційного обов'язку держави щодо гарантування права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» органам державної влади надаються широкі повноваження для обмеження прав і свобод громадян, в тому числі у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Зокрема, можуть бути введені обмеження на використання природних ресурсів, проведення екологічних перевірок та реалізацію екологічних проектів.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року № 783 затверджено функціонування сервісу фіксації фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок надзвичайних ситуацій, подій, збройної агресії російської федерації «ЕкоЗагроза». Цей сервіс є частиною Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» та дозволяє громадянам та організаціям повідомляти про екологічні порушення, що виникли внаслідок воєнних дій. Це сприяє оперативному реагуванню та документуванню екологічних збитків.

В той же час Постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 2024 року № 684 затверджено Порядок функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем. Вона визначає організаційні та технічні вимоги до проведення моніторингу стану довкілля, що є критично важливим для оцінки екологічних ризиків під час війни.

Щодо практика застосування екологічного законодавства в умовах війни, то вона свідчить про необхідність адаптації існуючих норм до нових реалій. Наприклад, у зв'язку з активними бойовими діями та тимчасовою окупацією частини території України, виникає необхідність у створенні мобільних груп для проведення екологічного моніторингу та оцінки шкоди. Також важливим є забезпечення доступу до екологічної інформації для громадян та міжнародних організацій, що сприяє прозорості та підвищує ефективність реагування на екологічні загрози та ризики в умовах воєнного стану.

Очевидно, що в зазначених умовах необхідно розробити спеціальні нормативно-правові акти, які б враховували специфіку воєнного часу та забезпечували ефективне управління екологічними ризиками. Вирішенню окремих проблем сприяло б і посилення міжнародної співпраці, зокрема, враховуючи глобальний характер екологічних проблем, важливо активізувати співпрацю з міжнародними організаціями для обміну інформацією та досвідом у сфері забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Крім того, важливо проводити екологічну інформаційну політику серед населення щодо екологічних ризиків та загроз в умовах воєнного стану.

Доцільно посилити кримінальну та міжнародно-правову відповідальність за скоєння екологічних правопорушень в умовах воєнного стану. Зокрема, стаття 441 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за масове знищення природи (екоцид), а стаття 236 – за порушення правил екологічної безпеки. Ці статті можуть бути застосовані проти воєнних злочинців, які вчинили дії, що призвели до масштабного екологічного лиха. Водночас, Протокол I до Женевських конвенцій забороняє ведення воєнних дій, які можуть спричинити серйозну шкоду довкіллю [4], а Конвенція ENMOD забороняє використання довкілля як засобу ведення війни. Таким чином, Україна має всі правові підстави для звернення до Міжнародного кримінального суду для притягнення агресора до відповідальності за злочини проти довкілля.

Як приклад, можна навести: Підрив Каховської ГЕС (червень 2023 року), найбільшої техногенної катастрофи в історії України. Підтоплення понад 600 кв.км, знищення біорізноманіття Дніпровської дельти; Знищення лісів Донеччини та Луганщини, а саме пожежі через артобстріли, втрачено десятки тисяч гектарів лісу; Руйнування промислових підприємств (Маріуполь, Сіверськодоонецьк), зокрема, забруднення повітря, ґрунтів, ґрунтових вод тощо.

Зазначені та інші подібні факти вимагають правової кваліфікації та притягнення винних осіб до відповідальності, оскільки це несе реальні екологічні ризики особливо в умовах воєнного стану, як для теперішнього, так і прийдешніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Н. В. Барбашова. Взаємозв'язок понять «екологічний ризик» та «екологічна безпека». Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2014. Вип.72. С. 245-253.
2. Т.С. Новак, О. Каплова, О.М. Браніцький. Екологічні ризики пов'язані з воєнними діями: поняття та ознаки. Аналітично-порівняльне правознавство. №3. 2024. С. 262-267.
2. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки: навчальний посібник. Київ: НУБіП України, 2019. 196 с.
3. International Committee of the Red Cross. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (Protocol I), 1977.
4. Нормативно-правові акти наведено згідно з офіційним сайтом Верховної Ради України // www.rada.gov.ua.

Куренда С. В.
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНОЗДАТНОСТІ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Водні ресурси займають важливе місце у системі природних ресурсів як окремої країни, так і світу у цілому, у тому числі у зв'язку з їх значенням для життєдіяльності людини [1, с. 99], а також збереження і використання інших природних екосистем. Зокрема саме водні об'єкти забезпечують потреби людини у прісній воді як необхідної умови її існування. Крім того, водні екосистеми виступають простором існування фітопланктону, як важливого джерела кисню на планеті, а також багатьох живих організмів, які забезпечують екологічне різноманіття, збалансовують існування різних видів і, крім того, є джерелом цінних ресурсів, що використовуються у сфері охорони здоров'я, косметології, кулінарії тощо. Крім того, саме водні об'єкти дуже часто виступають чи не єдиним джерелом води для сільськогосподарського господарства [2, с. 189], що підкреслює їх значення у тому числі для продовольчої безпеки країни [Див.: 3].

У сучасних еколого-правових дослідженнях водні ресурси та водні об'єкти також розглядаються як об'єкт, що зазнають негативного впливу у ході широкомасштабного збройного вторгнення РФ на територію України [4, с. 349–350] і водночас як об'єкт відновлення (відтворення) у межах екосистемного підходу [5, с. 9].

Окреслене цілком обґрунтовується практичною орієнтованістю галузі екологічного права, однак розвитку його прикладної складової сприяє поглиблений аналіз еколого-правових явищ та процесів недостатня дослідженість яких може виступати перешкодою на шляху реалізації правотворчого потенціалу в частині регулювання відповідних відносин, а також вносити неточності у практику правозастосування. Адже, як зазначає А. П. Гетьман, завдання науки вбачається, зокрема у розробці системи науково обґрунтованих заходів, спрямованих на взаємодію у тому числі державних структур для створення екологічно безпечної економіки та збереження біологічного різноманіття на засадах сталого розвитку [6, с. 123].

Однією з проблем, пов'язаних регулюванням відносин, що виникають з приводу водних ресурсів, і які потребують підвищеної наукової уваги виступає проблема охорони відповідних екосистем.

Проблема полягає у тому, що водні об'єкти, фізично пов'язуються з іншими ресурсами та екосистемами, у тому числі з надрами. При цьому, зокрема як водні об'єкти (див. статтю 6 Водного кодексу України [7, ст. 6]), так і ділянки надр (див. статтю 4 Кодексу України про надра [8, ст. 4]) перебувають у власності Українського народу.

Однак, в умовах активної розробки природних ресурсів постає низка проблем, пов'язаних з охороноздатністю водних об'єктів і її реалізацією в умовах практики. Очевидно, що охороноздатність являє собою можливість водного об'єкта виступати предметом еколого-правової охорони. Однак, вбачається, що така здатність може мати різні якісні характеристики у конкретних практичних умовах.

У першу чергу постає проблема моменту набуття водним об'єктом еколого-правової охороноздатності. Тобто у який саме момент об'єкт потрапляє під еколого-правову охорону і у межах якого саме режиму? У зв'язку з цим з якого часу права на нього можуть ставати об'єктом судового захисту? Чи необхідно уповноваженому суб'єкту вчиняти певні фактичні та/або юридичні дії для набуття об'єктом еколого-правової охороноздатності?

Також постає проблема конкуренції водних ресурсів та надр в умовах правової охорони. Вже досить тривалий час в Україні обговорюється проблема «землецентризму» та «андроцентризму» у сфері обороту нерухомості [9, с. 33–35]. Однак наразі подібна проблема набуває актуальності і відносно водних об'єктів. Адже, надрами є частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (стаття 1 Кодексу України про надра) [8, ст. 1]. Поряд із цим очевидно, що розробка ділянок надр під водними об'єктами якщо і є технічно можливою, проте може нести загрозу відповідному водному об'єкту. Звідси постає питання пріоритету. Тобто права на який об'єкт повинні мати пріоритет, а тому охороноздатність якого об'єкта повинна обмежуватися і в умовах якої конкуренції? Тобто за яких умов?

Крім того, актуальним залишається і питання механізмів забезпечення суб'єктивних прав учасників екологічних правовідносин у випадку виникнення конкуренції. Якими конкретно судовими юридичними механізмами можуть забезпечуватися права власника або користування водного об'єкта у випадку виникнення загрози при конкуренції з правами на ділянки надр, особливо урахувавши те, що обидва види ресурсів перебувають у власності Українського народу?

Усі ці питання мають практичне значення і підлягають осмисленню у контексті диференціації як різновидів водних об'єктів, так і варіації їх правових режимів.

У світлі викладеного вище необхідно зазначити, що проблема охороноздатності водних об'єктів, як вбачається, має чітко виражений практичний характер і при цьому є комплексною. Обмеженість природних ресурсів вимагає більш кропіткого підходу не лише до обліку водних об'єктів, проте і до конструювання їх правових режимів в залежності від виду, а також їх гармонізації з правовим режимом інших об'єктів та екосистеми з якими вони перебувають у зв'язку (надра, ліси тощо). У протилежному випадку створюють умови для конфлікту у забезпеченні управління відповідними ресурсами, особливо в частині забезпечення їх еколого-правової охорони.

У зв'язку з цим актуальним наразі є проблема «налаштування» існуючих механізмів еколого-правової охорони відповідних об'єктів, у тому числі з метою заповнення прогалин у правовому регулюванні відносин, що виникають з приводу таких об'єктів, зокрема і в аспекті можливого не охоплення окремих аспектів таких відносин еколого-правовою охороною, що може створювати умови для завдання їм шкоди.

Список використаних джерел:

1. Мірошниченко В. В. Водозабезпеченість населення України: рівень, проблеми та напрями їх розв'язання. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2021. Т.6, вип. 1. С. 99–104.
2. Гавриш Н., Позняк С. Правове забезпечення меліорації ґрунтів в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2024. № 1 (вип. 56). С. 188–193.
3. Григор'єва Х. А. Зрошення та продовольча безпека в контексті дефіциту води: правові проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83, ч. 2. С. 84–96.
4. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище. *Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фахове вид.* 2025. № 01. С. 347–352. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/57.pdf> (дата звернення: 22.03.2025)
5. Анісімова Г. В., Донець О. В. Екосистемний підхід до відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів як основа сучасного концепту формування національної екологічної політики. *Екологічне право*. 2020. № 2. С. 7–13.
6. Гетьман А. П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища. *Проблеми законності*. Харків, 2014. Вип. 125. С. 119–128.
7. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189 (із змінами).
8. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 546 (із змінами).
9. Кулинич П. Ф. Проблеми вдосконалення правового режиму нерухомості: землецентрична і надроцентрична концепції. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Правничі науки*. 2014. Вип. 1. С. 30–35.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ ДО ВИМОГ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гармонізація екологічного законодавства України із правом Європейського Союзу є важливою складовою процесу євроінтеграції. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, наша держава взяла на себе зобов'язання поступово адаптувати національне законодавство до європейських екологічних стандартів. Це включає ефективне управління небезпечними відходами, оскільки вони мають значний вплив на довкілля та здоров'я населення. Сучасний розвиток екологічної політики ЄС орієнтований на мінімізацію шкідливих викидів, запобігання утворенню небезпечних відходів та стимулювання їхньої переробки відповідно до принципів циркулярної економіки.

Переговорний процес щодо вступу України до ЄС, розпочатий у червні 2024 року, актуалізував питання відповідності національної нормативно-правової бази вимогам Директиви 2008/98/ЄС та інших регуляторних актів ЄС. Важливим кроком у цьому напрямку стало ухвалення Закону України «Про управління відходами» у 2022 році [1], який встановив нові підходи до управління відходами, адаптуючи ключові положення європейських нормативних документів. Однією із умов успішності та ефективності євроінтеграційних процесів України є врахування на законодавчому рівні особливостей режиму управління небезпечними відходами [2].

Виклики та проблеми українського законодавства. Незважаючи на прогрес у сфері адаптації законодавства України до норм ЄС, існує низка глибоких проблем, які значно ускладнюють ефективне впровадження європейських стандартів управління небезпечними відходами.

Відсутність розвиненої інфраструктури. В Україні існує обмежена кількість підприємств, що провадять свою діяльність у сфері управління небезпечними відходами. Значна частина відходів вивозиться на полігони або спалюється без дотримання ієрархії управління відходами, що створює загрозу для навколишнього середовища та здоров'я населення. Відсутність сучасних технологій у сфері оброблення призводить до накопичення небезпечних відходів, що суттєво ускладнює досягнення екологічних цілей ЄС.

Недостатній контроль за перевезенням та обробленням. Наявність значного обсягу нелегального обігу небезпечних відходів залишається однією з найбільш критичних проблем. Недостатність державного контролю та відсутність ефективної системи відстеження переміщення таких відходів призводять до несанкціонованого захоронення або вивозу їх на сміттєзвалища. Ця проблема вимагає запровадження єдиної національної електронної системи

моніторингу небезпечних відходів, яка б забезпечувала прозорість усіх операцій у цій сфері.

Відсутність спеціалізованих законів для імплементації європейських директив. Попри ухвалення загального рамкового Закону України «Про управління відходами», все ще не прийнято спеціалізованих законів, які б регулювали поводження з відходами електричного та електронного обладнання, батарей і акумуляторів. Це створює законодавчий вакуум, ускладнює процес регулювання та відкриває можливості для недобросовісної діяльності суб'єктів господарювання у цій сфері.

Низький рівень впровадження розширеної відповідальності виробників (EPR). У країнах ЄС широко застосовується механізм розширеної відповідальності виробників, згідно з яким виробники відповідають за повний життєвий цикл своєї продукції, включаючи її оброблення. В Україні ж ця практика впроваджується повільно, досі не прийняті відповідні нормативно-правові акти, що призводить до дефіциту фінансування екологічних програм та обмежує можливості для створення ефективної системи оброблення небезпечних відходів.

Відсутність економічних стимулів для підприємств. Відсутність податкових пільг та фінансових механізмів підтримки екологічно відповідальних компаній суттєво гальмує процес впровадження сучасних технологій управління небезпечними відходами. В умовах жорсткої конкуренції підприємства не зацікавлені у впровадженні екологічно чистих технологій через високу вартість їх реалізації.

Низька екологічна свідомість населення та бізнесу. Одним із найважливіших викликів залишається недостатня поінформованість громадськості щодо необхідності належного поводження з небезпечними відходами. Відсутність ефективних програм екологічної освіти та популяризації принципів сталого розвитку призводить до того, що значна частина населення і підприємств ігнорує екологічні норми, сприяючи подальшому забрудненню навколишнього середовища.

Таким чином, Україна стикається з комплексними проблемами у сфері управління небезпечними відходами, що вимагають як законодавчих змін, так і глибокої структурної реформи екологічного сектору. Усунення цих викликів можливе лише за умови комплексного підходу, який включає державний контроль, стимулювання бізнесу до екологічної відповідальності, розвиток сучасної інфраструктури та активне залучення громадськості до процесу управління відходами.

Напрями вдосконалення законодавства та практики управління відходами. Для подальшої адаптації законодавства України до стандартів ЄС необхідно здійснити низку комплексних заходів, які охоплюватимуть правові, організаційні, інфраструктурні та фінансові аспекти управління небезпечними відходами.

Удосконалення нормативно-правової бази. Прийняття спеціалізованих законів «Про відходи електричного та електронного обладнання» та «Про

батареї та акумулятори» стане важливим кроком у виконанні вимог Директиви 2012/19/ЄС та Директиви 2006/66/ЄС. Це дозволить чітко регламентувати правила збору, перевезення, оброблення та фінансування програм з управління цими відходами. Також необхідно внести зміни до законодавства щодо запровадження обов'язкового екологічного маркування продукції, яка містить небезпечні компоненти.

Створення національної системи моніторингу небезпечних відходів. Запровадження електронної реєстрації всіх операцій з небезпечними відходами дозволить ефективно контролювати їхнє перевезення, оброблення та захоронення. Це також допоможе запобігти нелегальному обігу таких відходів і підвищить прозорість системи.

Модернізація інфраструктури для переробки та утилізації небезпечних відходів. В Україні гостро бракує спеціалізованих підприємств, які можуть здійснювати екологічно безпечне оброблення небезпечних відходів. Тому одним із ключових напрямів має стати на державному рівні будівництво нових підприємств з оброблення небезпечних відходів. Також слід запровадити обов'язкові екологічні вимоги до полігонів захоронення небезпечних відходів, відповідно до Директиви 1999/31/ЄС.

Зміцнення міжвідомчої співпраці. Важливим є створення координаційного центру для міжвідомчої співпраці між Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерством економіки, Державною екологічною інспекцією та місцевими органами влади. Спільні робочі групи допоможуть забезпечити більш ефективний контроль за виконанням екологічного законодавства.

Запровадження фінансових стимулів для підприємств. Для розвитку системи управління небезпечними відходами необхідно створити механізми фінансової підтримки підприємств, що впроваджують екологічні технології. Це може включати податкові пільги для компаній, які займаються обробленням відходів, а також надання пільгових кредитів для розвитку нових екологічних підприємств. Також слід розглянути можливість запровадження екологічного податку для виробників продукції, що містить небезпечні компоненти, з метою фінансування програм оброблення таких відходів.

Підвищення рівня екологічної освіти та інформаційних кампаній. Необхідно впроваджувати інформаційні кампанії щодо правильного поводження з небезпечними відходами, їхнього оброблення та важливості використання екологічно безпечних продуктів. Розвиток екологічної освіти у школах та вищих навчальних закладах сприятиме формуванню нової культури ставлення до небезпечних відходів серед молодого покоління.

Висновок. Гармонізація українського законодавства з нормами ЄС у сфері управління небезпечними відходами є ключовим кроком на шляху інтеграції до ЄС. Виконання європейських вимог сприятиме покращенню екологічної ситуації, зменшенню ризиків забруднення довкілля та підвищенню економічної ефективності системи управління відходами. Подальша робота у цьому напрямку має включати розширення нормативної

бази, розбудову інфраструктури та впровадження сучасних методів оброблення небезпечних відходів. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу, також у внесенні відповідних змін у чинні нормативно-правові акти України [3].

Список використаних джерел

1. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX / Відомості Верховної Ради України. 2023. № 17. Ст. 75.
2. Польща В. Ефективність державно-правового регулювання управління небезпечними відходами. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 2. 67 с. URL: doi: 10.32782/LST/2023-2-10.
3. Федунь М. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36. Ч. 2. 191 с.

Берзін С. Л.,

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕЛІОРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Професор В. Л. Мунтян входить до плеяди фундаторів вітчизняної правової доктрини охорони ґрунтів. У своїх працях учений приділяв багато уваги юридичним шляхам забезпечення родючості ґрунтів, зупинення негативних процесів деградації, що розвиваються внаслідок інтенсивного сільського господарства. Більше півсторіччя тому В. Л. Мунтян доводив потребу створення спеціального державного органу – Служби охорони ґрунтів, яка би забезпечувала необхідні публічно-управлінські функції [1]. Актуальність цих ідей не лише не минула, а навпаки – в сучасних умовах зміни клімату, загострення екологічних проблем, повномасштабних воєнних дій – потреба в збереженні та підвищенні родючості ґрунтів лише зростає.

Для вирішення накопичених проблем вітчизняний законодавець розпочав гідромеліоративну реформу, яка ознаменувала собою нову віху еволюції нормативно-правового забезпечення цих суспільних відносин. Стартом цього трансформаційного етапу слід вважати 2019 рік, оскільки саме в цей час розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 року № 688-р було схвалено Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року. Цей програмний документ заклав концептуальну основу для зміни нормативно-правових засад регулювання меліорації в Україні. Передусім, цілком очікувано, реформування мало торкнутися власницьких начал та запропонувати інший підхід до регламентації цих відносин. За досить репрезентативний період, що охопив майже сім років від декларування

реформаторських ідей до сьогодні, було не тільки прийнято нове законодавство, але й виявлено на практиці його проблемні аспекти.

Основна ідея полягала в утворенні землевласниками та землекористувачами спеціальних нових суб'єктів – організацій водокористувачів (ОВК) та безоплатній передачі їм прав на об'єкти інженерної інфраструктури міжгосподарських та внутрішньогосподарських меліоративних систем. Таким чином, нормотворець намагався вирішити проблему, створену більше ніж двадцять років тому: юридично та економічно поєднати землевласників (землекористувачів) із меліоративними мережами, при цьому зберігши цілісність таких мереж. Для реалізації цієї ідеї було прийнято Закон України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» від 17.02.2022 року, постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо стимулювання меліорації земель» від 27.09.2022 року № 1077, «Про затвердження модельного статуту організації водокористувачів» від 27.08.2022 року № 962 тощо.

Зосередившись на першому етапі, що сфокусований на створенні ОВК, нормотворець, поки що не просуває далі питання щодо реформування відносин управління державними меліоративними мережами. Однак до Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення системи управління об'єктами інженерної інфраструктури меліоративних систем державної власності» № 7577 від 21.07.2022 року, який пропонує подальші кроки в цьому напрямі. Так, основна ідея даного законопроєкту полягає у створенні операторів об'єктів меліоративних систем державної власності, що утворюються як державні некомерційні підприємства на відміну від існуючого статусу суб'єктів, що експлуатують такі активи (державні установи).

Сучасна гідромеліоративна реформа має, окрім розглянутого майнового, ще два напрями, які знайшли свої окремі нормативні втілення. Йдеться, зокрема, про адміністративно-функціональну та протекційну складові меліоративної реформи. Якщо зупинитися на першій, то необхідно зазначити, що її основна ідея полягає в розподілі повноважень щодо управління водними об'єктами та меліоративною інфраструктурою. Це знайшло своє практичне втілення у тому, що меліоративні відносини стали сферою відання Державного агентства розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм. Функціональне розведення меліорації та управління водними ресурсами має, окрім іншого, й деякі негативні наслідки. Наприклад, це вкотре відділяє розвиток меліоративного та водного законодавства. При чому на даному аналізованому етапі це дуже яскраво проявляється. Так, комплексний аналіз прийнятої у цей період Водної стратегії України на період до 2050 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 року № 1134-р, «вказує на самоусунення держави від вирішення нагальних проблем зрошення в довгостроковій перспективі» [2, с. 178]. Зокрема, Водна стратегія вказує на необхідність економії водних ресурсів за рахунок скорочення

зрошення сільськогосподарських угідь, що суперечить цілям та завданням Стратегії зрошення та дренажу.

Крім того, адміністративний аспект меліоративної реформи має безпосередній вплив на її майнове та організаційне втілення. Зокрема, наразі було створено уже більше п'ятдесяти ОВК, але жодна з них не отримала меліоративну мережу з державної власності. Це має одразу кілька причин.

По-перше, на практиці виникла проблема щодо відсутності у державному бюджеті коштів для сплати ПДВ за ставкою 20% при безоплатній передачі державного майна третім особам. Звичайно, це має бути усунуто спеціальним приписом законодавця, адже виявлене нормативне упущення гальмує реалізацію запущеної реформи.

По-друге, через затримку із реалізацією адміністративної складової реформи ОВК опинилися у своєрідній юридичній пастці, коли попередній орган уже позбавлений повноважень, а новий – ще не набув їх повноцінно. Для ілюстрації можна навести приклад справи за участю ОВК «Градизька» на Полтавщині. Ця ОВК звернулася до Держводагенства про передачу у власність об'єктів державної меліоративної мережі, однак отримала відмову, вмотивовану зокрема тим, що Держводагентство знаходиться у процесі формування пакету «документів з питань передачі інженерної інфраструктури меліоративних систем зі сфери управління відповідача до сфери управління Держрибагенства» [3]. Звернувшись до Держрибагенства, ОВК «Градизька» знову отримала відмову, на цей раз обґрунтовану тим, що дана меліоративна мережа ще не знаходиться на балансі цього органу, а значить він не може ним розпоряджатися. Аналогічний сценарій розігрався й на Черкащині [4], що доводить типовість відповідної правової ситуації. Слід визнати, що поява такої судової практики є маркером досить повільної реалізації адміністративно-функціональної складової меліоративної реформи, що додатково ускладнюється власними судовими спорами між відомствами.

Отже, реформа меліоративних відносин є процесом далеко не завершеним. Більше того, він досить суттєво пригальмовується через обставини, що сукупно на нього впливають, а також через недостатнє концептуальне та практичне опрацювання. Однак упущений на законодавчі та організаційні недоліки час негативно відображається на стані вітчизняних ґрунтів, що стрімко погіршується.

Список використаних джерел

1. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. Київ, Наукова думка: 1965. 99 с.
2. Григор'єва Х. А. Продовольча безпека України: удосконалення законодавства в умовах воєнних, євроінтеграційних та екологічних викликів: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 228 с.
3. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 21 січня 2025 року в справі № 440/11129/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124642492#> (дата звернення: 01.03.2025)

року)

4. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 19 грудня 2024 року в справі № 580/10108/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123906355#> (дата звернення: 01.03.2025 року)

*Бредіхін Ю. Ю.,
аспірант кафедри цивільного права
Запорізького національного університету*

СУСПІЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ: КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ОСОБИ

Вирішення завдань національної безпеки та оборони, забезпечення відбудови критичної інфраструктури в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення – передумови активізації застосування процедур примусового відчуження або вилучення земельних ділянок із мотивів суспільної необхідності [2; 3; 5]. Поняття «суспільна необхідність» законодавчо визначено як «обумовлена загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади виключна необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку» [3]. Зазначена дефініція має високий рівень абстрактності і допускає можливість різних тлумачень її значення залежно від контексту правозастосування. Тим самим забезпечується гнучкість правового регулювання. Разом із тим виникає ризик правової невизначеності, коли в одній і тій самій справі сторони апелюють до різних інтерпретацій поняття «суспільна необхідність», що ускладнює прийняття рішення. Тобто виникає ефект правової колізії – юридична непередбачуваність і суперечливість.

У контексті викладеного принципової ваги набуває питання визначення шляхів зняття протиріч у визначенні критеріїв оцінки суспільної необхідності у сучасній законотворчій та судовій практиці у сфері земельного права. Найперше розглянемо наявні розходження в інтерпретації такої характеристики суспільної необхідності, як її «обумовленість загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади».

Поняття «державні інтереси», «інтереси територіальної громади» зустрічаються у текстах багатьох законів [3; 4]. Водночас чітке законодавче визначення цих понять відсутнє. У судовій практиці в якості критерію «обумовленості загальнодержавними інтересами» або «інтересами територіальної громади» використовується показники суспільного значення цілей відчуження землі. Приклад дає постанова Верховного Суду від 13.02.2019 р. за справою № 874/4/17 про примусове відчуження частини земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. Позивач (районна

адміністрація) аргументував свої вимоги потребою розміщення об'єктів для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, необхідністю збереження робочих місць та підприємницької діяльності, що забезпечує наповнення бюджетів територіальних громад. Суд спростував ці аргументи, зокрема, вказавши, що розташування на земельній ділянці корисних копалин загальнодержавного значення не є достатнім доказом для підтвердження наявності загальнодержавного інтересу, а оскільки ініціатором відчуження є приватне підприємство, то перевагу отримують його комерційні інтереси [6].

Перевірка суспільного значення цілей відчуження земельних ділянок, безумовно, зберігає, ба більше – підвищує, актуальність і під час повномасштабної війни. Наприклад, будівництво укриттів для шкіл та лікарень є прикладом реалізації спільних інтересів держави та територіальних громад у сфері національної безпеки. Водночас, якщо йдеться про зведення укриття в межах комерційного проєкту, зокрема, таких як бізнес-центр, виникають підстави для сумнівів, чи не маскується тут приватна мета під виглядом суспільної потреби.

Істотну роль відіграє визначення критеріїв оцінки виключного характеру суспільної необхідності. У такий спосіб суспільні потреби відокремлюються від ситуативних, комерційно або політично вмотивованих. Головні критерії – пропорційність і справедливий баланс у співвідношення загальнодержавних інтересів, інтересів громад та інтересів осіб. Відповідно суд повинен оцінити, наскільки втручання у право приватної власності відповідає заявленій меті та чи існують менш обтяжливі способи її досягнення. Така оцінка є складною, оскільки враховує різні виміри реальної ситуації правозастосування. Навіть цілі відчуження, що пов'язані з реконструкцією або будівництвом об'єктів транспортної інфраструктури – доріг, мостів, логістичних вузлів – не завжди є однозначними. Якщо такі об'єкти мають безпосередній вплив на обороноздатність чи доставляння гуманітарної допомоги та не мають іншої альтернативи реалізації, окрім відчуження приватних земель, то суспільна необхідність не викликає сумнівів. Проте, коли суспільна доцільність інфраструктурних проєктів неочевидна або відчуження зачіпає права громадян без пошуку менш обтяжливих альтернатив, правомірність втручання викликає питання. Тобто потрібна не формальна, а змістовна оцінка обґрунтованості інтересів держави або територіальної громади.

Гарантія недопущення зловживань та порушень прав фізичних та юридичних осіб у цьому процесі – дотримання встановленого законом порядку [3]. Будь-які порушення правового порядку – відсутність рішення компетентного органу, перевищення повноважень чи недотримання процедури – критерії відсутності суспільної необхідності.

Разом із тим в умовах воєнного стану виникає потреба прискорити процес юридичного оформлення відчуження або вилучення земельних ділянок для реалізації суспільно-значущих цілей. Вирішення цих завдань інколи навіть пов'язується з обмеженням права на реалізацію права на оскарження до суду рішень органів влади про примусове відчуження земельних ділянок із мотивів

суспільної необхідності [1, с. 3]. Пропозиції такого ґатунку законодавчих новацій викликають застереження. На нашу думку, у такому випадку виникає загроза порушення конституційних гарантій права власності та права на справедливий судовий розгляд (ст.ст. 41, 55 Конституції України).

У контексті євроінтеграційних прагнень України важливо дотримуватися стандартів верховенства права, які є одними із засадничих цінностей Європейського Союзу. Тимчасові обмеження прав повинні бути пропорційними, необхідними та виправданими з точки зору досягнення легітимної мети – у нашому випадку – забезпечення національної безпеки й захисту критичної інфраструктури. Але навіть за таких умов варто передбачати компенсаторні механізми та гарантії перегляду рішень у майбутньому. З огляду на це, законодавець має діяти з особливою обережністю, уникаючи обмеження прав громадян, і натомість спрямовувати зусилля на створення прозорої, чітко регламентованої процедури примусового відчуження, яка забезпечить баланс між суспільними інтересами та індивідуальними правами.

Підсумовуючи, відзначимо, що проведений аналіз дозволяє виділити у змісті оціночного поняття «суспільна необхідність» три рівні, кожному з яких відповідає свій ряд критеріїв. Перший рівень – цільовий – стосується визначення суспільного значення мети втручання у земельні правовідносини, тобто її відповідності загальнодержавному або громадському інтересу, а не приватним чи ситуативним мотивам. Другий рівень – функціональний – орієнтований на оцінку співвідношення між метою та засобами її досягнення і включає критерії пропорційності, необхідності та відсутності менш обтяжливих альтернатив. Третій рівень – процедурний – пов'язаний із дотриманням встановлених норм і гарантій: перевіркою законності процедури, компетентності органів, доступності механізмів оскарження та забезпечення справедливої компенсації. Зазначена модель дозволяє не лише систематизувати критерії оцінки суспільної необхідності, а й удосконалити розуміння самого змісту цього оціночного поняття. Як наслідок, підвищується правова визначеність та забезпечується баланс між публічними інтересами й індивідуальними правами відповідно до принципів верховенства права та європейських стандартів.

Перелік використаних джерел:

1. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 16.08.2024 до законопроекту № 9549 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури». URL: <https://surl.li/tbdwcl> (дата звернення: 20.03.2025).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 р. № 2247-IX. URL: <https://surl.li/vxmnxb> (дата звернення: 20.03.2025).

3. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI. URL: <https://surl.li/qaufgu> (дата звернення: 20.03.2025).

4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://surl.li/txbbbg> (дата звернення: 20.03.2025).

5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://surl.li/jatqhw> (дата звернення: 20.03.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2019 р. за справою № 874/4/17. URL: <https://surl.li/zbnkky> (дата звернення: 20.03.2025).

*Гордійчук М. А.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ЕКОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ЛІСІВ КРІЗЬ ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Проблема зміни клімату, його впливу на природне середовище та сільське господарство, а тому і на продовольчу безпеку, рівно як і проблема шкідливих викидів в атмосферне повітря, спричинюване у тому числі використанням викопного палива і водночас вичерпування останнього, що у сукупності визначають необхідність побудови нового енергетичного підходу, ключове місце у якому відводиться лісовим ресурсам, має глобальний характер.

Нова лісова стратегія ЄС до 2030 року, будучи флагманським елементом Європейської зеленої угоди (англ. *The European Green Deal*), а також ключовим компонентом Європейської стратегії забезпечення біорізноманіття до 2030 року [1] передбачає використання деревини в якості одного з ключових джерел відновлювальної енергії. За актуальними даними біоенергія на основі деревини складає 60% відновлювальної енергії ЄС і при цьому 49% використовуваної біоенергії на основі лісу базується на залишках та відходах від лісозаготівлі та переробки деревини [2, с. 7].

При цьому в актуальних умовах своєрідним юридичним мостом між Україною та ЄС у піднятому питанні як і в низці інших виступають положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, укладеної 21 березня 2014 року [3] (далі – Угода про асоціацію між Україною та ЄС), що задають основні напрямки гармонізації законодавства України з правом ЄС у тому числі у сфері забезпечення сталого розвитку і зокрема екологічної стійкості лісів.

Цьому питанню в Угоді присвячено одразу декілька положень.

В якості основоположних, тобто таких, що закладають вектор гармонізації законодавства України з правом ЄС і у цілому вектор розвитку національного законодавства України і водночас визначають інтегративний характер ідеї сталого розвитку у цілому і зокрема екологічного компоненту у його зв'язках з економічним та соціальним у межах відповідної концепції виступають статті 289 та 360.

Зокрема у частині першій статті 289 Угоди Сторони посилаються на низку міжнародних документів, що стосуються питань навколишнього середовища та соціальних стандартів і водночас *«підтверджують свою прихильність стосовно сприяння розвитку міжнародної торгівлі таким чином, щоб сприяти досягненню мети сталого розвитку та забезпечення того, щоб ця мета була інтегрована і відображалася на кожному рівні їхніх торговельних відносин»* [3, ст. 289]. Очевидно, що це положення безпосередньо стосується у тому числі і екологічних аспектів торгівлі деревними матеріалами. І при цьому його неможливо оцінювати у відриві від положень Рамкової конвенції ООН у цілому, а також Кіотського протоколу та Паризької угоди (у тому числі в аспекті Варшавської рамкової програми REDD+).

Іншими словами, у цій частині підіймається проблема торгівлі деревними ресурсами між Україною та ЄС, зокрема експорту таких ресурсів з України до країн ЄС.

Водночас і Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1992 року (стаття 4) [4, ст. 4] і Паризькою угодою 2015 року (стаття 5) [5, ст. 5] акцентується увага на необхідності збереження лісів, у першу чергу у країнах, що розвиваються. Адже очевидно, що відповідні держави є найбільш вразливими в частині забезпечення стійкого управління лісовими ресурсами. При цьому Варшавська рамкова програма REDD+ безпосередньо спрямована на досягнення цієї мети посередництвом фінансових стимулів.

З економічної точки зору такий підхід можна розглядати саме в аспекті стійкості лісових ресурсів. Тобто, використання деревини для виготовлення паливної біомаси і різного роду продукції не становить проблеми у тому випадку, коли забезпечується стійкість лісових ресурсів, тобто коли, по-перше, це не знижує рівня лісистості території держави не лише у розрізі кількості (площі), проте також і в аспекті якості лісових масивів, по-друге, коли відповідний рівень кількості та якості лісових ресурсів забезпечує бажане співвідношення між викидами парникових газів та їх абсорбцією.

З окресленого в аспекті євроінтеграційного вектору розвитку України з одного боку слідує як глобальна, так і локальна зацікавленість ЄС у стійкому лісогосподарюванні України, а з іншого – чіткі орієнтири для України у побудові економічної співпраці з ЄС на засадах екологізації торговельних зв'язків.

Відповідне отримало безпосереднє відображення у статті 360 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, якою, зокрема декларується зміцнення

співробітництва з питань охорони навколишнього середовища й сприяння у такий спосіб реалізації довгострокових цілей сталого розвитку й зеленої економіки. У зв'язку з цим передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема через інтеграцію екологічної політики в інші сфери політики держави [3, ст. 360].

Водночас в якості спеціального положення Угоди, присвяченого лісогосподарській сфері, виступає стаття 294, якою з метою сприяння сталому управлінню лісовими ресурсами Сторони Угоди зобов'язуються працювати разом для покращення правозастосування та управління в лісовій галузі й сприяти торгівлі легальною і сталою лісовою продукцією [3, ст. 294].

З приводу зазначеного у цілому слід констатувати, що міжнародні стандарти і у першу чергу стандарти ЄС у сфері лісогосподарювання визначають цілевказівки для національної екологічної політики відносно лісів у той час як конкретні способи досягнення відповідних цілей повинні визначатися на національному рівні, зокрема ураховуючи пріоритетні (у тому числі вже профінансовані) заходи, кліматичні особливості, рівень шкідливих викидів в атмосферу, національні географічні умови відновлення та відтворення лісових ресурсів, специфіку економічної системи тощо. Тобто міжнародні стандарти забезпечення екологічної стійкості лісів не можуть бути персоналізованими і мають універсальний характер. «Персоніфікація» досягається національному рівні.

У зв'язку з цим Угода про асоціацію між Україною та ЄС є чітким орієнтиром для національної правової системи не просто в частині поглиблення співпраці з ЄС у тому числі у сфері лісових ресурсів, а у запровадженні стандартів ЄС у лісогосподарській галузі у цілому.

Список використаних джерел:

1. Caprile A. New EU forest strategy for 2030. *EPRS / European Parliamentary Research Service (February 2022)*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/698936/EPRS_ATA\(2022\)698936_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/698936/EPRS_ATA(2022)698936_EN.pdf) (access date: 19.03.2025).

2. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels, 16 July, 2021) (COM (2021) 572 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2021%3A572%3AFIN> (access date: 19.03.2025).

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (21 березня 2014 року). *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 83 (зі змінами).

4. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (09 травня 1992 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 19.03.2025).

5. Паризька угода (12 грудня 2015 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_161 (дата звернення: 19.03.2025).

*Дудінов І.В.,
аспірант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ

Цифровізація у сфері державного управління – це поступове переведення всіх державних послуг у зручний онлайн-формат [7]. Застосування цифрових технологій набуває особливого значення для управління природними ресурсами, адже природні ресурси (земля, надра, води, ліси тощо) є вичерпними національними багатствами України, що потребують раціонального використання та ефективної охорони. Традиційно ця сфера страждала від корупції, тіньових схем і застарілого регулювання. Цифрові реформи покликані забезпечити прозорість, підзвітність та науково обґрунтоване прийняття рішень у сфері природокористування [3].

Цифровізація управління природними ресурсами в Україні. В Україні правові основи цифрової трансформації закладено низкою нормативних актів. Стратегічним кроком стало ухвалення Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» № 554-ІХ від 13.04.2020 р., який визначив правові та організаційні засади створення й розвитку національної інфраструктури геопросторових даних [6]. Цей Закон зобов'язує державні органи відкривати геопросторові дані через інтернет і інтегрувати різні галузеві кадастри, що є фундаментом для електронного управління земельними, водними, лісовими ресурсами тощо. Крім того, впроваджується політика відкритих даних: з 2015 р. діє постанова КМУ № 835, яка зобов'язує публікувати ключові набори екологічних даних у форматі відкритих даних, забезпечуючи вільний доступ громадськості до екологічної інформації [2]. Таким чином, правові норми орієнтовані на реалізацію конституційного права громадян на інформацію про стан довкілля та на виконання Орхуської конвенції про доступ до екологічної інформації.

Для практичної реалізації цифрового урядування у природоохоронній сфері створено спеціалізовані електронні платформи. У 2021 році Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів запровадило єдину екологічну платформу «ЕкоСистема», на якій доступні електронні сервіси для різних видів природокористування [3]. Через «ЕкоСистему» бізнес та громадяни можуть отримувати дозволи, подавати декларації та взаємодіяти з реєстрами онлайн, що скорочує бюрократичні процедури і мінімізує людський фактор. Яскравим прикладом є цифровізація лісового господарства: запроваджено систему «е-Ліс», завдяки якій здійснюється електронний облік

деревини – кожна партія деревини отримує унікальний ID для відстеження її шляху від лісу до споживача. Усі лісорубні квитки нині оформлюються лише через онлайн-систему, що унеможливило корупційні зловживання. За оцінками експертів, електронне впровадження дозволів у лісовій галузі вже зекономило бізнесу близько 126,5 млн грн щорічно, і з початку роботи системи видано понад 70 тис. лісорубних квитків та 45 тис. сертифікатів про походження в електронній формі. Обсяги незаконних рубок помітно зменшилися, а вся необхідна інформація стала публічно доступною онлайн, що наближає українське лісове господарство до європейських стандартів прозорості [3].

Аналогічні перетворення відбуваються й у рибному господарстві. У 2023 році запроваджено систему «е-Риба» для цифрового управління промисловим рибальством. Ця система об'єднує п'ять онлайн-сервісів – від електронного декларування вилову і видачі дозволів до ведення електронного журналу риболовецької діяльності. У результаті час на отримання дозволу скоротився з 30 до 2 днів (деякі дозволи видаються навіть за 15 хвилин). Кількість суден, що перебувають під контролем, зросла на 42 %, а надходження до бюджету від галузі збільшилися з 15,4 млн грн (2022 р.) до 95 млн грн (2023 р.) після впровадження прозорих аукціонів квот. Таким чином, цифровізація посилює контроль за використанням біоресурсів і підвищує доходи держави, водночас спрощуючи процедури для сумлінних користувачів [3].

Реформування законодавства України створює умови для цих цифрових нововведень. У липні 2023 року набув чинності Закон України № 3227-ІХ, яким внесено зміни до законодавства про оцінку впливу на довкілля (ОВД) з метою удосконалення та цифровізації процедури ОВД [4]. Зокрема, закон перевів подання документів та ведення Єдиного реєстру ОВД в електронний формат, а строки виконання окремих адміністративних дій скорочено з 3 днів до 1 дня. Дозволено також проводити громадські слухання щодо впливу на довкілля у режимі відеоконференції, що забезпечує безперервність екологічної оцінки навіть в умовах воєнного стану. Ще одним ключовим актом став Закон України № 2973-ІХ від 20.03.2023 р., який комплексно модернізує державну систему екологічного моніторингу та інформаційного забезпечення управління довкіллям [5]. Цим законом закладено основу використання сучасних інформаційних технологій (автоматизованих інформаційних систем, електронних реєстрів) у сферах охорони та відтворення природних ресурсів для підтримки управлінських рішень [2]. Закон визначив вимоги до сумісності та інтеграції екологічних інформаційних систем різних відомств, що дозволить об'єднати дані про стан довкілля і природні ресурси в єдину мережу та забезпечити оперативний обмін інформацією між органами влади. Отже, український законодавець поступово формує нормативну базу для «цифрового» екологічного врядування – від відкритих даних і електронних реєстрів до онлайн-послуг та автоматизованого моніторингу довкілля.

Європейський та зарубіжний досвід. У світовій практиці цифровізація управління природними ресурсами є невід’ємною складовою сталого розвитку. Європейський Союз вже багато років впроваджує електронні інструменти для забезпечення прозорості й підзвітності природокористування. В рамках Лісового плану дій ЄС FLEGT створено системи відстеження легальності деревини, що допомагають боротися з незаконними вирубками лісів. Спільна рибальська політика ЄС передбачає жорсткі квоти на вилов риби та обов’язкову електронну звітність уловів, що дає змогу точно контролювати обсяги вилову і протидіяти браконьєрству [3]. У більшості країн ЄС запроваджено обов’язкове ліцензування для рибалок і цифрові реєстри дозволів. Важливу роль відіграють геоінформаційні системи (GIS) та дистанційне зондування Землі: з їх допомогою європейські регулятори здійснюють моніторинг стану екосистем у режимі реального часу, відстежують зміни у ландшафтах і планують раціональне використання ресурсів. Наприклад, Європейська система інформації про ліси (EFIS) надає відкритий доступ до даних про ліси, підвищуючи прозорість управління в лісовому секторі [3]. У 2007 році прийнято директиву ЄС 2007/2/EC (INSPIRE), яка зобов’язала країни-члени створити національні інфраструктури просторових даних та забезпечити взаємообмін екологічно значущою геоінформацією між органами влади [8]. INSPIRE-директива фактично створила єдину європейську систему доступу до екологічних геоданих, що дозволяє знаходити та завантажувати інформацію для ухвалення рішень у транскордонному масштабі [8]. Нині ЄС продовжує ініціативи з цифрової трансформації у межах Європейського зеленого курсу, зокрема планує оновлення правил щодо відкритих екологічних даних (“Green Data for All”).

Досвід Північної Америки також свідчить про ефективність електронного врядування в екологічній сфері. У США реалізовано масштабну політику відкритих даних: згідно із Законом «Foundations for Evidence-Based Policymaking Act» 2018 р. (включно з положеннями OPEN Government Data Act), федеральні агенції зобов’язані публічно і у відкритому форматі викладати свої набори даних [1]. Агентство з охорони довкілля США (EPA) розвиває цифрову інфраструктуру для збору та поширення екологічної інформації – зокрема, діє централізований портал EPA Open Data з тисячами датасетів про стан повітря, води, землекористування, викиди парникових газів тощо [1]. EPA впровадило систему електронної звітності (Central Data Exchange), що дозволяє підприємствам онлайн подавати екологічні звіти і дотримуватися регуляторних вимог [1]. Це підвищує ефективність контролю та забезпечує прозорість для громадськості. У Канаді одним з пріоритетів уряду є розвиток загальнодержавної геоінформаційної інфраструктури. За підтримки програми «Відкритий уряд» створено єдиний портал Open Maps (Federal Geospatial Platform), який об’єднує понад 5 тис. геопросторових наборів даних від різних федеральних відомств – від даних про землі і водні ресурси до інформації про ліси та корисні копалини [9]. Канадський уряд

поставив за мету підвищити якість та інтероперабельність цих даних, аби сприяти ухваленню рішень на основі доказів і забезпечити доступність інформації для громадян та бізнесу [9]. В результаті, громадськість Канади отримує через єдине «вікно доступу» актуальні екологічні дані, а органи влади – інструмент для скоординованого управління природними ресурсами на усіх рівнях.

Висновки. Аналіз показує, що цифровізація є дієвим механізмом удосконалення державного управління природними ресурсами. В Україні формується нормативна база, яка встановлює єдині електронні стандарти обліку та моніторингу довкілля, забезпечує відкритість екологічної інформації та переводить адміністративні послуги у цифровий формат. Міжнародний та зарубіжний досвід (ЄС, США, Канади тощо) демонструє, що правові норми, які гарантують відкритість даних, електронну взаємодію державних органів і участь громадськості, є ключовими для сталого й прозорого використання природних ресурсів. Цифрові платформи та реєстри дозволяють оперативно відстежувати стан ресурсів і діяльність користувачів, що мінімізує корупційні ризики та покращує виконання екологічного законодавства. Впровадження найкращих світових практик цифрового врядування в Україні – необхідна передумова її євроінтеграції та екологічно збалансованого розвитку. Правові засади цифровізації в управлінні довкіллям продовжують удосконалюватися, зміцнюючи принципи прозорості, ефективності й сталості у сфері природокористування.

Список використаних джерел:

1. Агентство з охорони довкілля США (EPA). Портал відкритих даних EPA та система електронної звітності (CDX). URL: <https://www.epa.gov/>.
2. Вихрист С.М. Нормативно-правове регулювання цифровізації моніторингу довкілля в Україні. *Legal Bulletin*. 2024. № 4(14). С. 105–112.
3. Грузінська І. Управління природними ресурсами в Україні: як цифрові реформи змінюють правила гри. BRDO, 18.10.2024. URL: <http://brdo.com.ua/analytics/upravlinnya-prirodnyumu-resursamy-v-ukrayini-yak-tsifrovi-reformy-zminyuyut-pravyla-gry/>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення та цифровізації процедури оцінки впливу на довкілля. Закон України № 3227-IX від 13 липня 2023 р.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля. Закон України № 2973-IX від 20 березня 2023 р.
6. Про національну інфраструктуру геопросторових даних. Закон України № 554-IX від 13 квітня 2020 р.
7. Рівненська обласна державна адміністрація. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/cifrovizaciya-ce-postupove-peretvorennya-usih-derzhavnih-poslug-na-zruchni-onlajn-servisi>

8. Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE). – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007L0002>

9. Open Government Partnership. Портал Open Maps (Federal Geospatial Platform) у Канаді. – URL: <https://www.opengovpartnership.org/>

Кравчук М.В.,
*аспірант кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗЕМЛЯ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Земля в Україні традиційно розглядається як головне національне багатство Українського народу, що перебуває під особливою охороною держави[1]. Вона є основою життєдіяльності суспільства, джерелом продовольства, простором для проживання та господарювання. Для Українського народу земля є не просто економічним активом, а глибоко вкоріненим історичним, культурним та духовним символом. Вона є невід'ємною частиною національної ідентичності та спадщини. Україна, маючи значний аграрний потенціал, відіграє ключову роль як один із найбільших світових виробників продовольства, недарма нашу державу називають "житницею Європи". Це підкреслює економічну та стратегічну важливість земельних ресурсів для держави. Концепція сталого розвитку, що охоплює економічне процвітання, соціальну справедливість та охорону навколишнього середовища, є особливо актуальною для України в умовах післявоєнного відновлення та шляху до європейської інтеграції. Однак, існуючі практики управління та використання земельних ресурсів стикаються зі значними викликами, які необхідно вирішувати шляхом законодавчих реформ. Оскільки земля – це не просто товар чи ресурс, а стратегічний базис існування нації та екосистеми, що потребує дбайливого ставлення і державного захисту про що у своїх працях вказував Мунтян В.Л. [2, ст.370] .

Нажаль війна та окупація завдали значної шкоди земельним ресурсам – значні площі деградовані, забруднені або заміновані. Це ще більше актуалізує питання збереження землі як національного багатства: її якісний стан прямо впливає на добробут народу та стійкість екосистем. Отже, перший і головний принцип сталого розвитку в Україні – берегти землю як основу життя нації і використовувати її раціонально, у довгострокових інтересах суспільства.

Конституційна норма про землю як власність усього народу передбачає, що вигоди від використання земельних ресурсів мають отримувати всі громадяни. Земля повинна слугувати загальному благу – розвитку громад,

забезпеченню продовольчої безпеки, створенню робочих місць і добробуту населення. Ключовим є те, що принцип народної власності на землю накладає на державні органи обов'язок діяти як ефективний власник від імені народу, забезпечуючи збереження і примноження цього багатства для нинішніх і майбутніх поколінь[3].

Неприпустимою є ситуація, коли національне багатство працює лише на вузьке коло осіб або компаній, збагачуючи їх за рахунок решти суспільства. На жаль, в сучасній Україні спостерігається тенденція саме до такої несправедливості: велика частина сільськогосподарських угідь контролюється великими агрохолдингами, тоді як дрібні власники землі та сільські громади залишаються осторонь прибутків.

Незалежні дослідження показують значну концентрацію земель в руках обмеженого кола осіб. Згідно з даними Oakland Institute, понад 9 млн гектарів сільськогосподарських земель (більше 28% усієї ріллі України) зосереджено під контролем великих агрокомпаній, а великі підприємства (площею понад 1000 га) обробляють близько 57% сільськогосподарських земель [4].

Така концентрація свідчить, що доступ пересічних громадян до земельного ресурсу є обмеженим. Натомість фінансова вигода від землекористування акумулюється у великих землевласників та виводиться за кордон. За таких умов забезпечення сталого розвитку держави є неможливим. Тому держава зобов'язана проводити таку політику, щоб доходи від землі та приросту її вартості слугували загальному добробуту – акумулюватися у фонди та використовувалися як інвестиції у розвиток громад, підтримку дрібного і середнього фермерства тощо.

Очевидним є той факт, що для після нищівного впливу війни на промисловість країни найпотужнішим важелем для боротьби з бідністю та забезпеченням сталого розвитку є ефективне та справедливе використання земельних ресурсів. Адже земля – найдоступніший виробничий ресурс сільської місцевості, і раціональне господарювання на ній безпосередньо впливає на доходи сільського населення, продовольчу безпеку та національну економіку.

Після масштабних руйнувань, завданих війною, питання ефективного розподілу та використання земельних ресурсів набуває стратегічного значення для відновлення України. Земля стане основою, на якій відбудовуватимуться зруйновані міста і села, відновлюватиметься сільське господарство, повертатимуться до нормального життя люди на деокупованих територіях. Без чіткої стратегії землекористування відбудова країни неможлива. Потрібні прозорі механізми розподілу земель для відбудови – як для житлового будівництва, так і для відновлення інфраструктури, рекультивациі пошкоджених угідь, перерозподілу земель тим, хто їх втратив через бойові дії.

Насамперед, на звільнених територіях постане задача повернення землі законним власникам та громадам. Необхідно буде вирішувати складні питання реституції майнових прав, якщо земля була захоплена чи перереєстрована

окупаційною владою. Одночасно держава повинна забезпечити розмінування та екологічну оцінку земель, придатність їх до подальшого використання.

Крім того, постане питання перерозподілу невикористовуваних чи відумерлих земель. Унаслідок війни багато власників загинули або втратили зв'язок зі своїми земельними ділянками. Держава має створити механізм обліку таких земель і передавати їх тим, хто найбільше її потребує і заслуговує – наприклад, сім'ям, що втратили житло, ветеранам, місцевим громадам для спільних проектів тощо. Це має відбуватися максимально прозоро, щоб уникнути появи нових “латифундій” на руїнах старих. Пріоритет – віддати землю тим, хто на ній працюватиме і розвиватиме місцеву економіку. Можливість отримання земельної ділянки сприятиме реінтеграції територій та поверненню людей у зруйновані війною міста та села.

Висновки: Земля була і залишається фундаментом сталого розвитку України, стратегічним ресурсом, який визначає економічне процвітання, соціальну стабільність та екологічну безпеку держави. Визнання землі основним національним багатством накладає на державу і суспільство зобов'язання забезпечити її ефективне використання та збереження для майбутніх поколінь.

Реалізація стратегічного потенціалу земельних ресурсів вимагає переходу від екстенсивного, олігархічно-орієнтованого землекористування до моделі, де земля служить інтересам кожного громадянина і громади.

Загальнонаціональний принцип власності народу на землю повинен бути реалізований через справедливий механізм управління, який унеможлиблює монополізацію земельних ресурсів вузьким колом агрохолдингів та великих власників. Для цього необхідно подолати існуючу систему тотальних орендних відносин, латифундизм та забезпечити реальну реалізацію права власності громадянами.

В умовах повоєнного відновлення України земля є не просто ресурсом для господарської діяльності, а стратегічним фактором реінтеграції територій, відбудови економіки та забезпечення сталого розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України. (1996). Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України, 30, ст. 141.
2. Мунтян В. Л. Деякі проблеми права власності на землю в Україні / В. Л. Мунтян // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова), та ін. – Т. 10 : Юридична наука незалежної України / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко. – К. : Юридична книга, 2005
3. Носік, В. В. (2006). Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу. PhD typescript, Київський національний університет імені ТГ Шевченко, Київ.

4. Devillers, E. (2023). War and theft: The takeover of Ukraine's agricultural land. Oakland Institute. Режим доступу: <https://www.oaklandinstitute.org/war-theft-takeover-ukraine-agricultural-land>

*О.В. Кухар,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РОСЛИН

Ведення сучасного сільськогосподарського виробництва є практично неможливим без застосування засобів захисту рослин, зокрема пестицидів. У той же час усі без винятку пестициди мають мутагенну дію або спричиняють інший негативний вплив на живу природу і людину [6]. Як слушно зазначав професор В. Л. Мунтян, ще в середині 60-х років ХХ сторіччя, треба проявляти високу пильність щодо проникнення шкідливих хімічних речовин через ґрунт, воду, рослинність, продукти тваринництва в організм людини. Видання правових актів, які суворо карали б за перевищення норм застосування отрут, диктується інтересами охорони здоров'я і життя людей [1, с. 53]. Сьогодні ці слова підтверджуються експертами ООН, які у березні 2017 року відзначили, що пестициди є причиною смерті 200 000 осіб у світі щорічно. Крім того, вони стають причиною раку, хвороб Альцгеймера і Паркінсона, гормональних порушень, порушень розвитку і безпліддя [7]. Зазначені дані як найкраще ілюструють небезпечність таких засобів захисту рослин для здоров'я людини.

У цьому контексті додатковою проблемою стає досить розповсюджене використання у сільськогосподарському виробництві фальсифікованих пестицидів. Так, тільки в Україну щороку ввозиться до 20 тис тон таких засобів захисту рослин [2]. Як правило, вони дешевші від оригінальних, але також достатньо ефективні. При цьому, рівень їх негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також людину є практично непередбачуваним. Виділяють такі види підробок, як: продаж під виглядом одного препарату іншого (у т. ч. продаж генериків під назвою оригінальних препаратів); нелегальне змішування та/або фасування препаратів (у т. ч. шляхом змішування окремих хімічних речовин); заміна (або взагалі відсутність) у препараті діючої хімічної речовини [3]. Враховуючи масовий характер вказаного явища, у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами» [4]. Ним пропонується викласти статтю 15 Закону України «Про пестициди і агрохімікати», в такій редакції: «непридатні, фальсифіковані або заборонені до

використання пестициди і агрохімікати, пакування від них підлягають вилученню, утилізації, знищенню та знешкодженню в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України». Важливим у цьому контексті є і проект Закону України що вносить зміни до Кримінального кодексу України в частині посилення відповідальності за порушення законодавства про захист рослин, в т. ч. у ньому з'являється норма, що передбачає кримінальну відповідальність за виготовлення, придбання, зберігання, транспортування з метою збуту та/або збут фальсифікованих засобів захисту рослин [5]. Не применшуючи значення вказаного законопроекту, слід звернути увагу, що для застосування відповідальності необхідно чітко встановити склад злочину. Вказане є неможливим без визначення поняття «фальсифіковані засоби захисту рослин». Термін «засоби захисту рослин» міститься у Законі України від 2 березня 1995 р. «Про захист рослин». Згідно з вказаним нормативно-правовим актом, це - препарати, які вміщують одну або декілька діючих речовин і використовуються з метою захисту рослини або продукції рослинництва від шкідливих організмів та знищення небажаних рослин або окремих частин рослин (ст.1 Закону України від 14 жовтня 1998 р. «Про захист рослин»). Цікаво, що законодавець включив їх до поняття «пестициди» (ст. 1 Закону України від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати»). Насправді пестициди складають одну із груп (хімічну) засобів захисту рослин. Хоча в чинному законодавстві і відсутнє визначення саме фальсифікованих засобів захисту рослин, воно введено у Законі України від 17 грудня 2024 р. «Про державне регулювання сфери захисту рослин», згідно з яким, це - засіб захисту рослин, вироблений з порушенням встановлених законодавством вимог або з неправомірним використанням знака для товарів і послуг, або шляхом копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, або шляхом прямого відтворення товару іншого виробника без його дозволу (ст.1). Нажаль, набуття чинності цим нормативно-правовим актом відбудеться 17 січня 2028 року. Крім того, під засобами захисту рослин у ньому розуміються засоби в тій формі, в якій вони постачаються користувачам, що складаються або містять діючі речовини, антидоти або синергісти... (ст.1).

На сьогоднішній день загальне визначення фальсифікованої продукції міститься у Законі України від 12 травня 1991 р. «Про захист прав споживачів», згідно з яким до неї відноситься продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів та послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само неправомірним відтворенням товару іншої особи (ст. 1). Також маємо поняття «фальсифіковані пестициди і агрохімікати» - продукція, яка не відповідає встановленим вимогам, що висуваються до пестицидів і агрохімікатів, у т. ч. вимогам щодо маркування та пакування, розміщення інформації про товар на його упаковці тощо, та/або продукція, на упаковці якої зареєстрований знак для товарів та послуг використано з порушенням прав власника (ст. 1 Закону України від 14 жовтня 1998 р. «Про захист рослин»). Але пестициди та агрохімікати не є звичайною продукцією. На наш погляд, враховуючи новітні

тенденції законодавства у сфері захисту рослин, а також те, що пестициди і агрохімікати, як і лікарські засоби, мають препаративну форму, є необхідним покласти в основу їх визначення дефініцію «фальсифікований лікарський засіб», яка міститься у Законі України від 4 квітня 1996 р. «Про лікарські засоби» (ст. 2). Відповідно, під фальсифікованими пестицидами та агрохімікатами пропонується розуміти їх препаративну форму, яка умисно промаркована неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про препарат з відповідною назвою, що внесений до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, або препарат, умисно підроблений у інший спосіб, який не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у т. ч. складу, про препарат з відповідною назвою, або пряме відтворення препарату іншого виробника, що внесений до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, без його дозволу, а також копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення такого препарату.

Перелік використаних джерел:

1. Мунтян В.Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР/ Київ: Наукова думка, 1965. 97 с.

2. Пирожок О. «Нахімічили»: як в Україні застрягли тисячі тон небезпечних хімікатів. URL: <https://epravda.com.ua/publications/2018/02/27/634491/>

3. Підробка пестицидів в Україні: у Раді розробили закон з протидії фальсифікату. URL: <https://superagronom.com/news/14797-pidrobka-pestitsidiv-v-ukrayini-u-radi-rozrobili-zakon-z-protidiyi-falsifikatu>

4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист рослин. Проект Закону від 16 січня 2021 р. № 4601. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70833

5. Проект Закону України № 4558 «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5122>

6. Шкідливість пестицидів на організм людини. URL: <https://consumer-cv.gov.ua/blog/2019/03/13/shkidlyvist-pestytsydiv-na-organizm-lyudyny/>

7. Pesticides are «global human rights concern», say UN experts urging new treaty. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/03/pesticides-are-global-human-rights-concern-say-un-experts-urging-new-treaty>

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Водні біоресурси відіграють ключову роль у розвитку економіки та забезпеченні продовольчої безпеки України. Країна має розгалужену мережу річок, озер, водосховищ та вихід до Чорного й Азовського морів, що створює сприятливі умови для рибного господарства та аквакультури.

Дотримання вимог раціонального використання водних біоресурсів є невід'ємною складовою сталого розвитку, що спрямоване на збереження екосистем та забезпечення їх відтворюваності. Надмірний вилов, забруднення водойм, зміни клімату та інші антропогенні фактори суттєво впливають на стан водних ресурсів, що вимагає удосконалення правового регулювання та екологічного моніторингу.

Питанням правового забезпечення раціонального використання природних ресурсів завжди приділялась значна увага серед представників екологічного та земельного права України. Професор В. Л. Мунтян у своїх дослідженнях підкреслював важливість раціонального природокористування як фундаментального принципу екологічного права та державного управління. Він акцентував увагу на необхідності правового регулювання для забезпечення збалансованого використання та охорони природних ресурсів, що є ключовим для сталого розвитку та екологічної безпеки держави [1].

У сучасних умовах господарювання актуальності набуває перехід до концепції сталого розвитку як основи економічного розвитку країни, насичення ринку якісною та безпечною сільськогосподарською продукцією, складником якої виступає продукція аквакультури (рибництва), а також підтримання екологічної рівноваги у сфері виробничо-господарської діяльності, що зумовлює раціональне використання та охорону водних біоресурсів як складової частини природних ресурсів [2, с. 122].

В контексті використання водних біоресурсів постає необхідність забезпечення комплексного підходу до правового регулювання їх використання, враховуючи їх екологічну значущість та економічну цінність. Важливо розробляти та впроваджувати ефективні правові механізми для охорони та відтворення водних екосистем, а також забезпечення стійкого розвитку рибного господарства.

На жаль, в умовах сьогодення використання водних біоресурсів зіштовхується з низкою екологічних проблем. В першу чергу, необхідно вести мову про забруднення водойм. Розповсюдженими є випадки, коли промислові, сільськогосподарські та побутові відходи призводять до значного погіршення якості води. Наприклад, скидання стічних вод із високим вмістом хімічних речовин та важких металів негативно впливає на водні екосистеми. В цьому

контексті варто також згадати про евтрофікацію водойм – надмірне збагачення вод фосфором і азотом, що спричиняє активне розростання водоростей. Це призводить до дефіциту кисню у воді, масової загибелі риби та інших водних організмів.

Другою важливою проблемою є незаконний вилов риби. Браконьєрство та недотримання квот на вилов спричиняють зменшення чисельності рибних популяцій, що загрожує порушенням екологічного балансу.

Третьою екологічною проблемою можна вважати зміну клімату, що призводить до підвищення температури води. Зменшення кількості опадів також впливає на рівень води у водоймах, змінює умови нересту та розмноження багатьох видів риб.

Четвертою проблемою є антропогенний вплив, який полягає у знищенні природних місць існування водних біоресурсів – осушення боліт, забудова берегів, зміни гідрологічного режиму водойм через будівництво дамб та гідроелектростанцій суттєво впливають на життєздатність водних екосистем.

Для вирішення вищезазначених проблем необхідні ефективні заходи контролю, зокрема екологічний моніторинг, розширення природоохоронних територій та популяризація екологічно безпечних методів промислу.

Крім того, раціональне використання водних біоресурсів має передбачати комплекс заходів, спрямованих на забезпечення балансу між використанням ресурсів та їх відновленням. Такі заходи повинні враховувати принципи:

1) збереження біорізноманіття, забезпечуючи охорону популяцій водних організмів та їх природних середовищ існування;

2) екологічної рівноваги, тим самим сприяючи запобіганню надмірному вилову та деградації водних екосистем;

3) регулювання промислу, що передбачає встановлення квот та надання дозволів на вилов водних біоресурсів, а також забезпечення контролю за такою діяльністю;

4) відновлення біоресурсів шляхом здійснення зариблення водойм, попередження їх забруднення, а у разі необхідності, то і їх очищення від забруднень.

Як зазначається у статті 3 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», завданнями законодавства про рибне господарство є правове регулювання відносин у галузі вивчення, охорони, відтворення, використання та реалізації водних біоресурсів, переміщення через митний кордон України водних біоресурсів та продукції з них, а також встановлення основних принципів регулювання та управління рибогосподарською діяльністю в межах території України у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні України та на континентальному шельфі [3]. Сьогодні в умовах воєнного стану вкрай важливо реагувати на виклики, що виникають при здійсненні використання водних біоресурсів,

дотримуватися вимог їх раціонального використання, забезпечуючи відновлення та збереження водних біоресурсів.

Необхідно підтримати з позицію Д. В. Федчишина та І. В. Ігнатенко, які стверджують, що належна правова регламентація впорядкування використання водних біоресурсів є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки України, адже не лише сприяє збільшенню асортименту та виробництву української рибної продукції, задоволенню потреб населення у вітчизняній продукції рибної промисловості, а й допоможе забезпеченню раціонального використання водних біоресурсів користувачами [4, с. 139].

Раціональне використання водних біоресурсів є важливим елементом екологічної безпеки та сталого розвитку. Сьогодні необхідно забезпечувати поєднання правових, екологічних та технологічних заходів для забезпечення збереження біорізноманіття та раціонального використання водних біоресурсів.

Перелік використаних джерел:

1. Мунтян В.Л. *Правова охорона природи УРСР*. Київ: Вища школа, 1973. 232 с.
2. Оверковська Т. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. 3. 122-126. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/23.pdf>
3. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17/ed20230701#Text>
4. Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В. Органічне виробництво продукції аквакультури в Україні: особливості та перспективи. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 138-145. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/20.pdf

Шульган Я.М.,

аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука

Національного університету біоресурсів і природокористування України

АГРАРНІ ПРАВОВІДНОСИН: УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Завдяки потенціалу агросфери Україна і є одним із світових лідерів виробництва сільськогосподарської продукції й одним з гарантів глобальної продовольчої безпеки.

Аграрні правовідносини, спрямовані на забезпечення ефективного розвитку основних агровиробничих і пов'язаних з ними відносин і мають важливе

значення для розвитку як сільського господарства в цілому, так і його окремих суб'єктів.

Правове регулювання аграрних правовідносин характеризується певними особливостями, що базуються на загальних засадах державної-правової регуляторної діяльності у поєднанні зі здійсненням державної підтримки даної галузі економіки.

Питання сутності і змісту аграрних правовідносин як предмета аграрного права досліджували такі вчені як Н.О. Багай, Ю.О. Вовк, В.П. Жушман, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, А.М. Статівка та ін. Водночас проблематика відносин в агросфері як елемента аграрного права досі залишається актуальною. Окремі аспекти досліджувалася в роботах таких представників аграрно-правової науки, як Ю.Ю. Бакай, А.М. Земко, В.М. Єрмоленко, Т.В. Курман, А.С. Осадько, В.І. Семчик, А.М. Статівка та ін. Однак, вказані роботи, здебільшого, присвячено аналізу окремих напрямів аграрних правовідносин, зокрема, у сфері кредитування, державної підтримки, фінансового лізингу, інвестування тощо.

За твердженням В.Ю. Уркевича, аграрні правовідносини являють собою врегульовані нормами права (аграрного й інших галузей) комплекс суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й місцевого самоврядування, з іншого боку, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці, тощо) на підставі певних юридичних фактів і надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності [1, с.80]. Вказаний комплекс суспільних відносин, які складають предмет аграрного права, охоплює й відносини у сфері фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Дану тезу підтримують представники аграрно-правової науки. Як вбачається, аграрні правовідносини є складною аграрно-правовою категорією, оскільки охоплюють доволі широке коло відносин у сфері здійснення сільськогосподарської діяльності.

Як і в будь-яких правовідносинах (аграрні не є виключенням), існують актуальні проблеми цих правовідносин. Що стосується саме аграрних правовідносин, то на нашу думку, основною проблемою є відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би комплексно регулював питання правового регулювання аграрних правовідносин. Сучасне законодавство, що регулює аграрні правовідносини характеризується, по-перше, надмірною кількістю нормативно-правових актів, що мають неоднакову юридичну силу, по-друге, «розкиданістю» аграрно-правових норм по законодавчих і підзаконних актах, що належать до інших галузей права, по-третє, великою питомою вагою відомчих нормативно-правових актів, які часто суперечать аграрним законам або дають можливість їх двоякого тлумачення.

Понад 20 тисяч нормативних документів різного рівня регулюють діяльність у галузі сільського господарства. Сьогодні постає загальна проблема вдосконалення законодавства України, пов'язана з упорядкуванням

правового регулювання суспільних відносин у сільському господарстві. Важливим моментом при цьому виступає наукова обґрунтованість процесу та придатність його результатів до застосування на практиці, його максимальна практична ефективність.

Науковцями запропоновані варіанти проведення систематизації аграрного законодавства у вигляді кодифікації. При цьому основним комплексним кодифікаційним актом, що регулює аграрні правовідносини в Україні, має стати Аграрний кодекс України.

Предметом правового регулювання запропонованого кодексу мають стати аграрні відносини, що становлять комплекс взаємопов'язаних майнових, підприємницьких, земельних, трудових, членських, учасницьких, управлінсько-контрольних суспільних зв'язків, які складаються у сфері виробничих, підприємницьких, споживчих відносин за участю суб'єктів аграрної підприємницької діяльності всіх форм власності, організаційно-правових форм і методів господарювання, відносин, спрямованих на насичення продовольчого ринку продуктами харчування, продовольством та сировиною рослинного і тваринного (в тому числі водного і мисливського) походження [2, с. 59].

Прийняття Аграрного кодексу є необхідним для заповнення прогалин у законодавстві, усунення суперечностей між нормативно-правовими актами. Розробка і прийняття Аграрного кодексу, сприятиме розвитку аграрного виробництва, підвищенню ефективності діяльності суб'єктів господарської діяльності, забезпеченню продовольчої безпеки держави та досягненню інших важливих цілей.

Список використаних джерел

1. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
2. Аграрне право України: підручник. В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та інші; За редакцією В.З. Янчука. К.: Юрінком Інтер, 2000. 720 с.

*Лис Ю.А.,
студентка 4 курсу юридичного факультету,
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

ЗАКОНОДАВСТВО, ЩО РЕГУЛЮЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Фермерські господарства є важливим елементом аграрного сектору економіки України. Їх правовий статус, а також створення, функціонування та припинення діяльності регулюються різними групами законодавчих актів. Державна підтримка фермерів, регулювання земельних відносин, трудові

аспекти та екологічні вимоги є ключовими напрямками законодавчого регулювання у цій сфері.

Відповідно правову основу для створення і функціонування фермерських господарств утворює законодавство, яке можна поділити на три основні групи:

Перша група - загальне законодавство, що діє стосовно всіх суб'єктів господарювання.

Другу групу складає галузеве законодавство, що закріплює однорідні суспільні відносини і стосується фермерського господарства. Дана група охоплює земельне, фінансове, аграрне, цивільне, трудове право тощо.

Третьою групою є спеціальне законодавство, яке безпосередньо регулює діяльність саме фермерських господарств.

Основним нормативно-правовим актом першою групи, тобто загального законодавства є Конституція України, яка в свою чергу створила правовий фундамент для розвитку галузевого та спеціального фермерського законодавства. Зокрема, стаття 14 Конституції гарантує право власності на землю та проголошує її «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави».[4] Крім того варто звернути увагу на статтю 42, гарантує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, що стосується і фермерства як одного з видів аграрного підприємництва.

Важливе значення для правової регламентації відносин у фермерському господарстві має також Господарський кодекс України[1], який визначає порядок створення, реєстрації, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання, в тому числі і фермерських господарств.

До галузевого законодавства, що регулює діяльність фермерських господарств, належать такі нормативні акти як:

- Земельний кодекс України[2], що встановлює правові засади землекористування фермерів, порядок отримання земельних ділянок та їх використання;

- Цивільний кодекс України[8], який регулює майнові права фермерських господарств, питання договорів, спадкування тощо;

- Кодекс законів про працю України[3], адже він визначає особливості трудових відносин у фермерських господарствах, зокрема використання праці найманих працівників;

- екологічне законодавство, зокрема доречно відмітити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»[6], Лісовий та Водний кодекси, що в своїй сукупності регулюють вимоги до раціонального використання природних ресурсів;

- фінансове та податкове законодавство, яке регулює питання оподаткування фермерських господарств, надання державних дотацій та субсидій;

Головним законодавчим актом, що регулює діяльність фермерських господарств, є Закон України "Про фермерське господарство".[7] Він визначає правовий статус фермерських господарств, порядок їх створення,

функціонування та припинення, права та обов'язки фермерів, а також положення про державну підтримку. Також слід згадати Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України"[5], який передбачає додаткову державну підтримку фермерських господарств.

Отже, законодавство, що регулює діяльність фермерських господарств в Україні, є багаторівневим та комплексним. Воно включає в себе загальні, галузеві та спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють земельні, фінансові, трудові та екологічні аспекти функціонування фермерських господарств.

Література

1. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 28 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

2. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III : станом на 7 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

3. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

4. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

5. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV : станом на 18 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

7. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 10 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

*Молоткевич О. А.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і
природокористування України*

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ МЕДИЦИНИ

Основою функціонування системи охорони здоров'я є забезпечення конституційних прав громадян на доступну та якісну медичну допомогу, відповідно до Конституції України 1996 року, що базується на Основах законодавства про охорону здоров'я [1, с. 55].

Доступність та своєчасність медичного обслуговування мають вирішальне значення для здоров'я нації. Ці параметри забезпечують ефективну профілактику захворювань, своєчасне виявлення та лікування, що веде до зменшення смертності, подовження тривалості життя та підвищення якості життя населення.

Проблеми з бюджетом, які переслідували державу з початку незалежності, не були вирішені і на початку XXI століття. Незважаючи на наявність державних повноважень у сфері формування політики охорони здоров'я в регіонах, деякі районні та сільські органи влади, а також місцевого самоврядування, свідомо скорочували кількість закладів охорони здоров'я та медичного персоналу в сільській місцевості, порушуючи при цьому права людини. У таких умовах обслуговування сільських жителів опинилося під загрозою, що ускладнювало виконання Державного завдання щодо сімейної медицини. [3, с. 41].

Матеріально-технічна база охорони здоров'я, що включає медичне обладнання, інструменти, інвентар та медикаменти першої необхідності, залишалася на низькому рівні навіть в обласних центрах, не кажучи вже про сільську місцевість. Сільська медицина часто розташовувалася в непридатних для цього приміщеннях, а більшість закладів працювали без доступу до мережевого газу та гарячої води.

У 2017 році в Україні вперше було ухвалено Закон України спеціальної дії «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості». Цей закон визначає зобов'язання для органів влади всіх рівнів, спрямовані на покращення доступності, ефективності та якості медичних послуг у сільських районах. Відповідно до статті 1 цього закону, сільськими територіями вважаються ті, що розташовані за межами адміністративних кордонів міст Києва, Севастополя та міст обласного підпорядкування. Таким чином, законодавець включив до сільської медицини також профільні установи, які працюють у невеликих містах України.

Слід підкреслити, що з ухваленням Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [2] Ситуація з фінансуванням медичних послуг для населення в закладах охорони здоров'я

покращилася, проте цей закон зменшив пріоритетність розвитку сільської медицини як важливої складової національної системи охорони здоров'я. На органи місцевого самоврядування було покладено обов'язок утримання мережі медичних закладів, але в умовах обмежених ресурсів сіл це завдання є надзвичайно складним для виконання. Закон не передбачає використання окремих коефіцієнтів та надбавок за складність роботи в сільській місцевості.

Наступною дилемою у сфері публічного управління є проблема організації роботи фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП). Управлінська проблема полягає в тому, що, з одного боку, Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» визнає ФАП серед закладів, які надають медичну допомогу жителям сільських територій. Однак ці пункти не функціонують в адміністративних межах міст обласного підпорядкування, хоча закон відносить такі міста до сільських територій.

Отже, для покращення медичного обслуговування сільського населення слід: по-перше, активізувати зусилля для пошуку додаткової підтримки та підвищення стійкості системи охорони здоров'я у сільській місцевості під час військового стану через заохочення донорів, благодійних організацій або залучення внесків громад. По-друге, розроблювати та впроваджувати програми з підтримки Пунктів здоров'я шляхом реконструкції приміщень, закупівлі обладнання та медикаментів, а також заохочення медичного персоналу до роботи в сільській місцевості. Розглянути можливість підтримки ФАПів, оскільки в деяких населених пунктах вони є єдиним ресурсом доступу до охорони здоров'я, особливо в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Микула Г. Сталій розвиток та сімейна медицина Прикарпаття. Сімейна Медицина. Європейські практики. 2022. 3.54–55.
2. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України No2206-VIII від 14 листопада 2017 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>
3. Розвиток галузей соціально-культурного призначення в сільській місцевості / за ред. М. К. Орлатого. – К.: УАДУ, 2023. – 60 с

LABOR PROTECTION IN AGRICULTURE: APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CONCEPT

Modern social relations are extremely diverse and multifaceted, as well as quite complex in their content. Social relations in the field of occupational safety and health can also be viewed in at least two senses: broad and narrow.

In a broad sense, it is advisable to include all measures and means whose direct or indirect purpose is to improve the level of safety of agricultural production and health protection of workers involved in it. This interpretation of labor protection is provided in the scientific literature [1, p. 373].

The following obligations of the owner of an agricultural enterprise (arising from the provisions of the Law of Ukraine "On Labor Protection" [2]) directly affect the provision of labor protection in agriculture

- observance of labor protection guarantees for employees when concluding an employment contract or joining the relevant agricultural enterprise and during work;
- providing benefits and compensation for difficult and harmful working conditions;
- providing employees with overalls, personal protective equipment, cleaning and neutralizing agents;
- compensation for damage in case of injury or death of an employee;
- organization of the labor protection service and the labor protection commission in cases provided for by law;
- organizing medical examinations and occupational health and safety training for the relevant categories of employees;
- ensuring an appropriate level of funding for occupational health and safety measures;
- Providing insurance for employees and members of the farm against industrial accidents and occupational diseases that result in disability;
- organizing the investigation and recording of accidents, occupational diseases and accidents.

It covers the concept of occupational safety and health in agriculture in its broadest sense and activities related to financing the implementation of sectoral programs to improve safety, occupational health and the working environment from state and local budgets. The broad meaning of labor protection in agriculture also includes state management of labor protection in the industry, which is carried out by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, and the State Labor Service of Ukraine within the limits of their powers.

This also includes relations regarding state supervision and public control over labor protection in agriculture, as well as liability for violations of labor protection requirements. It can be disciplinary, administrative, material, property or criminal and is accordingly regulated by labor, administrative, civil or criminal law. And it is through bringing the guilty party to a certain type of liability that such a component of occupational safety and health in agriculture as protection is implemented.

The state of occupational safety and health in agriculture is also influenced by compliance with occupational safety and health requirements during the design, construction (manufacture) and reconstruction of agricultural enterprises, facilities and means of production, as well as the level of organization of scientific research on occupational safety and health in agriculture.

Although the above list of measures and means, which, in our opinion, are included in the concept of labor protection in agriculture in a broad sense, is far from exhaustive, it is obvious that in this case, the relations on labor protection are subject to the norms of many branches of law: constitutional, agrarian, labor, civil, administrative and criminal.

A slightly different situation arises when considering the concept of labor protection in agriculture in a narrow sense. In this case, we are talking exclusively about labor protection of a particular employee in the course of labor activity at an agricultural enterprise, taking into account the specifics of this activity. This specificity is expressed in the obligations of the owner of an agricultural enterprise (as an employer) or the head of a farm or agricultural cooperative to ensure the employee's labor protection rights provided for by law and the latter's compliance with the requirements of safety and industrial sanitation. It is in the process of fulfilling these duties that all the peculiarities of agricultural activities should be taken into account and appropriately reflected in the labor protection activities of a particular business entity. We are talking about ensuring labor protection in agriculture by the norms of agrarian law as a branch.

Thus, labor protection in agriculture in a narrow sectoral sense is a set of measures and means carried out directly by the owner of an agricultural enterprise aimed at preserving the life and health of an employee in the course of agricultural labor.

REFERENCES

1. Бандурка О.О., Аріфходжаєва Т.Б. Характеристика та організаційні основи поняття охорони праці за трудовим правом. Юридичний науковий електронний журнал. 2021 № 9. С. 371-373.
2. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>

*Семенова А. І.,
студентка 4 курсу юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і
природокористування України*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ ВІЙНИ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Актуальність теми правового регулювання поведження з відходами війни на сільських територіях зумовлена кількома важливими аспектами. По-перше, війна викликає значні екологічні наслідки, зокрема забруднення ґрунтів, води та повітря. Сільські території, які часто є екологічно вразливими, можуть зазнавати особливо тяжких наслідків від військових дій. По-друге, внаслідок збройного конфлікту виникає велика кількість відходів, включаючи залишки військової техніки, будівельні матеріали та небезпечні відходи. Належне регулювання утилізації таких відходів є необхідним для запобігання негативному впливу на здоров'я населення та навколишнє середовище.

Соціальні наслідки також мають велике значення, адже сільські громади часто мають обмежені ресурси для ефективного управління відходами. У цьому контексті важливо врахувати соціально-економічний аспект, оскільки правильне регулювання може забезпечити робочі місця та покращити якість життя місцевих жителів. Водночас, в Україні на сьогоднішній день бракує чіткої правової бази, яка б враховувала специфіку поведження з відходами війни. Розробка таких норм є важливим кроком у напрямку стабільності та відновлення сільських територій.

Відходи війни – це широкий термін, який охоплює всі види забруднень та матеріальних залишків, що виникають у результаті збройних конфліктів. Ці відходи мають значний негативний вплив на довкілля, економіку та здоров'я людей.

Чинне законодавство України не містить поняття «відходи війни».

Відповідно до п. 3.1 Директиви Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування деяких Директив під категорією ««відходи» розуміють будь-які речовини чи предмети, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися, при цьому виділяються такі групи, як «небезпечні відходи», «біовідходи», «відпрацьоване мастило», «побічні продукти». Згідно із положеннями зазначеної Директиви під категорією управління відходами розуміється «збір, перевезення, утилізація та ліквідація відходів, включаючи нагляд за цими операціями та догляд за місцями захоронення» (п. 3.9) [2].

Відповідно до Закону України «Про управління відходами», відходи - це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник

позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [4].

Класифікатор відходів ДК 005-96 визначає відходи як будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [1].

27 вересня 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1073, якою затвердив Порядок поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків (далі – Порядок) [3].

На даний час це єдиний нормативно-правовий акт, який регулює питання поводження з відходами, утвореними внаслідок воєнних дій.

Даний Порядок визначає механізм поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд, об'єктів незавершеного будівництва, об'єктів благоустрою внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, з метою запобігання та зменшення негативного впливу таких відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Відповідно до Порядку ці відходи отримали назву «відходи від руйнувань», під таким визначенням розуміють – частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення.

Триваючий конфлікт у багатьох регіонах зробив ефективне поводження з відходами неможливим. Всеосяжне вторгнення Росії спричинило спустошення численних населених пунктів в Україні, багато споруд повністю знищені та перетворені на руїни та сміття. Території навколо міст і сіл також зазнали значних руйнувань. Щоб відбудувати країну, потрібні значні обсяги будівельних матеріалів, які можна отримати шляхом переробки цих відходів.

Є переконання, що ця реконструкція має відійти від колишньої економічної системи, яка сильно залежала від викопного палива, характеризувалася неефективністю та завдавала шкоди навколишньому середовищу. Отже, дослідження методів і технологій, які сприяють ефективній переробці військових відходів для повторного використання, є вирішальним.

Крім того, врахування міжнародних та європейських норм у сфері поводження з відходами може сприяти адаптації українського законодавства до сучасних вимог і стандартів. Це, в свою чергу, допоможе Україні інтегруватися в європейське співтовариство.

Таким чином, правове регулювання поводження з відходами війни на сільських територіях є важливим завданням для забезпечення екологічної

безпеки, соціальної справедливості та економічної стабільності в поствоєнний період.

Список використаних джерел

1. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України 29.02.1996. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089217-96#Text>
2. Директива № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19.11.2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив». URL: <https://menr.gov.ua/news/31288.html>
3. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>
4. Про управління відходами : Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802>